

ศึกษาการบรรลุธรรมของพระสุภูติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
A STUDY OF THE ENLIGHTENMENT OF SUBHUTTHERA
IN THERAVĀDA BUDDHIST SCRIPTURES

พระมหาบรรณรักษ์ สุขกาโม (ศรีสุทธีวงศ์)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาการบรรลุลหรมของพระสุฤติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาบรณรักษ์ สุขกาโม (ศรีสุทธิวงษ์)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of The Enlighenment of Subhutithera
in Theravāda Buddhist Scriptures**

Phramaha Banarak Sukhakāmo (Srisutthiwong)

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระสุกัฏฐิในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.สุวิญ รักษัตย์)

กรรมการ

(พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาบรรณรักษ์ สุขกาโม)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาการบรรลุลหกรรมของพระสุภูติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย : พระมหาบรรณรักษ์ สุขกาโม (ศรีสุทิวังษ์)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์
 : พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร. ศน.บ. (พุทธศาสนาและปรัชญา), M.A. (Pali and Buddhist Studies), Ph.D. (Pali and Buddhist Studies)
วันเสร็จสมบูรณ์ : ๑๓ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ ได้แก่ ๑) เพื่อศึกษาประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระ ๒) เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติการบรรลุลหกรรมของพระสุภูติเถระ โดยการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์ วิสุทธิมรรค โดยการเรียบเรียง บรรยาย และตรวจสอบ โดยอาจารย์ที่ปรึกษา และผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาพบว่า

พระสุภูติเถระเป็นหนึ่งในอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์ ในอดีตชาติได้บำเพ็ญบารมีด้วยการกระทำอสนะดอกไม้อันวิจิตรถวายเป็นอาสนะแก่พระพุทธเจ้าประทุมุตตระตลอด ๗ วัน ๗ คืน และได้ตั้งความปรารถนาเอตทัคคะสาวกบารมี เป็นผู้เลิศในด้านอรณวิหารีและทักษิณยะ ด้วยอานิสงส์ดังกล่าว ในชาติสุดท้ายจึงได้เกิดในตระกูลร่ำรวยและมีร่างกายผ่องใสรุ่งเรืองอย่างยิ่ง และผิวพรรณผุดผ่อง จึงนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่บุคคลเป็นจำนวนมาก เพราะความเป็นผู้มีลักษณะดี ผิวผ่องใสสะอาด จึงได้นามว่า สุภูติ มีความหมายว่าผู้เกิดดีแล้ว

การบรรลุลหกรรมของพระสุภูติเถระ ในชาติสุดท้ายมีสูงสุดท้ายได้เกิดเป็นหลานชายของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ได้ตามลงไปฟังธรรมกับพระพุทธเจ้าเป็นประจำตั้งแต่เยาว์วัย เมื่อเติบโตขึ้นจึงเกิดความศรัทธาเลื่อมใสและปรารถนาออกบวช จึงขออนุญาตบวชกับพระพุทธเจ้า จากนั้นได้เรียนกรรมฐานบำเพ็ญเพียรสมณธรรมในป่ากระทำเมตตามหานให้เป็นบาทฐานแล้วเจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันตผลพร้อมด้วยอภิญญา ๖ ในวันฉลองวัดพระเชตะวันมหาวิหาร พระสุภูติเถระได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าเป็นเอตทัคคะ ๒ ด้าน คือเป็นเอตทัคคะด้านอรณวิหารธรรมเมตตามหาน หมายถึงผู้เป็นอยู่อย่างไม่มีข้าศึก คือเป็นอยู่ด้วยความไม่มีกิเลส และทักษิณบุคคลคือ เป็นผู้ควรรับทักษิณาทานเพราะท่านมีปฏิปทานำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็น

Research Paper Title : A Study of the Enlightenment of Subhūti in Theravāda Buddhist Scriptures

Researcher : Phramaha Banarak Sukhakāmo (Srisutthiwong)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor

: Phrakru Pipithvarakijjanukarn, Dr.,

B.A., (Buddhist and Philosophy), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

Date of Completion : March 13, 2018

Abstract

This research paper aims at 2 purposes; 1) to study the story of perfection accumulating of the Subhūti in Theravāda Buddhist scripture and 2) to study the Enlightenment of Subhūti in Theravāda Buddhist Scripture by collecting data from the Tipitaka, its commentaries, sub-commentaries and other texts concerned such as Visuddhimagga, then compiled in description and verified by experts. The findings revealed that;

Subhūti was one among 80 great disciples of The Buddha. In previous lives, he had performed virtues by making the seat which decorated by beautiful flowers offering to Padumuttarabuddha for 7 days and nights and made wish for being excellent disciple in Araṇavihārī living without enemy and Dakkhineya or one worthy of donation. With such results of offering, in last life he was born in rich family with delight and pleasurable complexion which later bring the faithful appearance to public. By such his outlook, he later was called as Subhūti which means ‘well-born one’.

For the enlightenment of Subhūti, it found that in the last life, he was born as grandson of Anathapindika. Whenever his grandfather went to listen the teaching of the Buddha, Subhūti always followed him. After grew up, he had strong faith and desired to renunciation then asked for permission for ordination in front of the Buddha. After became Bhikkhu, he learned meditation and practice in forest by cultivating loving-kindness as a base then starting insight later. No longer, he attained enlightenment with 6 super-knowledge in the same day of Jetavanavihara celebration.

Subhutithera was granted him an excellent disciple in 2 positions; excellence in Araṇavihārī or one who lives without enemy, that is living without taints and excellence in Dakkhineya or one worthy of donation because his manners bring the faith to public.

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ศาสตราจารย์พิเศษ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานคณะกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ และเจ้าอาวาสวัดพิณขยญาติการาม ที่เคารพอย่างสูงยิ่ง ที่ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนาขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นเวลา ๗ เดือน อีกทั้งส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแพร่หลายไปทั่วประเทศ

สารนิพนธ์นี้ สำเร็จด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาจาก พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร,ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษา ตลอดจนคณะกรรมการควบคุมสารนิพนธ์ ขอขอบคุณผู้บริหารวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส มี พระมหาโกมล กมโล,พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธรรมโสภณ และเจริญพรขอบคุณ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล, ดร.ชัยชาญ ศรีหามุ โดยให้ความรู้วิชาการคำแนะนำในการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ในการทำสารนิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณ พระอาจารย์ภททนต์วาส ธรรมกถิกพหุชนหิตธร อคฺคมหาบัณฑิต อธิการบดีมหาสมุทรธรรมโชติกโอบาตาทจริย มหาสีกายกสยาตและคณาจารย์สำนักมหาสิสาสนเยกต้า ที่สอนวิปัสสนา ณ อย่างกึ่ง สหภาพเมียนมาร์, พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. และคณาจารย์ทุกท่าน ที่สอนวิปัสสนา ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” จ.นครราชสีมา รวม ๗ เดือน

ขอขอบคุณ พระประเทือง ขนดีโก,พระสุคนธ์ ปญฺญารโ และคุณภานุมาตร์ เนโส ช่วยดำเนินการเรื่องเอกสาร เจ้าหน้าที่ห้องสมุดและเจ้าหน้าที่ของวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐมทุกท่าน ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลด้านเอกสารหนังสือ ในการทำสารนิพนธ์ให้ผ่านไปด้วยดี

ขออนุโมทนาบุญกับ ญาติธรรมทุกๆ ท่านที่ได้ช่วยเหลือสนับสนุนปัจจัย ๔ เป็นทุนในการศึกษาครั้งนี้ คณะเพื่อนบรรพชิตและฆราวาส ตลอดจนเพื่อนนิสิตวิปัสสนาภาวนารุ่น ๑๑ ทุกคน ที่ช่วยเหลือเป็นกำลังใจตลอดมา ด้วยอานิสสงส์แห่งบุญกุศลในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตลอดทั้งคุณประโยชน์แห่งสารนิพนธ์เล่มนี้ ขอน้อมนำสักการะต่อคุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูอุปฌาย์อาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอบุญกุศลนี้จงเป็นปัจจัย แห่งมรรคผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่าน ทุกคนเทอญ

พระมหาบรรณรักษ์ สุขกาโม (ศรีสุทธิวงศ์)

๑๓ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ ประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระ	๑๐
๒.๑ ประวัติของพระสุภูติเถระ	๑๐
๒.๑.๑ อดีตชาติ	๑๐
๒.๑.๒ ปัจจุบันชาติ	๑๓
๒.๒ ความหมายของบารมี	๑๕
๒.๓ ประเภทและระดับของบารมี	๒๐
๒.๓.๑ ประเภทของบารมี	๒๐
๒.๓.๒ ระดับของบารมี ๓ ชั้น	๒๑
๒.๔ วิธีการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระ	๒๗
๒.๔.๑ วิธีการบำเพ็ญบารมี ๕ ของพระสุภูติเถระ	๒๗
๒.๕ การบรรพชาอุปสมบทของสุภูติเถระ	๓๐
๒.๖ เอตทัคคะของพระสุภูติเถระ	๓๐
๒.๗ สรุปร่ายบท	๓๑
บทที่ ๓ การบรรลุลหณของพระสุภูติเถระ	๓๒
๓.๑ ความหมายของการบรรลุลหณ	๓๒

๓.๒	ประเภทของการบรรลุธรรม	๓๗
๓.๒.๑	ประเภทพระโสดาบัน	๓๗
๓.๒.๒	ประเภทพระสกทาคามี	๓๘
๓.๒.๓	ประเภทพระอนาคามี	๔๐
๓.๒.๔	ประเภทพระอรหันต์	๔๑
๓.๓	เหตุปัจจัยของการบรรลุธรรมของพระสุกฺติเถระ	๔๒
๓.๔	หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระสุกฺติเถระ	๔๗
๓.๔.๑	การเจริญวิปัสสนา ๔ แบบ	๔๘
๓.๔.๒	การเจริญวิปัสสนามีสมณำหน้า	๕๐
๓.๔.๓	ความหมายของสติปัฏฐาน	๕๒
๓.๔.๔	การปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔	๕๓
๓.๕	การบรรลุธรรมของสุกฺติเถระ	๕๔
๓.๕.๑	การเจริญเมตตาตามนของพระสุกฺติเถระ	๕๔
๓.๕.๒	ประเภทของอัปปมัญญา	๕๖
๓.๕.๓	หลักการเจริญอัปปมัญญา	๕๖
๓.๕.๔	วิธีการเจริญเมตตาอัปปมัญญา	๕๖
๓.๕.๕	การแผ่เมตตาไปตามลำดับบุคคล	๕๘
๓.๕.๖	การเจริญเมตตาเพื่อให้บรรลุฌาน	๖๒
๓.๕.๗	เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ	๖๔
๓.๕.๘	ผลของการเจริญอัปปมัญญา ๔	๗๔
๓.๕.๙	ผลการปฏิบัติของญาณ	๗๔
๓.๕.๑๐	การปรากฏขึ้นของมรรค	๗๕
๓.๖	สรุปท้ายบท	๗๗

บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ๗๘

๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๗๘
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๐
๔.๒.๑	ข้อเสนอแนะในการนำข้อมูลไปใช้	๘๐
๔.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๘๐

บรรณานุกรม ๘๑

ภาคผนวก ก ๘๓

ภาคผนวก ข ๘๔

๓

ภาคผนวก ค

๘๖

ภาคผนวก ก

๑๐๔

ประวัติผู้วิจัย

๑๒๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

สารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ อ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑. หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๒๔๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และ ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๓๐๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

การใช้หมายเลขอ้างอิงปกรณ์วิเสส โดยระบุคำย่อชื่อคัมภีร์/ภาค/หน้า เช่น วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๘ หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค ๑ หน้า ๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๔

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑	วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวีรังก์	(ภาษาไทย)
	วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๘	วิ.จ. (ไทย) = วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๐	ที.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
	ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	มชฌมินิกาย	มูลปณณาสปาติ (ภาษาบาลี)
	ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มชฌมินิกาย	มูลปณณาสก (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มชฌมินิกาย	มชฌมปณณาสก (ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวคคปาติ (ภาษาบาลี)
	ส.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
	อง.ทุก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
	อง.ติก. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
๒๑	อง.จตุกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.ฉก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓ อง.สตตก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓ อง.นวก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕ ขุ.ธ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
๒๖ ขุ.เถร. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๒๘ ขุ.ชา.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
๒๙ ขุ.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
๓๑ ขุ.ป. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิทามคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๕	อภ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๖	อภ.ธ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ธาทุกถา	(ภาษาไทย)

คัมภีร์ปกรณ์วิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทธิ. (บาลี) =	วิสุทธิมคคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทธิ. (ไทย) =	วิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

สารนิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุ ภาค/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น อง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๑๐๗/๑๕๗, อง.ฉก.อ. (ไทย) ๓/๒๗/๑๑๑. หมายถึง มโนรณปุรณี ฉกนิบาตอรรถกถา ภาษาบาลี ภาค ๑ ข้อ ๔๑๔ หน้า ๓๐๘. และ

พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๔ ในการอ้างอิงโดยระบุ เล่มที่/เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า เช่น อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๕๕. หมายถึง มโนรณปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๓๒ เล่ม ๑ ภาค ๑ หน้า ๓๕๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๔

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวคคอกุฏกถา (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.ติก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	ติกนิบาตอรรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	จตุกกนิบาตอรรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.ฉกก.อ. (บาลี) = อังคุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	ฉกกนิบาตอกุฏกถา (ภาษาบาลี)
อง.ฉกก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	ฉกกนิบาตอรรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	สูตรนิบาตอรรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมัตถปิณี	เถรคาถาอกุฏกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	สัทธัมมปกาสิณี	ปฏิสมภิทามคคอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง.อ. (บาลี) = อภิธมปิฎก	ธมมสังคณี	อภฺยาสาลีนีอภฺยอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก ภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	หน้า	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๓๒	๑	๑	-	๓๕๕	อง.เอกก.อ. (ไทย)	มนโรธปุรณี เอกกนิบาตอรรรถกถา
๓๔	๑	๓	-	๔๖๑	อง.ติก.อ. (ไทย)	มนโรธปุรณี เอกกนิบาตอรรรถกถา
๔๐	๑	๒	๑	๔๖๗	ข.ธ.อ. (ไทย)	ปรมัตถโชติกา คาถาธรรมบทอรรรถกถา
๔๔	๑	๓	-	๖๓๗	ข.อุ.อ. (ไทย)	ปรมัตถโชติกา อุทานอรรรถกถา
๔๗	๑	๖	-	๔๗	ข.สุ.อ. (ไทย)	ปรมัตถโชติกา สูตรนิบาตอรรรถกถา
๕๒	๒	๓	๓	๔๘	ข.เถร.อ. (ไทย)	ปรมัตถโชติกา เถรคาถาอรรรถกถา
๖๘	๗	๑	-	๔๗	ข.ป.อ. (ไทย)	สัทธัมมปิชาติกา ปฏิสมภิทามรรคอรรรถกถา

ข. ค่าย่อชื่อคัมภีร์ฎีกา

สารนิพนธ์นี้ใช้หมายเลขอ้างอิงฎีกา ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุค่าย่อชื่อคัมภีร์/ เล่ม /ข้อ /หน้า เช่น ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๑๐. หมายถึง สารตถทีปนีฎีกา (ภาษาบาลี) เล่ม ๒ หน้า ๑๑๐

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ค่าย่อ			ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.ฎีกา	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย ลีนตถูปกาสินี มหาวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นมาในโลกเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ทรงเป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ พระพุทธองค์ตรัสรู้ร้อยสี่ ๔ ประการ คือ ทุกขอรียสัจ สมุทัยอรียสัจ ทุกขนิโรธอรียสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอรียสัจ เพราะทรงรู้แจ้งในอรียสัจ ๔ ประการนี้ตามความเป็นจริงแล้วทรงสอนผู้อื่นเพื่อให้รู้ตามชาวโลกจึงเรียกพระพุทธองค์ว่าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า^๑ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งพระปัญญาอันมีหลักคำสอนที่ประกอบด้วยเหตุและผล มิได้มาจากการอ้อนวอนจากพระผู้เป็นเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกร่างกาย เป็นอเทวนิยม คำสอนในทางพระพุทธศาสนานั้นคงทนต่อการทำพิสูจน์ของผู้ปฏิบัติเสมอไม่ขึ้นกับกาลเวลา คือ ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติสมควรแก่กรรมโดยไม่จำกัดกาลเวลา สอนให้มนุษย์บันดลชีวิตตนด้วยผลการกระทำของตนเอง โดยมีตนเป็นที่พึ่ง^๒

พระพุทธเจ้าเมื่อได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ และประกาศพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงแพร่หลาย ทรงแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ให้เป็นพุทธสาวกรุ่นแรกออกเผยแผ่ศาสนาธรรมในพระพุทธศาสนา ต่อมาได้มีประชาชนศรัทธาเลื่อมใสแล้วก็ประกาศตนเป็นพุทธศาสนิกชนเป็นจำนวนมากเรียกว่าพุทธบริษัท ถ้าพุทธสาวกท่านใดมีความรู้ความสามารถมีคุณสมบัติพิเศษควรแก่การยกย่องสรรเสริญ พระองค์ทรงยกย่องสรรเสริญตามควรแก่กรณี จะเห็นได้ว่าการยกย่องมี ๒ ลักษณะ คือ โดยประธานตำแหน่งบริหาร เช่น ทรงยกย่องพระสารีบุตรให้ดำรงตำแหน่งพระอัครสาวกฝ่ายขวา และยกย่องตามคุณสมบัติพิเศษ เพื่อให้เป็นที่ปรากฏว่าสาวกท่านใดมีคุณสมบัติอันยอดเยี่ยมในทางด้านไหน การยกย่องนี้เรียกว่าเป็นผู้เลิศในตำแหน่งเอตทัคคะ

จากการศึกษาชีวประวัติพุทธสาวกผู้เป็นเอตทัคคะ พบว่าการดำเนินชีวิตในส่วนตัวของพุทธสาวกมีหลักการคล้ายกับการทำงาน คือ มุ่งประโยชน์แก่คนส่วนมาก แม้ว่าพระอรหันต์จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจเสร็จแล้ว เป็นอเสขบุคคล คือ ไม่ต้องศึกษา และปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพานก็ตาม แต่ก็ปรากฏว่าพระอรหันต์ยังปฏิบัติหน้าที่เพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน และด้านที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นเพื่ออนุเคราะห์บุคคลผู้ที่เกิดมาในภายหลัง พระอรหันตสาวกจึงมีบทบาทอย่างยิ่งเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนไปในมวลมนุษยชาติ เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรมปฏิปทาในการประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างของพุทธบริษัท และรักษาพระธรรมวินัยสืบต่อกันมาตามลำดับ พระพุทธเจ้าตลอดถึงเหล่าพระอรียสาวกท่านเป็นแบบตัวอย่างที่ดี เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงสอนภิกษุให้ถือพระองค์ และพระอรียสาวกเป็นแบบอย่างว่า ภิกษุผู้ดำเนินตามมรรคาของพระพุทธเจ้า

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

หรือพระสาวกพึงถึงความสิ้นทุกข์ได้ บัณฑิตทำตามพระพุทธเจ้า หรือพระสาวกให้เป็นกัลยาณมิตร และคบหาท่านเหล่านั้น^๓ ดังนั้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นกัลยาณมิตร ผู้ที่ได้ฟังธรรมจากพระองค์แล้วจน บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล เพราะถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ คือเป็นผู้มีศรัทธามีความเชื่อใน ปัญญาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีความสุข มีโรคเบียดเบียนน้อย ไม่โอดวอด ไม่มีอายา มีความเพียรพยายาม และมีปัญญา เมื่อพร้อมด้วยคุณสมบัติเหล่านี้แล้วได้รับฟังพระธรรมเทศนาจาก พระองค์ไม่นานนักก็ย่อมบรรลุธรรมได้ การมีครูผู้สอนธรรมนำปฏิบัติที่ดีนี้ว่าเป็นพรหมจรรย์เพราะ การมีเพื่อนดี สหายดี มิตรดีนั้น ย่อมจะมีโอกาสได้เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อาศัยความ วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ มีจิตน้อมไปในการสละ ย่อมจะพ้นทุกข์ได้ ดังนั้น การมีเพื่อนดี สหายดี มิตรดีจึงนับว่าเป็นประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์^๔

ในสมัยพุทธกาล มีพระเถระนามว่า พระสุภูติเถระ ซึ่งท่านเป็นพระอรหันตสาวกผู้หนึ่งที่ เข้าถึงธรรมชั้นสูงได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากท่านได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากพระพุทธเจ้า แม้กระทั่ง การที่ท่านได้เคยสั่งสมบำเพ็ญบารมีในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เป็นผลให้ท่านได้บรรลุ ธรรมโดยง่าย ด้วยอาศัยพระมหากรุณาธิคุณของพระสมณโคตมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นกัลยาณมิตรที่ไม่มี ผู้ใดเปรียบได้ ทรงสอนธรรมเป็นลำดับขั้นให้แก่ท่านพระสุภูติเถระ ในวันที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ผู้ เป็นลุงจัดฉลองวัดพระเชตะวันมหาวิหาร ได้กราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าพระภิกษุสงฆ์มา ฉนภัตตอาหาร สุกุติมานพได้มาร่วมงานด้วย เมื่อได้เห็นพระฉัพพรรณรังสีที่เปล่งออกจากพระวรกาย ของพระองค์อันมีพระสัพพัญญูสวยงามเรืองรองไปทั่วบริเวณ จึงเกิดความศรัทธาเลื่อมใสและหลังจาก ฟังพระธรรมเทศนาอนุโมทนาทาน ท่านสุกัฏฐิมานพบังเกิดความเลื่อมใสมากยิ่งขึ้น จึงกราบทูลขอบวช หลังจากที่ได้ศึกษาอยู่ในสำนักของพระองค์แล้ว ได้ตั้งใจปฏิบัติธรรมศึกษาพระวินัยและพระอภิธรรม จนเชี่ยวชาญ หลังจากเรียนพระกรรมฐานแล้ว ท่านจึงหลีกออกไปหาสถานที่อันสงบสงัดเพื่อบำเพ็ญ สมณธรรมเจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ในป่า และในเวลาไม่นานนักก็บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวกิเลส พระองค์ทรงแต่งตั้งว่าเป็นผู้เลิศใน ๒ ตำแหน่ง คือ ในพระทักษิณียบบุคคลผู้มีคุณและ ในความเป็นผู้มีธรรมเครื่องอยู่ซึ่งไม่มีข้าศึก หรือผู้ปกตอยู่ด้วยความไม่มีกิเลส^๕

ในทางพระพุทธศาสนาบุคคลผู้จะบรรลุธรรมนั้นสิ่งสำคัญประการแรก คือ การศึกษา หลักธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้ ให้เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้ มีวิธีกำจัดทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิงเรียกว่า สมุจเฉทปหานได้แก่ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ หรือเป็นผู้มีปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง สามารถรู้ แจ้งแทงตลอดในพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และจนสามารถบรรลุมรรค ผล นิพพาน^๖ ผู้ที่จะเข้าถึงความสุขเช่นนี้ได้ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติธรรม คือ การเจริญวิปัสสนาภาวนา ตามที่พระ พุทธองค์ทรงแสดงไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น การเจริญวิปัสสนาภาวนา

^๓ วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๐/๒๑๒.

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๓.

^๕ อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๑ - ๒๐๒/๒๗.

^๖ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๘๗.

ตามหลักสติปัญญา ๔ หรือปฏิบัติในอริยมรรคมีองค์ ๘ และดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทาจนบรรลุธรรมเข้าสู่มรรค ผล พระนิพพาน ตัดกระแสแห่งกิเลสได้อย่างเด็ดขาดโดยสิ้นเชิง กำจัดสาเหตุที่ก่อให้เกิดการถือกำเนิดในภพใหม่ได้ ดังมีพระพุทธพจน์ไว้ว่า เพราะได้เห็นอริยสัจ ๔ เราและเธอทั้งหลาย จึงถอนภวนัตติได้ ตัดรากเหง้าแห่งทุกข์ได้เด็ดขาด บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป” อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

การบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระ จึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างยิ่งว่า แนวทางการปฏิบัติบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่า โดยทำเมตตาตามานให้เป็นบาปฐานในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานแล้วได้บรรลุพระอรหันต์อย่างไร ทำไมพระองค์ทรงแต่งตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะซึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษว่าเป็นผู้เลิศใน ๒ ตำแหน่ง คือ พระทักขิไณยบุคคล เป็นผู้มีความกตัญญูมาทานและความเป็นผู้มีธรรมเครื่องอยู่ซึ่งไม่มีข้าศึกหรือผู้ปกตอยู่ด้วยความไม่มีกิเลส นอกจากนี้ยังได้ค้นคว้าหลักเทียบเคียงการบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระ ตามหลักฐานที่มีปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมของพระสุภูติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทให้กระจ่างชัดเจนนยิ่งขึ้น เพื่อให้รู้ถึงแนวทางคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และการปฏิบัติธรรมของพระสุภูติเถระ ว่ามีขั้นตอนในการบรรลุธรรมอย่างไรโดยเน้นศึกษาแนวทางการปฏิบัติจนท่านสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ ซึ่งในประเด็นนี้ผู้ศึกษาได้ค้นคว้าหาหลักฐานที่เป็นประวัติ ความเป็นมา ทั้งในด้านการสั่งสมบำเพ็ญบารมี หลักธรรมที่เป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการบรรลุธรรม และแนวทางการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระตามที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นการเสริมสร้างองค์ความรู้ที่สามารถนำมาเป็นบาปฐานไปสู่ประโยชน์สูงสุด ในการศึกษาและปฏิบัติเพื่อการบรรลุเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาเกื้อกูลแก่การปฏิบัติพัฒนาตน และบุคคลผู้สนใจ สืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระ
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติการบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระ

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ วิธีปฏิบัติการบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องการบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพภาคเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยเป็นสองส่วน คือ ขอบเขต

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๐๐.

ด้านเนื้อหา เพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และขอบเขตด้านการศึกษา เพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาในประเด็นของหัวข้อต่างๆ ที่จะศึกษามีรายละเอียด ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยแบ่งเอกสารสำหรับการวิจัยออกเป็น ๒ ส่วน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสสุทธิมรรค โดยผู้วิจัยเลือกใช้คัมภีร์ต่อไปนี้

- ๑) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ เช่น พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต ขุททกนิกาย อปทาน
 - ๒) พระอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 - ๓) ปกรณ์วิเสสสุทธิมรรค ฉบับแปลโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)
- เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ผู้วิจัยใช้เอกสารทางวิชาการ ได้แก่ หนังสือตำรา บทความ และของพระเถระจารย์ นักปราชญ์ ผู้เชี่ยวชาญ และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ประวัติ การบำเพ็ญบารมี และการบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระในพระไตรปิฎก อรรถกถา และหนังสือต่างๆ เช่น วิปัสสนานัย มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของผู้วิจัย วิเคราะห์เนื้อหาที่เป็นข้อความอันเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระ

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การบำเพ็ญบารมี หมายถึง การสร้างปฏิบัติทานอันยอดเยี่ยม การสั่งสมคุณธรรมที่ปฏิบัติอันยอดเยี่ยม เป็นความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษเพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด

๑.๕.๒ การบรรลุธรรม หมายถึง การรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เข้าถึงกระแสแห่งธรรมที่เป็นไปตามลำดับขั้นตอนจนสามารถบรรลุโลกุตระธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ และพระนิพพาน ๑

๑.๕.๓ พระสุภูติเถระ หมายถึง พระอรหันต์รูปหนึ่งเกิดในวรรณะแพศย์ เป็นบุตรของสุมนเศรษฐี แห่งกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล มีรูปลักษณะดี ผิวพรรณผ่องใส สวยงาม ได้รับการแต่งตั้งว่าเป็นเลิศใน ๒ ตำแหน่ง คือ เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในอรรถวิหารธรรม คือ เจริญมานประกอบด้วยเมตตา เป็นเหตุให้ไม่มีข้าศึกศัตรู และทักษิณบุคคณผู้มีคุณ เป็นผู้ควรรับทักษิณาทาน และท่านเป็นพระเถระรูปหนึ่งในอัสติมหาสาวก

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเอกสารออกเป็นสองส่วน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสสุทธิมรรค และเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ

ตำรา บทความ เอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน ผู้วิจัยได้ทบทวนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งเผยแพร่ตั้งแต่ปี พุทธศักราช ๒๕๕๓ เป็นต้นมา มีรายละเอียด ดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) **คัมภีร์พระไตรปิฎก** มีแสดงพระบาลีเกี่ยวกับวิปัสสนาไว้หลายแห่ง เช่น กล่าวถึงเรื่อง สุกตีสสูตรว่าด้วยพระสุกตีสเถระไว้ว่า “สมัยนั้น พระสุกตีสนั่งคุ้ยบัลลังก์ ตั้งกายตรง เข้าสมาธิที่ไม่มีวิตกอยู่ในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค ลำดับจากนั้น พระองค์ทรงทราบเนื้อความนั้นแล้วจึงทรงเปล่งพุทธอุทานนี้ในเวลานั้นว่า ผู้กำจัดวิตกทั้งหลายได้กำหนดวิตกทุกอย่างที่เกิดภายในตนได้ด้วยดีล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้องทั้งปวงได้ เป็นผู้มีอุปนิสัยญาณ ละโยคะ ๔ ประการ ได้อย่างสิ้นเชิงแล้ว ไม่ต้องหวนกลับมาเกิดอีกต่อไป”^๘

๒) **คัมภีร์อรรถกถา** มีปรากฏข้อความอธิบายเกี่ยวกับบทอุเทศมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่อธิบายวิธีหรือแนวทางปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมไว้ว่า “อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าวิปัสสนาย่อมไม่มีโดยมิได้กำหนดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม ดังนั้นควรทราบว่ามีสันติอามายัตย และนางปฐาจาราเหล่านั้น ได้ล่วงพ้นความเศร้าโศก และความคร่ำครวญด้วยหนทาง (สติปัฏฐาน) เพราะเหตุนี้อรรถกถาจารย์ท่านจึงอธิบายให้ทราบโดยทั่วกันว่า ตสมา เอกายโน อโย ภิกขเว มคโคติ เอตถ เอกมคโค อโย ภิกขเว มคโค, น เทวธาปญฺเฐติ เอวมตฺถ โทฏฐพฺโพ.”^๙

๓) **คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค** มีปรากฏข้อความอธิบายไว้ว่า “พระนิพพานนี้เที่ยงแท้ เพราะมีสภาวะ คือ ความถูกต้อง (ชอบด้วยเหตุผล) ดังกล่าวแล้ว เป็นอรุณ เพราะลวงเสียซึ่งสภาวะแห่งรูป (มีความเสื่อมโทรม เป็นต้น) มิใช่สิ่งไม่มีอยู่โดยปรมาตมเพราะเป็นสิ่งที่พึงบรรลุได้ด้วยญาณสำเร็จด้วยความบากบั่นอันสม่ำเสมอ ไม่ย่อหย่อน”^{๑๐}

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) **สมเด็จพระพุทธชินวงศ์** (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร) รจนาในหนังสืออริยวังสปฏิปา ปปฏิปาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า มีปรากฏข้อความไว้ว่า “ความจริงแล้วการเจริญวิปัสสนาเป็น สิ่งจำเป็นสำหรับการบรรลุธรรม เพราะวิปัสสนาญาณและมรรคญาณจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากไม่มีการ กำหนดรู้สภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔ อย่าง คือ กองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม ความจริงแล้ว พระสูตรเป็นบุคลาธิษฐาน คือ เทศนาที่มีบุคคลเป็นที่ตั้งจึงอาจทำให้ไม่พบองค์ธรรมโดยตรง แต่เมื่อ จำแนกองค์ธรรมตามสมควรแล้วแจกแจงเป็นชั้นๆ อายตนะเป็นต้นตามนัยของโอตรณหาระ

^๘ ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๗/๓๐๓.

^๙ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๕๙.

^{๑๐} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๕๒.

(แนวทางการหยั่งลงสู่ชั้น ๕ เป็นต้น) จะทำให้เข้าใจหลักธรรมที่พระบรมศาสดาทรงแสดงเป็นบุคลากรฐานนั้นได้อย่างชัดเจน”^{๑๑}

๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) รจนาในหนังสือพุทธธรรม มีปรากฏข้อความเกี่ยวกับการบรรลุดุธรรมไว้ว่า “จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือพระนิพพานที่เป็นบรมสุขหรือโพธิ์นั้นพึงบรรลุได้ด้วยความสุข หรือด้วยข้อปฏิบัติที่มีความสุข มิใช่บรรลุด้วยความทุกข์หรือด้วยข้อปฏิบัติที่เป็นทุกข์ ปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายของพระพุทธศาสนาเป็นข้อปฏิบัติที่มีความสุข แต่ก็มีข้อต้องระวังคือ ผู้ปฏิบัติจะต้องไม่ติดใจหลงใหลในความสุขที่เกิดขึ้น ไม่ปล่อยให้ความสุขครอบงำจิตใจสามารถก้าวหน้าไปในธรรมเบื้องสูงต่อไปจนบรรลุความเป็นอิสระหลุดพ้นโดยสมบูรณ์”^{๑๒}

๓) พระกัมมัญฐานาจริยะ อุ บัณฑิตาภิวังสะ ได้รจนาในหนังสือรู้แจ้งในชาตินี้ไว้ว่า “การเจริญภาวนาสามารถทำให้เกิดความรู้ ปัญญานั้นคง และยิ่งใหญ่ดังพื้นพสุธาได้ ปัญญาดังกล่าวจะซึมซับเข้าสู่จิตใจ เปิดใจให้กว้างและเบิกบาน หากปราศจากการภาวนาแล้ว จิตก็จะคับแคบและแข็งกระด้างถูกครอบงำด้วยกิเลสตลอดเวลา ทุก ๆ ขณะที่เราขาดสติ กิเลสจะแทรกซึมเข้าสู่จิตใจ ทำให้รู้สึกคับข้องใจ ตึงเครียดและกระวนกระวาย”^{๑๓}

๔) พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙) ได้รจนาในหนังสือวิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐาน) ไว้ว่า “ปัญญามี ๓ อย่าง คือ สุตมยปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง เกิดจากการเรียน เกิดจากการดูหนังสือ เกิดจากการท่องจำได้ จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการนึกคิด และภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการเจริญสติปัฏฐาน ๔”^{๑๔}

๕) ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ สมบูรณ์ ตาสนธิ ได้เขียนหนังสือเรื่องพระอรหันต์สาวก บรรลุดุธรรมได้อย่างไร ตอนหนึ่งไว้ว่า “ท่านสุภูติได้มีโอกาสฟังธรรมพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ เขตวันวิหาร เกิดศรัทธาอย่างแรงกล้า ขอเข้าเฝ้าบรรพชาอุปสมบท เรียนพระกัมมัญฐานจากพระพุทธองค์ ออกไปอยู่ในป่าเพียรพยายามเจริญสมถกัมมัญฐานและวิปัสสนากัมมัญฐาน ใช้เมตตาภาวนาให้เป็นบาทยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา บรรลอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖”^{๑๕}

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธิชนวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร), **อริยวังสปฏิบัติ ปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๑.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๖๐.

^{๑๓} พระกัมมัญฐานาจริยะ อุ บัณฑิตาภิวังสะ, **รู้แจ้งในชาตินี้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๕๒.

^{๑๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **วิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐาน)**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖.

^{๑๕} พระมหาเกียรติขจร อภิวณฺโณ (อะสงค์) “ศึกษาการบรรลุดุธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระมหาเกียรติขจร อภิวณฺโณ (อะสงค์) ได้ศึกษาวิจัย ศึกษาการบรรลุธรรมของ พระอัญญาโกณฑัญญะเถระมี จากการวิจัยพบว่า การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษา ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระอัญญาโกณฑัญญะเถระ และศึกษาการบรรลุธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะเถระ โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา คัมภีร์อื่นๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาเรียบเรียงบรรยายแล้วส่งให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบตามลำดับจากการศึกษาพบว่า การบรรลุธรรม เป็นการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ เข้าถึงกระแสธรรมตามลำดับโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เป็นอริยบุคคล ๔ ระดับคือ พระโสดาบัน ละสังโยชน์ได้ ๓ ประการ มีสัkkายทิฏฐิเป็นต้น, พระสกทาคามีละสังโยชน์ได้ ๓ ประการ พร้อมทั้งทำ รากะ โทสะ และโมหะให้เบาบางลงด้วย, พระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ ประการ, พระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ประการ เป็นสมุจเฉตพหุ^{๑๖}

๒) พระสมุห์มานัส อคฺคปณฺโณ (วงศ์สาขา) ได้ศึกษาวิจัย ศึกษาเมตตาเจโตวิมุตติอันเป็น บำเพ็ญในการบรรลุธรรมมาหา จากการวิจัยพบว่า การบรรลุธรรม คือ การพัฒนาปัญญาให้เกิดญาณหยั่งรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามระดับโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ บรรลุคุณธรรมสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ส่วนพระอริยบุคคลชั้นสูงสุด คือ พระอรหันต์ละสังโยชน์ได้ ๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาโดยสิ้นเชิงจากการศึกษาเมตตาเจโตวิมุตติ แนวทางการเจริญภาวนาแบบสมถยานิก คือ การเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยวิธีการของสมณะเป็นบำเพ็ญก่อน ทำองค์ฌานเป็นเมตตาฌาน ให้เกิดขึ้นเป็นวสีภาวะ ยกจิตออกจากองค์ฌาน พิจารณาเห็นพระไตรลักษณ์ โดยสรุปได้แก่ รูป-นาม ซึ่งเป็นแดนเกิดของปัญญา โดยผ่านกระบวนการปฏิบัติกรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เห็นความเสื่อมไปและสิ้นไปของสังขารทั้งหลาย ด้วยวิปัสสนาปัญญา เห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ เป็นผลให้วิชาสมบุรณ์และบังเกิดวิมุตติทั้งสองส่วน พ้นจากรูปกายด้วยอรุปสมาบัติ และพ้นจากกิเลสด้วยอริยมรรค^{๑๗}

๓) แมชีวันเพ็ญ หนูน้อยเรือนงาม ได้ศึกษาวิจัย “ศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระรูปนันทาเถรี การวิจัยพบว่า การบำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ทำให้ทราบคุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด มีการบำเพ็ญอยู่ ๑๐ ประการ คือ ทานบารมี ศีลบารมี สัจจบารมี วิริยบารมี

^{๑๖} พระสมุห์มานัส อคฺคปณฺโณ (วงศ์สาขา) “ศึกษาเมตตาเจโตวิมุตติอันเป็นบำเพ็ญในการบรรลุธรรม” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ

เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี เมตตาบารมี อธิษฐานบารมี และอุเบกขาบารมี ซึ่งบารมีทั้งหมดนี้เป็นบันไดในการบำเพ็ญในพุทธศาสนาเถรวาท^{๑๘}

๔).นางสาวพุทธชนานันท์ จันทรโสม ได้ศึกษาวิจัย ศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท” จากการวิจัยพบว่า การบำเพ็ญบารมี หมายถึง คุณสมบัติหรือปฏิบัติอันยิ่งยวด หลักการบำเพ็ญบารมี จะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้ก็ต้องมีความเป็นมนุษย์ ความสมบูรณ์ด้วยเพศ (ชาย) ความเป็นผู้มีฉันทะ (อุตสาหะพากเพียรมา) และบำเพ็ญพุทธการกกรรม ๑๐ คือ ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี บารมี หมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง แยกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทศ และการแบ่งชั้นของบารมี ๓ ชั้น คือ บารมี เป็นขั้นต้น เช่น การเสียสละทรัพย์สิน เงินทอง อุปบารมี เป็นชั้นกลาง เช่น การให้ทานโดยยอมสละอวัยวะบางส่วนให้กับผู้อื่น และปรมัตถบารมี เป็นชั้นสูงสุด^{๑๙}

๑.๗ วิธีการดำเนินวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องศึกษาการบรรลุนิพพานของพระสุกตเถระครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาวเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของการบรรลุนิพพานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ประวัติ การสั่งสมหรือบำเพ็ญบารมี และการบรรลุนิพพานของพระสุกตเถระ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

๑.๗.๒ ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ หนังสือ ตำรา วารสาร บทความทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ เรียบเรียงข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

๑.๗.๔ วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลที่ได้ตามคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิ และคณาจารย์ผู้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน และสรุปให้ตอบโจทย์ของปัญหาการวิจัยที่ตั้งไว้

๑.๗.๕ ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์โดยอาจารย์ที่ปรึกษา และผู้เชี่ยวชาญ

๑.๗.๖ แก้ไข ปรับปรุง ตามคำแนะนำของคณะกรรมการสอบสารนิพนธ์ และดำเนินงานตามขั้นตอนของบัณฑิตวิทยาลัย

^{๑๘} แมชีวันเพ็ญ หนูน้อยเรือนงาม “ศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุนิพพานของพระรูปันหาเถรี” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ

^{๑๙} นางสาวพุทธชนานันท์ จันทรโสม “ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบประวัติ และการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระ
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระ

บทที่ ๒

ประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระ

พระสุภูติเถระเป็นหนึ่งในอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์ ลำดับที่ ๒๕ มีความเลิศด้านการอยู่อย่างไม่มีกิเลส (อรณวิhari) และความเป็นพระทักขิณียบุคคล คือ เป็นผู้ควรรับทักษิณาทาน บำเพ็ญบารมีอันยวดยิ่งจนได้เป็นพระอรหันต์ ซึ่งในบทนี้ ผู้วิจัยได้นั้นศึกษาประวัติ และวิธีการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระดังต่อไปนี้

๒.๑ ประวัติของพระสุภูติเถระ

๒.๒ ความหมายของบารมี

๒.๓ ประเภทและระดับของบารมี

๒.๔ วิธีการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระ

๒.๕ การบรรพชาอุปสมบทของพระสุภูติเถระ

๒.๖ เอตทัคคะของพระสุภูติเถระ

๒.๗ สรุปท้ายบท

๒.๑ ประวัติของพระสุภูติเถระ

พระสุภูติเถระในสมัยก่อนบวชตั้งแต่เป็นเด็กมา ได้รับการเลี้ยงดูและการศึกษาเป็นอย่างดีที่จะพึงหาได้ในสมัยนั้น เพราะบิดาของท่านเป็นเศรษฐีมีทรัพย์มาก พระสุภูติเถระเมื่อสำเร็จพระอรหันต์แล้ว ท่านมีปฏิปทาที่พิเศษกว่าผู้อื่น คือเมื่อแสดงธรรมก็จะไม่ออกไปนอกจากนิยาม (กำหนด) ที่พระศาสดาทรงแสดงไว้ ไม่พูดถึงคุณหรือโทษของใคร เวลาเที่ยวไปบิณฑบาต ก่อนจะรับอาหารบิณฑบาต ท่านจะเข้าเมตตามานก่อน ออกจากถาดแล้วจึงรับอาหารบิณฑบาต ทำอย่างนี้ทุกๆ เรือนด้วยตั้งใจว่าทำอย่างนี้ผู้ถวายอาหารบิณฑบาตจะได้บุญมาก ประกอบร่างกายของท่านสง่างามและผิวพรรณผุดผ่อง จึงนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่บุคคลเป็นจำนวนมาก ซึ่งผู้วิจัยนำประวัติในอดีตชาติและปัจจุบันชาติของพระสุภูติเถระมาอธิบายดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ อดีตชาติ

สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านเกิดเป็นบุตรเศรษฐีในพระนครหงสาวดี ในตระกูลพราหมณ์มหาศาล วันขนานนามท่าน พวกญาติขนานนามว่า นันทมาณพ (ในอุทานว่าชื่อโกสิยะ)^{๒๐} ครั้นเติบโตใหญ่ขึ้นแล้ว เป็นพราหมณ์ผู้เล่าเรียน ทรงจำนงค์ รั้งบ ไตรเพท มีมาณพ ๔๔,๐๐๐ เป็นบริวาร ต่อมา นันทมาณพนั้นได้พิจารณาไตรเพทเห็นว่าไม่มีอะไรเป็นแก่นสาร หาสาระอะไรมิได้ จึงไปยังเชิงเขาออกบวชเป็นฤาษีพร้อมกับมาณพ ๔๔,๐๐๐ แล้ว ท่านเมื่อบวชแล้วก็มีชฎิล ๔๔,๐๐๐

^{๒๐} อภ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๕๓.

เป็นบริวาร ท่านทำอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ให้บังเกิดแล้ว บอกกลีบบริกรรมแก่ชฎิลเหล่านั้นด้วย ชฎิลเหล่านั้นตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน ก็บำเพ็ญจนได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘^{๒๑}

เมื่อพระประทุมตตระทศพลทรงอุปติ ทกุรูปบรรลุปรมายิสมโพธิญาณ และทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ มีภิกษุแสนรูปเป็นบริวาร ทรงประทับอยู่ ณ กรุงหงสาวดี วันหนึ่งพระทศพลนั้นทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่งทรงเห็นอรหัตตอุปนิสัยของเหล่าบริษัทของนันทดาบส และความปรารถนาของทั้งสองของนันทดาบส (ที่ปรารถนาจะเป็นเอตทัคคะผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่มีกิเลส) จึงชำระสระตั้งแต่เช้าตรู่ ถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง เสด็จไปพระองค์เดียว ในเวลาที่เหล่าศิษย์ของนันทดาบสออกไปแสวงหาผลไม้ในป่า ทรงประทับยืนอยู่ที่ประตูบรรณศาลาของนันทดาบส ฝ่ายนันทดาบสแม้ไม่ทราบว่าพระพุทธเจ้าทรงอุปติแล้ว แต่เมื่อแลเห็นพระทศพลทรงประทับยืนอยู่นั้นก็ทราบได้ว่า บุรุษผู้นี้จะเป็นคนพ้นโลกแล้วเหมือนความสำเร็จแห่งสระขององค์พระองค์ ซึ่งประกอบด้วยจักกัลักษณะ หากครองเรือนก็จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หากออกบวชก็จักเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ดังนี้ จึงถวายอภิวาทพระทศพล ทูลว่าข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดมาประทับทางนี้ แล้วท่านก็ปูลาดอาสนะถวาย พระตถาคตประทับนั่งแสดงธรรมแก่นันทดาบส ขณะนั้นพวกชฎิลเหล่าศิษย์เมื่อได้ผลหมากรากไม้ตามต้องการแล้วก็กลับมา ด้วยหมายว่า จักให้ผลหมากรากไม้ในป่าที่ประณีตๆ แก่อาจารย์

ส่วนที่เหลือจักบริโภคเอง ดังนี้ เห็นพระทศพลประทับนั่งบนอาสนะสูง แต่อาจารย์นั่งบนอาสนะต่ำ ต่างก็สนทนากันว่า พวกเราคิดกันว่า ในโลกนี้ไม่มีใครที่ยิ่งกว่าอาจารย์ของเรา แต่บัดนี้ปรากฏว่า บุรุษนี้ผู้เดียวให้อาจารย์ของเรานั่งบนอาสนะต่ำ ตนเองนั่งบนอาสนะสูง มนุษย์นี้ที่จะเป็นใหญ่หนอ ดังนี้ ต่างถือตะกร้าพากันมา นันทดาบสเกรงว่าชฎิลเหล่านี้จะพึงไหว้เราในสำนักพระทศพล จึงกล่าวว่าท่านทั้งหลายอย่าไหว้เรา ท่านผู้นี้เป็นบุคคลผู้เลิศในโลกพร้อมทั้งเทวโลก เป็นผู้ควรที่ท่านทุกคนพึงไหว้ได้ ท่านทั้งหลายจงไหว้บุรุษผู้นี้ ดาบสทั้งหลายคิดว่าอาจารย์นั้นถ้าไม่รู้ ก็คงไม่พูด จึงถวายบังคมพระบาทแห่งพระตถาคตเจ้า นันทดาบสกล่าวว่า ท่านทั้งหลายเราไม่มีโภชนาอย่างอื่นที่สมควรถวายแด่พระทศพล เราจักถวายผลหมากรากไม้ในป่านี้ จึงเลือกผลาผลที่ประณีตๆ บรรจงวางไว้ในบาตรของพระพุทธเจ้า พระศาสดาเสวยผลไม้แล้ว ต่อจากนั้นดาบสเองกับเหล่าศิษย์จึงฉัน พระศาสดาเสวยเสร็จแล้วทรงพระดำริว่าพระอัครสาวกทั้ง ๒ จงพาภิกษุแสนรูปมาในขณะนั้น พระมหาวิมลเถระอัครสาวกรำลึกว่าพระศาสดาเสด็จไปที่ไหนๆ จึงทราบว่า พระศาสดาทรงประสงค์ให้ท่านไปเฝ้า จึงพาภิกษุแสนรูปไปเฝ้าถวายบังคมอยู่

พระดาบสกล่าวกับเหล่าศิษย์ว่า ท่านทั้งหลาย พวกเราไม่มีสักการะอื่น ทั้งภิกษุสงฆ์ก็ยืนอยู่ลำบาก เราจักปูลาดบุปผาสนะถวายภิกษุสงฆ์มีพระพุทธองค์เป็นประธาน ท่านทั้งหลายจงไปนำเอาดอกไม้ที่เกิดทั้งบนบก ทั้งในน้ำมาเถิด ในทันใดนั้นเอง ดาบสเหล่านั้น จึงนำเอาดอกไม้อันสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นมาจากเชิงเขาด้วยอิทธิฤทธิ์ แล้วปูลาดอาสนะดอกไม้ ประมาณหนึ่งโยชน์แก่พระพุทธเจ้า ปูลาดอาสนะดอกไม้ประมาณ ๓ ถึง ๔ โยชน์ แก่พระอัครสาวกทั้งสอง ปูลาดอาสนะดอกไม้ประมาณถึงโยชน์เป็นต้น แก่เหล่าภิกษุที่เหลือ ปูลาดอาสนะดอกไม้ประมาณ ๒๕ วาแก่ภิกษุผู้

^{๒๑} อภ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๕๓.

ใหม่ในสงฆ์ ครั้งปลุกอาสนะทั้งหลายอย่างนี้แล้ว นันทดาบสจึงประคองอัญชลี ตรงพระพักตร์ของพระตถาคต แล้วกราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์เสด็จขึ้นยังอาสนะดอกไม้นี้ เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้มิ เมื่อพระศาสดาประทับนั่งแล้ว พระอัครสาวกทั้งสองและเหล่าภิกษุที่เหลือ ก็นั่งบนอาสนะอันถึงแก่ตนๆ

พระศาสดาทรงเข้านิโรธสมาบัติด้วยพระประสงค์ว่า ผลใหญ่จะมีแก่ดาบสเหล่านั้น ฝ่ายพระอัครสาวกทั้งสองและเหล่าภิกษุที่เหลือ รู้ว่าพระศาสดาทรงเข้านิโรธสมาบัติ จึงพากันเข้านิโรธสมาบัติ พระดาบสได้ยั้งกัณฐ์ตรดอกไม้นี้แต่พระศาสดาตลอด ๗ วัน พระดาบสนอนนี้ฉันมูลผลอาหารจากป่าแล้ว ในเวลาที่เหลือก็ได้ยั้งประคองอัญชลีอยู่ ในวันที่ ๗ พระศาสดาทรงออกจากนิโรธสมาบัติ ทรงเห็นดาบสทั้งหลายยืนล้อมอยู่ จึงตรัสเรียกพระสาวกผู้บรรลุนิพพานในความเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือองค์ของภิกษุอยู่โดยไม่มีกิเลส และองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักขิไณยบุคคล ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุหมูฤาษี นี้ได้กระทำสักการะใหญ่ เธอจงกระทำอนุโมทนาบุปผาสนะแก่หมูฤาษีเหล่านี้ ภิกษุนั้นรับพระพุทธดำรัสแล้วพิจารณาพระไตรปิฎกกระทำอนุโมทนา เวลาจบเทศนาของเทศนาของภิกษุนั้น พระศาสดาทรงเปล่งพระสุระเสียงดุจเสียงพรมแสดงธรรมด้วยพระองค์เองเมื่อจบเทศนา ชฎิล ๔๔,๐๐๐ รูปทั้งหมดได้บรรลุพระอรหันต์ เว้นแต่นันทดาบสไม่อาจทำการแทงตลอดในพระธรรมนั้น การที่นันทดาบสไม่ได้บรรลุคุณพิเศษ เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน ได้ยั้งว่านันทดาบสนั้นจำเดิมแต่เริ่มฟังธรรมในสำนักของพระเถระผู้อยู่อย่างปราศจากกิเลส ได้เกิดจิตตลบตาขึ้นว่าโอหนอ แม้เราพึงได้คุณอันสาวกนี้ได้แล้ว ในศาสนาของพระองค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นันทดาบส ภิกษุนี้เป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๒^{๒๒} คือ องค์ของภิกษุอยู่โดยไม่มีกิเลส และองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักขิไณยบุคคลในศาสนาของเรา

นันทดาบสหมอบแทบบาทมูล กระทำความ ปราบณาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยผลแห่งบุญกุศลที่ข้าพระองค์ทำมา ๗ วันนี้ ข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ องค์ของภิกษุอยู่โดยไม่มีกิเลส และองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักขิไณยบุคคลในศาสนาของพระพุทธเจ้า พระองค์หนึ่งในอนาคตเหมือนดังภิกษุรูปนี้ พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตกาล ก็ทรงทราบว่าความปรารถนาของนันทดาบสนั้นสำเร็จโดยหาอันตรายมิได้ แล้วทรงพยากรณ์ว่า ในที่สุดแห่งแสนกัลป์ในอนาคตกาลพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ จักทรงอุบัติขึ้น ท่านจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ องค์ ของภิกษุอยู่โดยไม่มีกิเลส และองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักขิไณยบุคคลในศาสนาของพระองค์ แล้วตรัสกะดาบสผู้บรรลุพระอรหันต์ว่า ภิกษุโว จงเป็นภิกษุมาเกิดดังนี้ ดาบสทุกรูปมีผมและหนวดอันตรธานไปทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ได้เป็นเช่นกับพระเถระ ๑๐๐ พรรษาพระศาสดาทรงพาภิกษุสงฆ์เสด็จกลับพระวิหาร ฝ่ายนันทดาบสก็บำรุงพระตถาคตจนตลอดชีวิต บำเพ็ญแต่กัลยาณกรรมตามกำลัง เวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายแสนกัลป์ นันทดาบสได้ยั้งประคองอัญชลีแล้วอุทิศเฉพาะพระศาสดา และภิกษุสงฆ์จนกระทั่งลับคล่องจักขุ ในเวลาต่อมาท่านเข้าไปเฝ้าพระศาสดาฟังธรรมตามกาลเวลา มีมานไม่เสื่อมแล้วทีเดียว ทำกาละไปบังเกิดในพรหมโลกและจุติจากพรหมโลกนั้นแล้วบวชอีก ๕๐๐ ชาติได้เป็นผู้มีการอยู่ป่าเป็นวัตร

^{๒๒} อภ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๕๓-๓๕๕.

สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะพระสุฤติได้บวช) ให้บริบูรณ์แล้ว ได้ยินว่า ผู้ที่ไม่ได้บำเพ็ญวัตรนี้ ชื่อว่าจะบรรลุถึงความประสพสุข เมื่อท่านเกิดมาก็ได้บวช เป็นผู้มีการอยู่ป่าเป็นวัตร บำเพ็ญศตปัจจาควัตร (เป็นผู้นำกรรมเป็นพระมหาสาวกไม่ได้เลย ท่านบำเพ็ญศตปัจจาควัตรอยู่ถึง ๑๒๐ ปี ทำกาลแล้วบังเกิดในภพดาวดึงส์ ในเทวโลกชั้นกามาวจร

๒.๑.๒ ปัจจุบันชาติ

นั้นทดาบสนั้น เสวยทิพย์สมบัติด้วยสามารถแห่งการเกิด สลับกันไปในดาวดึงส์พิภพ จุตินอกจากดาวดึงส์พิภพนั้นแล้วเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และเป็นเจ้าประเทศราชในมนุษย์โลก นับได้หลายร้อยครั้ง เสวยมนุษย์สมบัติอันโอฬาร ผู้วิจยจะได้นำ ปัจจุบันชาติของพระสุฤติเถระ มาอธิบายดังนี้ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามโคตมะ เกิดเป็นน้องชายของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในเรือนสุนทรเศรษฐี ณ กรุงสาวัตถี ได้มีนามว่า สุฤติ^{๒๓} สมัยหนึ่งท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ได้ไปสุนครราชคฤห์ เพื่อธุรกิจการค้า และได้ไปพักอยู่กับท่านเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์คนหนึ่ง ซึ่งเป็นพี่ชายของท่าน ในวันที่ท่านไปถึงนั้น ท่านได้เห็นท่านเศรษฐีเจ้าของบ้าน กำลังตระเตรียมอาหารเพื่อถวายทานแด่พระภิกษุสงฆ์อันมีพระพุทธองค์เป็นประธาน ท่านจึงทราบว่ามีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นแล้ว ท่านก็เกิดปีติยินดีเป็นอย่างยิ่ง อยากจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้ามาก

ในวันรุ่งขึ้นเมื่ออนาถปิณฑิกเศรษฐีได้พบพระบรมศาสดาแล้ว พระองค์ได้ทรงแสดงอนุปพพิททาโปรด ท่านเศรษฐีก็ได้ดวงตาเห็นธรรม และขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจนตลอดชีวิต ครั้นในวันรุ่งขึ้น ท่านได้ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระพุทธองค์ และพระภิกษุสงฆ์ เมื่อพระพุทธองค์เสวยเสร็จแล้ว ท่านเศรษฐีได้กราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์และพระภิกษุสงฆ์ให้เสด็จไปจำพรรษาที่นครสาวัตถีบ้าง ครั้นท่านเศรษฐีได้ทำธุรกิจไปในนครราชคฤห์เสร็จก็ออกเดินทางกลับไปยังนครสาวัตถี เมื่อไปถึงนครสาวัตถี ก็เที่ยวตรวจดูสถานที่อันเหมาะสมที่จะเป็นพระอาราม จึงเลือกได้สวนของเจ้าเขต แล้วขอซื้อด้วยราคา ๑๘ โกฏิ และสืบทอดก่อสร้างวิหาร หอฉัน ฯลฯ ต่างๆ รวมทั้งหมดสิ้นเงินอีก ๑๘ โกฏิ วิหารนี้มีชื่อว่า เขตวนาราม เพราะเป็นสวนของเขตกุมารมาก่อน

ครั้นพระพุทธองค์ได้ประทับอยู่ในนครราชคฤห์ พอสมควรแล้ว ก็เสด็จจาริกไปโดยลำดับถึงนครเวสาลี ทรงพักอยู่ที่นั่นพอสมควรแล้วเสด็จจาริกต่อไปจนถึงนครสาวัตถี ประทับ ณ เขตวนาราม ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ท่านเศรษฐีได้ถวายพระอารามแก่สงฆ์ในวันรุ่งขึ้นนั่นเองในวันที่พระพุทธองค์ทรงรับพระเขตวนารามนั่นเอง เป็นวันที่ สุฤติภุมมพินได้ไปพร้อมกับท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ได้ฟังธรรม และได้ออกบวชเป็นบรรพชิต เมื่อท่านอุปสมบทแล้ว กระทำมาติกา ๒ บทให้แคล้วคล่อง ให้บอกกัมมัญฐานให้ บำเพ็ญสมณธรรมในป่าเจริญวิปัสสนา กระทำเมตตามหานิให้เป็นบาท บรรลุอรหัตแล้วพร้อมคุณพิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ในวันเดียวกันนั่นเอง ก็เป็นวันที่นั้นทกมานพชาวเมืองสาวัตถีคนหนึ่ง ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ได้ฟังธรรม และได้ออกบวชเป็นบรรพชิต คือท่านพระนันทเถระ ต่อมาก็ได้บรรลุอรหัตผล ภายหลังพระพุทธเจ้าทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวก ผู้ให้อาวาทสอนภิกษุณี

^{๒๓} ๐.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๕๕.

พระเจ้าพิมพิสารปวารณาจะสร้างกุฏิถวายแล้วทรงลืมนั้น พระสุภูติเถระนี้ เมื่อบรรลุประการอันเป็นที่สุดของผลแห่งบารมีที่ตนได้บำเพ็ญมา เป็นผู้ฉลาดเปรียบปราชญ์ในโลก เทียวจาริกไปตามชนบทเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่ชนหมู่มา ถึงกรุงราชคฤห์แล้วโดยลำดับ พระเจ้าพิมพิสาร ทรงสดับการมาของพระเถระแล้ว เสด็จเข้าไปหา ทรงไหว้แล้วตรัสว่า ท่านผู้เจริญ นิมนต์ท่านอยู่ในที่นี้แหละ ข้าพเจ้าจะสร้างที่อยู่ถวายดังนี้แล้ว เสด็จหลีกไปแล้วก็ทรงลืมนเสีย พระเถระเมื่อไม่ได้เสนาสนะก็ยั้งกาลให้ผ่านไป ในอัปโณกาส (กลางแจ้ง) ด้วยอาณานาของพระเถระฝนไม่ตกเลย มนุษย์ทั้งหลาย ถูกภาวะฝนแล้งบีบคั้นคุกคาม จึงพากันไปทำการร้องทุกข์ ที่ประตู่วังของพระราชา พระราชาทรงใคร่ครวญว่า ด้วยเหตุอะไรหนอ ฝนจึงไม่ตก แล้วทรงพระดำริว่า ชะรอยพระเถระจะอยู่กลางแจ้ง ฝนจึงไม่ตก แล้วรับสั่งให้สร้างกุฏิมุงด้วยใบไม้ถวายพระเถระแล้วรับสั่งว่า ท่านผู้เจริญ นิมนต์ท่านอยู่ในบรรณกุฏินี้แหละ ไหว้แล้วเสด็จหลีกไป พระเถระไปสู่กุฏิแล้วนั่งขัดสมาธิบนอาสนะที่ปูลาดด้วยหญ้า ในครั้งนั้น ฝนหยาดเม็ดเล็ก ๆ ตกลงมาทีละน้อยๆ ไม่ยังสายธารให้ชุ่มชื้นทั่วถึง

ลำดับนั้น พระเถระประสงค์จะบำบัติภัยอันเกิดแต่ฝนแล้งแก่ชาวโลก เมื่อจะประกาศความไม่มีอันตรายที่จะเกิดแก่ตัวท่าน ไม่ว่าจะเป็นวัตถุภายในหรือวัตถุภายนอกก็ตาม ท่านจึงกล่าวคาถาว่า
 หนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา วสส เทว ยถาสุข จิตฺต เม สุตมาหิต วิมุตติ อาตานิวิหรามิ วสส เทว^{๒๔}
 คาถานี้มีคำแปลว่า กุฏิของเราดีแล้ว มีเครื่องป้องกันสบายดีแล้ว ฝนจะตกลงมา ตกลงมาตามสบายเกิด จิตของเราตั้งมั่นดี และหลุดพ้นดีแล้ว เราเป็นผู้มีความเพียรอยู่ ฝนจะตกลงมาเกิด จากนั้นฝนก็ตกลงมาชาวประชาก็พากันดีใจ ปลุกพืช ผัก ผลไม้ ก็ได้ผลผลิตดีตามต้องการ ความทุกข์ความเดือดร้อนก็หายไป

สรุป พระสุภูติเถระเดิมชื่อว่า “สุภูติ” เพราะมีร่างกายสดใสรุ่งเรืองอย่างยิ่ง บิดานามว่า “สุนนเศรษฐี” มารดาไม่ปรากฏนาม เกิดที่เมืองสาวัตถี เป็นคนวรรณะแพศย์ พระสุภูติเถระในสมัยก่อนบวชตั้งแต่เป็นเด็กมา ได้รับการเลี้ยงดูและการศึกษาเป็นอย่างดีที่จะพึงหาได้ในสมัยนั้น เพราะบิดาของท่านเป็นเศรษฐีมีทรัพย์มาก ท่านมีปฏิบัติที่พิเศษกว่าผู้อื่น คือเมื่อแสดงธรรมก็จะไม่ออกไปนอกจากนิยาม (กำหนด) ที่พระศาสดาทรงแสดงไว้ ไม่พูดถึงคุณหรือโทษของใคร เวลาเที่ยวไปบิณฑบาต ก่อนจะรับอาหารบิณฑบาต ท่านจะเข้าเมตตามหานก่อน ออกจากถาดแล้วจึงรับอาหารบิณฑบาต ทำอย่างนี้ทุกๆ เรือน ด้วยตั้งใจว่าทำอย่างนี้ผู้ถวายอาหารบิณฑบาตจะได้บุญมาก ประกอบร่างกายของท่านงามและผิวพรรณผ่องจึงนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่บุคคลเป็นจำนวนมาก

๒.๒ ความหมายของบารมี

พระสุภูติเถระได้บำเพ็ญบารมีและมีความปรารถนาบารมี ๕ อย่าง คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี สัจจบารมี และอธิฐานบารมี ที่ผู้วิจัยจะได้อธิบาย ความหมาย ประเภทของบารมี มีดังนี้

คำว่า “บารมี” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก ต่างจากความหมายในระยะต้น เพราะคำว่าบารมี ในระยะต้นนี้ หมายถึง “ผลเลิศ” หรือ “ผลสุดท้าย” แต่

^{๒๔} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑/๒๕๘.

คัมภีร์ กับหมายถึง คุณธรรมหลายอย่างที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญ เพื่อนำไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรืออาจจะกล่าวได้ว่า เป็นหนทางไปสู่ผลสุดท้าย คือพระโพธิญาณ และหนทางนี้ไม่ใช่หนทางที่ใครจะปฏิบัติได้ง่ายนัก แต่เป็นหนทางเฉพาะพระโพธิสัตว์ ในพุทธาปทาน พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศว่าพระองค์เป็นธรรมราชา ผู้สมบูรณ์ด้วยบารมี ๓๐ ทัศ และได้ทรงอธิบายกว้างๆ ว่า

ทตฺวา ทาทพฺพก สีส ปูเร อเสสโต เนกขมมปารมี คนฺตฺวา ปตฺโต สมโพธิมุตฺตม
ปณฺทิตฺเต ปรีปฺจุฉิตฺวา กตฺวา วิริยมุตฺตม ขนฺติยา ปารมี คนฺตฺวา ปตฺโต สมโพธิมุตฺตม
กตฺวา ทพฺพมธิฏฺฐาณ สจฺจปารมี ปูเร เมตฺตาย ปารมี คนฺตฺวา ปตฺโต สมโพธิมุตฺตม
ลาภาลาเภ สุขทุกฺเข สมมานเน วิมานเน สพฺพตฺถ สมโก หุตฺวา ปตฺโต สมโพธิม^{๒๕}

เราให้แล้วซึ่งทานอันควรให้ บำเพ็ญศีลโดยไม่เหลือ ไปแล้วสู่เนกขัมมบารมี เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เราเรียนถามบัณฑิตแล้ว กระทำความเพียรอันสูงสุดไปแล้วสู่ชั้นดีบารมี เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เรากระทำแล้วซึ่ง อธิษฐานอันมั่นคง บำเพ็ญสัจจบารมี ไปแล้วสู่บารมีในเมตตา เป็นผู้บรรลุแล้ว ซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดมเราเป็นผู้มีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือ ในลาภความเสื่อมลาภ ในสุข ทุกข์ ในสรรเสริญ นินทาเป็นผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดม^{๒๖} ความหมายของคำว่า ปารมี บารมี, คือ ความดีที่บำเพ็ญไว้, ข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงพระนิพพาน

๑). ปริมาณ มหาโพธิสตนัง ภาโว กมํ วา ปารมี ภาวะหรือการกระทำของผู้ประเสริฐ (ปรม บทหน้า ฌ ปัจจัย, พุทฺธ อ เป็น อา)

๒). ปริมาณ นิพพานํ อธิคฺฉนฺติ เอตยาติ ปารมี ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องถึงภาวะสูงสุดคือพระนิพพาน (ปรม+ณ)

๓). ปริมาณ ปาเปตฺติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงพระนิพพาน (ปรม+ณ)

๔). ปริมาณ ปาเปติ เอตยาติ ปารมี ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องให้ถึงพระนิพพาน (ปรม+ณ)

๕). ปริมาณ อตฺถาย หิตาย สุขาย สวตฺตตฺติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอันสูงสุด (ปรม+ณ)

๖). ปริมาณ สตฺเต มวติ อตฺตนิ พนฺธติ คุณฺวิเสสโยเคนาติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่ผู้กสัตว์อื่นไว้ในตน ด้วยการประกอบความดีอย่างพิเศษ (ปร บทหน้า มุ ธาตุในความหมายว่าผูก, มัด ฌ ปัจจัย อี อิต, พุทฺธ อ เป็น อา)

๗). ปริมาณ อดิเรกํ มชฺชติ สกิลสมลโตติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่หมดจดอย่างยิ่งจากมลทินคือกิเลส (ปร บทหน้า มชฺช ธาตุในความหมายว่าสะอาด, หมดจด, ฌ ปัจจัย อี อิต, พุทฺธ อ เป็น อา ลบ ชช)

๘). ปริมาณ เสฏฺฐิ นิพพานํ วิเสเสน มยติ คจฺจนฺตฺติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่ดำเนินไปสู่พระนิพพาน โดยพิเศษ (ปร+มย+ณ+อ)

๙). ปริมาณ โลกํ ปมาณญฺเตน ญาณวิเสเสน อธิโลกมिव มุณาติ ปริจฺจินฺทตฺติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่รู้ถึงโลกหน้าได้เหมือนโลกนี้ด้วยญาณพิเศษ (ปร+มุ+ณ+อ)

^{๒๕} พ.ม. (บาลี) ๒๙/๙๑/๔๒๘.

^{๒๖} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๙๑/๔๔๒.

๑๐). ปรี อติวิย สีสาทิคุณคณ อุตตโน สนตนาเน มีโนติ ปกฺขิปตฺติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่ใส่กลุ่มความดีมีศีลเป็นต้นไว้ในสันดานตนอย่างดียิ่ง (ปร+มิ+ณ+อิ)

๑๑). ปรี อุตตฤโต ฐมมกายโต อญญํ ปฏิปทํ ภาตฺตนาณํ กิลเลโสจฺรคณํ มินาติ หีสตฺติ ปรีโม, ตสฺส อญฺญติ ปารมี ข้อปฏิบัติของผู้เบียดเบียนศัตรูคือหมูโจรกิเลสซึ่งเป็นฝ่ายอื่นหรือฝ่ายตรงข้ามจากธรรมกายอันเป็นอริ (ปร+มิ+ณ+อิ)

๑๒). ปาเร นิพฺพานํ มชฺชติ สุขุมติ สุตเต จ โสเธตฺติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่หมดจดในพระนิพพาน (ปร+มชช+ณ+อิ)

๑๓). ปาเร นิพฺพานํ สุตเต มวติ พนฺธติ โยเชตฺติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่ผูกสัตว์ไว้ในพระนิพพาน (ปร+ม+ณ+อิ)

๑๔). ปาริ นิพฺพานํ มยติ คจฺจติ สุตเต จ มาเยติ คเมตฺติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่ดำเนินไปสู่พระนิพพานและยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน (ปร+มิ+ณ+อิ)

๑๕). ปาริ นิพฺพานํ ยถาวโต มุนาติ ปริจฺฉินฺทติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่รู้พระนิพพานตามเป็นจริง (ปร+ม+ณ+อิ)

๑๖). ปาเร นิพฺพานํ สุตเต มีโนติ ปกฺขิปตฺติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่บรรจุสัตว์ไว้ในพระนิพพาน (ปร+มิ+ณ+อิ)

๑๗). ปาเร สุตตํ กิลเลสาโย มินาติ หีสตฺติ ปารมี ข้อปฏิบัติที่เบียดเบียนข้าศึกคือกิเลสของเหล่าสัตว์ในเพราะพระนิพพาน (ปร+มิ+ณ+อิ)^{๒๗}

บารมี มาจากศัพท์เดิมว่า “ปรม” ลง ณ ปัจจัย ในราชาศัพท์ได้ศัพท์ว่า “ปรม” แล้วลง อิ ปัจจัยอีกทีตามกระบวนการทางภาษา จึงเป็น คำว่า “ปารมี” คำว่า “ปรม” ให้ความหมายว่า คุณ สมบัติ หรือปฏิบัติอันยอดเยี่ยม บารมี ในพุทธศาสนาเถรวาทแยก ออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมีอุปปารมี และปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทัศ มีข้อแตกต่างกันในขณะบำเพ็ญ เช่น “การสละทรัพย์สินของภายนอกจัดเป็นทานบารมี การสละอวัยวะจัดเป็นทานอุปปารมี การสละชีวิตจัดเป็นทานปรมัตถบารมี”^{๒๘} “การบำเพ็ญบารมีย่อมขัดเกลาสัตว์อื่นให้หมดจากมลทินคือกิเลส หรือยอมทำให้ถึงนิพพานอันประเสริฐที่สุดด้วยคุณวิเศษด้วยเหตุนี้บารมีจึงชื่อว่า ปรม”^{๒๙}

บารมี มาจากภาษาบาลีว่า “ปารมี” หมายถึง ความดีที่ได้บำเพ็ญไว้; ข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงพระนิพพาน^{๓๐} ศัพท์กริยาใช้คำว่า “ปาเปติ” มีรูปคล้ายกันกับคำว่า “ปารมี” แปลว่า ให้บรรลุ; ให้ไปสู่; ให้ถึง; นำไปสู่ หมายความว่า เป็นธรรมสนับสนุนให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งงามตามที่อยู่สมบารมีนั้นๆ จะได้รับสมความปรารถนา

^{๒๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๒๙-๔๓๐.

^{๒๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๙.

^{๒๙} ปัญญา ใช้บางอย่าง, **ธรรมอธิบาย เล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรม, ๒๕๕๓), ๑๙๑.

^{๓๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๒๙-๔๓๐.

บารมี ความหมาย คือ ปฏิปทาอันยังยวด คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยังยวดได้แก่ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด เช่นพระพุทเจ้า พระอสีตมหาสาวก เป็นต้น ได้แก่ ทานบารมี, ศีลบารมี, เนกขัมมบารมี, ปัญญาบารมี, วิริยบารมี, ขันติบารมี, สัจจบารมี, อธิษฐานบารมี, เมตตาบารมี, อุเบกขาบารมี, เป็นพระบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญมาอย่างยังยวด จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า ทรงบำเพ็ญเป็น ๓ ชั้น ตั้งแต่อย่างธรรมดา เรียกว่า “บารมี” อย่างกลาง เรียกว่า “อุปปบารมี” จนถึงอย่างละเอียด เรียกว่า “ปรมัตถบารมี”^{๓๑}

คำว่า บารมี มาจากศัพท์เดิมว่า ปรม ลง ณ ปัจจัย ในราชาศัพท์^{๓๒} ได้ศัพท์ว่า ปารมี แล้วลง อี อิตถิลิงค์ อีกที เป็นปารมีถึงแม้จะเห็นตรงกันว่า ปารมีมาจากคำว่า ปรม ยังมีการตีความหมายของคำว่าบารมีต่างกันไปอีกตามความคิดเห็นเรื่องความหมาย และการประกอบรูปศัพท์ของคำว่า ปรม การวิเคราะห์ศัพท์ “ปรม” อันเป็นศัพท์ของคำว่า ปารมี ตามแบบสัททนายที่เก่าแก่ที่สุดในเกรวาท ให้ความหมายไว้ดังนี้ คือ

๑. ศัพท์ ปรม แปลว่า ผู้เป็นเลิศ ปารมี แปลว่า ภาวะ หรือการกระทำของผู้เลิศ ดังคำอธิบายว่า “ทานสีลาทิกุณวิเสสโยเคน สดตตุดมตาย ปรมมา มหาสตตา โพธิสตตา, เตสั ภาโว กมมัม วา ปารมี ทานาทิกิริยา ” แปลว่า “พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย คือ พระมหาสัตว์ทั้งหลาย ได้ชื่อว่า ปรม (เป็นเลิศ) ดังคำอธิบายว่า “ปรํ อติวิย สีลาทิกุณคณํ อุตตโน สนตานิ มิโนติ ปกฺขิเปติ” “อนึ่ง บุคคลใด ย่อมใส, บรรจุ ซึ่งหมู่แห่งคนมีศีล เป็นต้น ในสันดานของตนอย่างยิ่ง (บุคคลนั้นชื่อว่า ปรม)”^{๓๓}

๒. “ปรม” มาจาก ประติ อุตตโน อุตตมภาวํ ปาเลติ ปุเรติ จาติ ปรมํ หมายถึง สิ่งที่รักษาความสูงสุดของตนไว้ได้ (ประ ภาตุ ในความหมายว่ารักษา ม ปัจจัย)^{๓๔}

ในพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” กล่าวว่า “ทศบารมี” หมายถึง “พุทธการกธรรม” แปลว่า ธรรมที่กระทำให้บุคคลเป็นพระพุทเจ้า เป็นธรรมอันบ่มพระโพธิญาณ คือ ผู้บำเพ็ญบารมีบริบูรณ์แล้วจึงได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทเจ้า^{๓๕} และแสดงรูปศัพท์ไว้หลายแห่งเช่น ทานสีลาทิกุณวิเสสโยเคน สดตตุดมตาย ปรมมา มหาสตตา โพธิสตตา, เตสั ภาโว กมมัม วา ปารมี ทานาทิกิริยา. แปลว่า พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย คือ พระมหาสัตว์ทั้งหลาย ได้ชื่อว่า เป็นเลิศกว่าหมู่สัตว์ทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยคุณพิเศษ มีทานและศีลเป็นต้น ภาวะหรือการกระทำของพระโพธิสัตว์เหล่านั้น มีการกระทำความดีมีทานเป็นต้น เรียกว่า บารมี^{๓๖}

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๓๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *บาลีไวยากรณ์วชิราภัก ภาคที่ ๒ สมาสและศัพท์*, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๓.

^{๓๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), *ศัพท์วิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓๐.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๖.

^{๓๕} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี, *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑.

^{๓๖} เล่มเดียวกัน หน้า ๙-๑๐.

บารมีเป็น พุทธการกธรรม คือธรรม ๑๐ อย่าง ซึ่งนำไปสู่การถึงพระโพธิญาณ และเป็นพระพุทธานุภาพ ในอนาคต บารมีแต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี รวมกันมี ๓๐ อย่าง แต่ไม่มีคำอธิบายที่ชัดเจน เพียงแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีโดยลำดับ “จากการบำเพ็ญง่ายไปหาการบำเพ็ญยากขึ้น ความหมายของบารมีใน จริยปิฎกนี้ จึงหมายถึงการบำเพ็ญพุทธการกธรรม ๑๐ ให้ครบบริบูรณ์แต่ไม่ได้กล่าวถึงความเป็นเลิศเหมือนในคัมภีร์ต่างๆ”^{๓๗}

บารมีที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญนั้นมีอยู่ ๓ ชั้น เรียกว่า บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ซึ่งมีความยิ่งหย่อนกว่ากันเป็นลำดับไปจนถึงชั้นปรมัตถบารมี คือ ให้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งก็หมายถึง บารมีที่สมบูรณ์ เป็นเหตุให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธานุภาพ^{๓๘}

ความหมายที่ใช้ในคัมภีร์นั้นพอจะแบ่งกว้างๆ คือ คัมภีร์ส่วนใหญ่เรียบเรียงขึ้นในสมัยแรกๆ จะใช้คำว่าบารมีในความหมาย ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ซึ่งมีทั้งที่ใช้หมายถึง ความเป็นเลิศทั่วไป ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับพุทธปรัชญาเถรวาท บางคัมภีร์หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะ และหมายถึงผลสุดท้ายในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ พระอรหัตผล “บารมี” ในยุคนี้เป็นเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม ต่อมาความหมายของบารมีเปลี่ยนเป็น ธรรม ๑๐ ประการอันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลุพระโพธิญาณ ซึ่งในขั้นนี้ ความหมายของบารมีเปลี่ยนแปลงจาก “เป้าหมายมาเป็นวิธีการหรือแนวทางปฏิบัติเพื่อเป้าหมายสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาท”^{๓๙}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมาย ไว้ว่า ศัพท์ว่า “บารมี” สันนิษฐานว่าออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญมาแต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัสรู้ บารมีเหล่านี้กระจ่างแล้วโดยมาก บารมีเหล่านี้ท่านแจกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทิศ บารมี ๓ หมวดนี้ต่างกัน คือ การสละพัสดุกายนอกจัดเป็นทานบารมี การสละอวัยวะจัดเป็นทานอุปบารมี และการสละชีวิตจัดเป็นทานปรมัตถบารมี”^{๔๐}

สุเขาว์ พลอยชุม ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศัพท์ ว่า “บารมี หรือเรียกในภาษาไทยว่าบารมี มาจากศัพท์ว่า ปรม แปลว่า อย่างยิ่ง หรือยิ่ง มุ่งถึงทางไป ดำเนินไปในทางดียิ่งขึ้นโดยลำดับบารมีเป็นการสร้างความดีของพระพุทธานุภาพเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ เป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับ จนในที่สุดได้บำเพ็ญพระบารมีอย่างสูงสุด จนได้บรรลุปรมัตถประโยชน์อย่างยิ่ง”^{๔๑}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายคำว่า บารมี หมายถึง “คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ บวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ

^{๓๗} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๔๘๒/๑๕๖.

^{๓๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ทศบารมี ทศพิทธาธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๓๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ทศบารมี ทศพิทธาธรรม**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๐.

^{๔๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๙.

^{๔๑} สุเขาว์ พลอยชุม, **ธรรมานุกรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๓๓๓.

อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี”^{๔๒} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตฺตภาณโณ) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “บารมี หมายถึง ข้อปฏิบัติหรือปฏิบัติอันสูงหรืออาจจะแปลเป็นภาษาธรรมดาว่าการเก็บ การสะสมความดีเอาไว้ในใจตรงกันข้ามกับอาสวะ คือ การเก็บการสะสมความชั่ว บารมีนั้นท่านจัดออกเป็น ๑๐ ประการด้วยกันเรียกว่าบารมี ๑๐”^{๔๓}

บารมีมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นเหตุให้มีพระพุทธศาสนา ทำให้มีการศึกษาตามหลักไตรสิกขา มีการประพฤติธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมเกิดสติปัญญาได้รับความสุขทั้งในชาติปัจจุบัน และอนาคตหากยังไม่บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะกิเลสก็ไม่ต้องไปเกิดในทุกข์ คือ จักบังเกิดเฉพาะในภพภูมิที่ดีเท่านั้น ไม่ได้รับความลำบากในสังสารวัฏ (เมื่อเปรียบเทียบกับผู้ไม่ได้บำเพ็ญบารมีหรือบำเพ็ญบารมีมาน้อยกว่า) ย่อมได้ความสุขในภพเบื้องหน้ามีการบังเกิดในหมู่เทวดาเป็นต้น เป็นความสุขที่ประณีตกว่าความสุขในมนุษย์โลก ดังที่ท้าวสักกะ^{๔๔} เป็นต้นบำเพ็ญและได้รับ กล่าวโดยสังเขปคือผู้บำเพ็ญบารมีคือผู้ทำความดีเป็นไปตามกฎแห่งกรรมดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม^{๔๕} หมายความว่า เมื่อสร้างเหตุดีงามแล้วผลที่ตามมาคือสิ่งดีงาม ดังพระพุทธดำรัสว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจดี พุติ ทำดี เพราะผลของความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไปเหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น”^{๔๖} บารมีจึงก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเอง และสังคมส่วนรวม ทั้งที่เป็นโลกียสุขและโลกุตตรสุข คือ พระนิพพาน เป็นการสิ้นสุดการเวียนเกิดเวียนตายอีกต่อไป

สรุปว่า บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง มี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ตามความหมายทั่วไป จึงหมายถึง ผลที่มาจากการประพฤติเนกขัมมะ ซึ่งมีอยู่ ๓ ระดับ คือ บารมีเบื้องต้นเป็นบารมีอย่างหยาบที่สามารถให้ความสุขบ้าง ทุกข์บ้างผสมผสานกันไป ส่วนบารมีชั้นกลางหรือระดับปานกลางเป็นบารมีที่ได้รับในระดับที่ดีและสามารถให้ความสุขมากกว่าความทุกข์และบารมีชั้นสูงสุด เป็นบารมีที่ได้รับจะเป็นฝ่ายเดียวถ้าเป็นฝ่ายดี คือ จะรับตั้งแต่สงบสุขอย่างเดียวไม่มีทุกข์เข้ามาเจือปน ในคัมภีร์ในสมัยแรกนั้น ใช้คำว่าบารมีในความหมายว่า ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ความเป็นเลิศทั่วไป (ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา) บางคัมภีร์ว่าหมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะบางหมวดธรรม และบางคัมภีร์ว่าหมายถึงผลสุดท้ายในพระพุทธศาสนา คือ พระอรหันตผล โดยสรุปความหมายของบารมีที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น ได้แก่ หลักธรรมสำคัญ ๑๐ ประการ ที่สนับสนุนให้บรรลุเป้าหมายที่ดีงามในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติธรรม ซึ่งนำไปสู่การตรัสรู้หรือบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลทุกระดับ

^{๔๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒, หน้า ๖๒๕.

^{๔๓} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตฺตภาณโณ), ธรรมปริทรรศน์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๒๘.

^{๔๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๕๗-๒๕๙/๒๗๖., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗-๒๕๙/๓๗๕-๓๗๙.

^{๔๕} พ.ส. (บาลี) ๒๕/๖๖๐-๖๖๑/๔๖๑., พ.ส. (ไทย) ๒๕/๖๖๐-๖๖๑/๖๕๔.

^{๔๖} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒/๒., พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒/๒๔.

๒.๓ ประเภทและระดับของบารมี

เมื่อกล่าวคำว่าบารมีแล้วมี ๑๐ ประเภท ส่วนระดับของบารมีนั้นมี ๓ ชั้น ในการบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์นั้นต้องให้ครบทั้ง ๓ ชั้น คือ บุคคลที่จะบรรลุธรรมได้ต้องสั่งสมบารมีอันยาวดยิ่ง เพื่อเป็นกำลังในการประหารกิเลสที่เกาะอยู่ในจิตใจ โดยการบำเพ็ญบารมีเริ่มจากอย่างหยาบ ไปสู่อย่างละเอียด เรียกว่า ปารมี อุปปารมี และปรมัตตปารมี รวมเป็น ๓๐ บารมี จะได้อธิบายขยายเนื้อความดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ ประเภทของบารมี

บารมีนั้นมี ๑๐ ประเภท ซึ่งเป็นปฏิปทาอันยาวดยิ่ง เป็นความดีที่จะต้องบำเพ็ญอย่างพิเศษเพื่อบรรลุธรรม คือ ตรีสรู้เป็นพระพุทเจ้า พระปัจเจกพุทเจ้า พระมหาสาวก และพระอริยบุคคลทุกระดับ จะได้อธิบายดังต่อไปนี้

๑. ทาน	การให้ การสละเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์
๒. ศีล	ความประพฤติที่ดีงามถูกต้องสุจริต
๓. เนกขัมมะ	การหลีกออกจากกาม การไม่เสพบำเรอ การบวช
๔. ปัญญา	ความรู้เข้าใจถึงความจริง รู้จักคิดแก้ไขปัญหา
๕. วิริยะ	ความเพียรแก่วล้าทำการงาน ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่
๖. ขันติ	ความอดทน การควบคุมตนเองอยู่ในธรรมในเหตุผล
๗. สัจจะ	ความจริง ความซื่อสัตย์ ไม่พูดและไม่ทำผิดจากความเป็นจริง
๘. อธิษฐาน	ความตั้งใจมั่น มีความมุ่งมั่นในเป้าหมายที่ดีงาม
๙. เมตตา	ความรักความปรารถนาดีต่อตนเองและผู้อื่น
๑๐. อุเบกขา	ความมีใจเป็นกลางอยู่ในธรรมสม่ำเสมอไม่ซัดส่าย ^{๔๗}

สรุปว่า บารมีทั้ง ๑๐ ประเภท อันเป็นบันไดในการบำเพ็ญในพระพุทธศาสนา โดยผู้ประพฤติปฏิบัติได้ทั้ง ๑๐ ประการโดยสมบูรณ์จนเต็มเป็นผู้มีกำลังใจเต็ม บุคคลที่ต้องการบรรลุได้สร้างคุณงามความดีที่ประพฤติอย่างยิ่งยวด และไม่ว่าจะบำเพ็ญบารมีข้อไหนจะประกอบด้วยบารมีอีก ๙ ข้อรวมเป็น ๑๐ เสมอ เพื่อบรรลุเป้าหมายอันยิ่งใหญ่ เช่น ความเป็นพระพุทเจ้า และความเป็นมหาสาวก มีพระสุฤติเถระ เป็นต้น ต้องทำให้ครบทั้ง ๓ ชั้น คือ บารมี อุปปารมี และปรมัตตบารมี สำหรับพระโพธิสัตว์ จะได้ตรัสรู้พระอริยสัจเป็นพระพุทเจ้า และต้องเคยได้รับการพยากรณ์ จะได้เป็นพระพุทเจ้า ส่วนพระมหาสาวกต้องได้รับฟังคำสั่งสอน และปฏิบัติตามคำสั่งสอนจึงจะบรรลุตามพระศาสดา สามารถประหารกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง ย่อมนำมาซึ่งความสงบ และสามารถหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง จนถึงการบรรลุธรรม

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

๒.๓.๒ ระดับของบารมี ๓ ชั้น

บารมีจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ต้องให้ครบ ๓ ชั้น คือ บุคคลที่จะบรรลุธรรมได้ ต้องสั่งสมบารมีเพิ่มบุญเพื่อเป็นกำลังในการประหารกิเลสที่เกาะอยู่ในจิตใจ การเวียนเกิด เวียนตาย ในแต่ละชาตินั้น ต้องพบกับเหตุการณ์ดีบ้างชั่วบ้าง และได้พยายามทำความดีสั่งสมติดต่อกันมา โดยจากการเริ่มอย่างหยابไปสู่อย่างละเอียด เรียกว่า ปารมี อุปปารมี และปรมัตถปารมี รวมเป็น ๓๐ บารมี ดังนี้

๑. ทานบารมี หมายถึง การให้เพื่อสงเคราะห์ผู้ที่ขาดแคลน เพื่อสงเคราะห์ผู้ที่ควรทาน สงเคราะห์ เป็นการผูกมิตรไมตรีจิต หรือเพื่อบูชาผู้ที่ควรบูชา เป็นการบูชาคุณ หรือ ตอบแทนคุณ หรือเป็นการบำเพ็ญบุญในบุญเขต ในเบื้องต้นได้แก่ การสงเคราะห์ผู้อื่น และสัตว์อื่นด้วยวัตถุสิ่งของ เรียกว่า “อามิสทาน”^{๔๘} นับตั้งแต่ญาติพี่น้อง พวกพ้อง สมณะพราหมณ์ผู้ทรงศีล และสัตว์เดรัจฉาน ตามโอกาส และเหมาะสมแก่ฐานะของคนนั้นๆ สูงขึ้นไป ได้แก่ การให้ธรรมะเป็นทาน ตลอดจนการแนะนำ สั่งสอนให้ผู้อื่นคิดทำดี ให้เขาสามารถครองชีวิตอยู่ได้ด้วยสติปัญญาเป็นการสงเคราะห์โดยธรรม เป็นการให้ปัญญาแก่เขาได้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง และมีคุณค่าเรียกว่า “ธรรมทาน”^{๔๙} พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิโพธิญาณ ได้ทรงบำเพ็ญทาน ทรงสั่งสมเป็นทานบารมีมาช้านาน ทานบารมีของพระองค์ ได้เต็มยั้งขึ้นตามลำดับ ๓ ชั้น ดังนี้

๑) ทานบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละทรัพย์ โดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย หวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนคนรัก และทรัพย์สมบัติ เพื่อพระโพธิญาณจึงยอมให้ทานได้แม้กระทั่งคนรัก และทรัพย์สมบัติ

๒) ทานอุปบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละอวัยวะ หวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนอวัยวะร่างกาย เพื่อพระโพธิญาณจึงยอมให้ทานได้แม้กระทั่งอวัยวะร่างกาย

๓) ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละชีวิต หวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนชีวิต เพื่อพระโพธิญาณจึงยอมให้ทานได้แม้ชีวิต^{๕๐} เหมือนดังพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี คือ การรู้จักการให้ทานสูงสุด

๒. ศีลบารมี หมายถึง การระวังร่างกายมิให้ทำร้ายผู้ใด หรือสัตว์ใดจนเกิดความลำบากเดือดร้อน การระวังวาจาไม่ให้เกิดทุกข์แก่ผู้ใด หรือสัตว์ใด จนเกิดความลำบากเดือดร้อน การระวังใจไม่ให้คิดที่จะทำร้ายผู้ใด หรือสัตว์ใด ไม่ให้มีความต้องการที่จะเห็นผู้ใด หรือสัตว์ใดได้รับความพินาศย่อยยับ การรักษาศีลจึงเป็นการประคับประคองจิตไม่ให้คิดร้าย ประคับประคองวาจาไม่ให้พูดร้าย ประคับประคองกายไม่ให้ทำร้ายใครๆ อันเป็นเหตุให้เขาเกิดความเจ็บปวดทุกข์ทรมาน เกิดความโศกเศร้าเสียใจนั่นเอง สูงสุดเพื่อจะรักษาศีลจึงยอมสละได้แม้กระทั่งชีวิต พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญศีลสั่งสมเป็นศีลบารมีมาตลอดเวลาช้านาน ทั้งรักษาจิตมิให้โกรธ รักษาศีลไว้โดยไม่อาลัยแก่ชีวิตเลือดเนื้อ ดังนี้

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๒.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๐๒.

๑) ศิลปารมี ได้แก่ ศิลที่บำเพ็ญด้วยการรักษา ยิ่งกว่าคนที่รักษาทรัพย์สินเพื่อโพธิญาณแม้จะสูญเสียคนรัก และทรัพย์สิน แต่จะไม่ยอมทำลายศิลป

๒) ศิลอุปการมี ได้แก่ ศิลที่บำเพ็ญด้วยการรักษาศิลยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน เพื่อโพธิญาณแม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกาย แต่จะไม่ยอมทำลายศิลป

๓) ศิลปรมัตถการมี ศิลที่บำเพ็ญด้วยการรักษาศิลยิ่งกว่าชีวิตของตน เพื่อรักษาศิลยอมสละได้แม้กระทั่งชีวิต ซึ่งเป็นการรักษาศิลอย่างสูงสุด โดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย ดังพระพุทธเจ้าตรัสไว้เมื่อครั้งเกิดเป็นภริทัตว่า “ใครต้องการ หนึ่ง เอ็น กระดูก หรือเลือดเนื้อของเรา” เหมือนดังพระภริทัตทรงบำเพ็ญศิลปารมี คือ ความสำเร็จที่สมบูรณ์สูงสุด^{๕๑}

๓. เนกขัมมการมี หมายถึง การพรากกาย และจิตออกจากเครื่ององผู้รัดอันเป็นอุปสรรคต่อการขัดขวางการทำความดี ด้วยการบังคับกายไม่ให้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งยั่วยู่ทางกาย ในเบื้องต้นแม้จะยังไม่ถึงกับออกบวช ก็เป็นการพรากกายออกไปจากความวุ่นวายสับสนของเหตุการณ์ และของโลกในขณะนั้น เป็นกายวิเวก และการตั้งใจให้อยู่กับความสงบ เป็นจิตวิเวกอย่างสูงสุด หมายถึงออกจากกิเลสทั้งปวง^{๕๒} โดยมีความดับทุกข์เป็นเป้าหมาย

พระพุทธเจ้า เมื่อยังมีได้ตรัสรู้ ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงปฏิบัติในเนกขัมมการมีมาโดยลำดับ ตั้งแต่อย่างหยาบ อย่างกลาง จนถึงละเอียด บางชาติก็ออกบวช บางชาติแม้มิได้ออกบวช แต่ก็ทรงดำรงตนอย่างมีสติโน้มใจให้ออกจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองต่างๆ บางชาติออกบวชขณะยังหนุ่มแน่น บางชาติออกบวชเมื่ออย่างเข้าสู่วัยชรา ทรงบำเพ็ญเนกขัมมการมีอย่างแรงกล้าตามลำดับ ดังนี้

๑) เนกขัมมการมี ได้แก่ ออกไปด้วยความรักในพระโพธิญาณยิ่งกว่าคนที่รัก และทรัพย์สมบัติ จึงตัดความห่วงใย ปลีกตนออกไปบำเพ็ญกายวิเวก คือ ความสงัดทางกาย สงัดจากกาม และอกุศลกรรมทั้งหลาย เนกขัมมะในระดับนี้ แม้คนรัก และทรัพย์สมบัติจะสูญเสียไปก็ไม่ทำลายปณิธาน ไม่ยอมให้กายไปเกี่ยวข้องกับกาม พยาบาท อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บ ภาชีชูตริต หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงละเลิงอำนาจ ขาดความกรุณา) ตลอดจนอกุศลกรรมทั้งหลาย เพราะมีเป้าหมายอยู่ที่พระโพธิญาณ^{๕๓}

๒) เนกขัมมอุปการมี ได้แก่ ออกด้วยความรักในพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย จึงตัดความห่วงใย ปลีกตนออกไปบำเพ็ญกายวิเวก คือ ความสงัดทางจิต จากกาม และอกุศลกรรมทั้งหลาย ด้วยฉาน และสมาธิ เนกขัมมการมีในระดับนี้ แม้อวัยวะร่างกายจะแตกทำลายไปก็ไม่ทำลายปณิธาน เพราะมีเป้าหมายอยู่ที่พระโพธิญาณ

๓) เนกขัมมปรมัตถการมี ได้แก่ ออกด้วยความรักในพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิต จึงตัดความห่วงใย ไม่อาลัยในชีวิต ปลีกตนออกไปบำเพ็ญอุปปิวิเวก คือ ความสงัดจากกิเลสรวมทั้งกาม และอกุศลทั้งสิ้น ด้วยอริยมรรคญาณ แม้ชีวิตจะแตกทำลายไปก็ไม่ทำลายปณิธาน เนกขัมมการมีในระดับนี้ เป็นขั้นสงัดจากกาม พยาบาท อวิหิงสา ตลอดจนกิเลสทั้งหลายทั้งปวงด้วยอริยมรรคญาณ เหมือนดังพระเตมีย์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมการมี คือ การถือบวชสูงสุด

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๘/๒๔๕.

^{๕๒} พ.ม. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๑๗๐.

^{๕๓} พ.ช.ม. (ไทย) ๒๔/๒๔๐/๘๖.

๔. ปัญญาบารมี หมายถึง ความรอบรู้ เป็นพื้นฐานที่ใช้เป็นเครื่องพิจารณาไตร่ตรองให้รู้จริงตามเหตุ และผล ช่วยในการวินิจฉัยเรื่องราวที่ผ่านเข้ามาให้รู้ว่า ผิด ถูก ชั่ว ดี อย่างไร อะไรจริง อะไรเท็จ และอะไรเป็นสัจจะธรรม เลือดยึดถือเอาแต่สิ่งที่ถูกต้อง และทิ้งสิ่งที่ไม่ถูกต้องปัญญามีหลายระดับ และที่จะเป็นปัญญาบารมี ต้องเป็นปัญญาที่มุ่งให้เกิดความพ้นทุกข์ โดยอบรมสติให้เจริญ อบรมสมาธิ และอบรมปัญญา จนเกิดความรู้ในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ทำให้เข้าสภาพธรรมตามความเป็นจริง^{๕๔} จนสามารถตัดกิเลสได้ อย่างสิ้นเชิง พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญปัญญาบารมีโดยประการต่างๆ ดังนี้

๑) ปัญญาบารมี ได้แก่ ปัญญาที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักปัญญาเพื่อโพธิญาณยิ่งกว่ารักษาคนรัก และทรัพย์สิน แม้จะสูญเสียคนรัก และทรัพย์สินไปก็จะไม่ละทิ้งสิ่งที่จะทำให้เกิดปัญญา

๒) ปัญญาอุปปาธิ ได้แก่ ปัญญาที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักปัญญาเพื่อโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกายไปก็จะไม่ละทิ้งสิ่งที่จะทำให้เกิดปัญญา

๓) ปัญญาปรมัตถบารมี ปัญญาที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักปัญญาเพื่อโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิตของตน แม้จะสูญเสียชีวิตไปก็จะไม่ละทิ้งสิ่งที่จะทำให้เกิดปัญญา เหมือนดังพระมหาสถทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี คือ ความมีปัญญาสูงสุด

๔. วิริยบารมี หมายถึง ความเพียรพยายามอยู่ร่าไปไม่ทอดทิ้ง จนกว่าจะประสบผลสำเร็จ เพียรพยายามในการไม่ทำในสิ่งที่เป็นบาปอกุศล และในการที่จะทำกุศลให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นความเพียรที่จะไม่ทำชั่ว เพียรทำดี และเพียรชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ความเพียรมีหลายด้านตั้งแต่ความเพียรพยายามอย่างธรรมดาไปจนถึงความเพียรพยายามอย่างสูงสุด แต่ความเพียรพยายามในทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ อันจะเป็นเหตุแห่งวิริยบารมีมุ่งหมายเอาความเพียรพยายามที่จะพ้นทุกข์ และความเพียรที่จะต้องตั้งไว้เป็นเป้าหมายสูงสุด คือ สังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ภวนาปธาน เพียรทำความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น อนุรักษนาปธาน เพียรทำความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งอยู่^{๕๕} พระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัสรู้ ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ได้ ทรงปฏิบัติในวิริยบารมีอย่างแรงกล้า มุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเป้าหมายสูงสุด ๓ ชั้น ดังนี้

๑) วิริยบารมี ได้แก่ ความเพียรที่บำเพ็ญด้วยความมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเป้าหมายรัก เพียรเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าคนที่รัก และทรัพย์สิน จึงเพียรพยายามที่จะตัดใจละคนที่รัก และทรัพย์สินเพื่อมุ่งหวังพระโพธิญาณ

๒) วิริยปรมัตถบารมี ได้แก่ ความเพียรที่บำเพ็ญด้วยความมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย รักความเพียรพยายามเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิตตน ไม่คำนึงถึงชีวิตเพื่อที่จะได้บรรลุพระโพธิญาณ จึงกล้าสละได้แม้กระทั่งชีวิต เหมือนดังพระมหาชนกทรงบำเพ็ญวิริยบารมี คือ ความพากเพียรสูงสุด

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๗/๔๓๔.

^{๕๕} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๙๖.

๖. ขันติบารมี หมายถึง ความอดทน อดกลั้นต่อความทุกข์ทางกาย และทางใจ ในเบื้องต้นเป็นความอดทนต่อความตรากตรำทั้งหนาวร้อน หิวกระหาย ทนต่อทุกขเวทนา ในเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย สูงสุดสามารถทนต่อความเจ็บปวดใจ ต่อถ้อยคำที่คนอื่นดูถูกเหยียดหยาม เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญขันติ บารมี ๓ ชั้น คือ^{๕๖}

๑) ขันติบารมี ได้แก่ ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องต้น รักขันติเพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าคนที่รัก และทรัพย์สิน แม้จะสูญเสียคนรักและทรัพย์สินไปก็ไม่ละทิ้งขันติ

๒) ขันติอุปปารมี ได้แก่ ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องต้น รักขันติเพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกายของตนก็ไม่ละทิ้งขันติ

๓) ขันติปรมัตถบารมี ได้แก่ ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องต้น รักขันติเพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าชีวิตของตน แม้จะสูญเสียชีวิตก็ไม่ละทิ้งขันติ เหมือนดังพระจันทกุมารทรงบำเพ็ญขันติบารมี คือ ความอดกลั้นสูงสุด

๗. สัจจบารมี หมายถึง ความจริง หรือความซื่อตรง พุดไว้อย่างไรก็ยอมรับตามนั้นตั้งใจไว้อย่างไรก็ตามนั้น มุ่งแสวงหาความจริง หรือความถูกต้องเที่ยงธรรม และรักษาความเที่ยงธรรมไว้ ลักษณะแห่งสัจจบารมีทางกาย ได้แก่ การตั้งสัจจะกับตนไว้ว่า จะไม่ทำสิ่งชั่วร้าย จะไม่พุดสิ่งชั่วร้าย และจะไม่คิดสิ่งชั่วร้ายโดยประการต่างๆ จะทำแต่สิ่งที่ดีงาม จะพุดแต่ความจริง คำอ่อนโยน คำที่ทำให้เกิดความสามัคคีก่อให้เกิดประโยชน์ จะไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ไม่อิจฉาตาร้อนริษยา เมื่อตั้งสัจจะไว้อย่างนี้แล้ว ก็จะตั้งหน้าตั้งตารักษาสัจจะด้วยความซื่อสัตย์ต่อความตั้งใจของตน สัจจบารมีในเบื้องต้น ได้แก่ ความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ ซื่อสัตย์ต่องาน ซื่อสัตย์ต่อบุคคลและซื่อสัตย์ต่อความเที่ยงธรรม สูงสุดได้แก่การรักษาสัจจะยอมสละได้แม้ชีวิต เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า ยังเป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้า ไม่ยอมทิ้งสัจจะที่ได้พุดไว้ แม้สละชีวิต ๓ ชั้น คือ

๑) สัจจบารมี ได้แก่ สัจจะที่จะบำเพ็ญด้วยความหนักแน่น รักพระโพธิญาณยิ่งกว่าคนที่รัก และทรัพย์สิน แม้จะสูญเสียคนรัก และทรัพย์สินไปก็ไม่ละทิ้งสัจจะ

๒) สัจจอุปปารมี ได้แก่ สัจจะที่จะบำเพ็ญด้วยความหนักแน่น รักพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกาย ก็จะไม่ละทิ้งสัจจะ

๓) สัจจปรมัตถบารมี ได้แก่ สัจจะที่จะบำเพ็ญด้วยความหนักแน่น รักพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิตของตน แม้จะมีอันตรายเกิดขึ้นแก่ชีวิต ก็จะไม่ละทิ้งสัจจะ เหมือนดังพระวิธูรบัณฑิตทรงบำเพ็ญสัจจบารมี คือ ความมีสัจจะสูงสุด

๘. อธิษฐานบารมี หมายถึง อธิษฐานใจให้ชีวิตมีเป้าหมาย มุ่งมั่นเพื่อก้าวไปสู่ความสำเร็จ หรือเพื่อบรรลุผลในสิ่งที่พึงประสงค์ การอธิษฐานที่จะเป็นเหตุให้บรรลุที่พึงประสงค์นั้น ต้องมีวิริยะ คือ ความเพียรพยายามอยู่ร่าไปไม่ทอดถอย มีขันติ คือ ความอดทน มีสัจจะ คือ ความจริงใจ และรักษาความตั้งใจไว้อย่างมุ่งมั่นไม่หวั่นไหว ผู้ที่ต้องการก้าวไปสู่ความสำเร็จในชีวิตต้องอาศัยแรงอธิษฐาน คือ กำหนดเป้าหมายไว้แล้วก้าวเดินไปอย่างมุ่งมั่น ลักษณะแห่งการอธิษฐานธรรมนั้น ต้องประกอบด้วยปัญญา สิ่งนั้นต้องเป็นจริง และมีความจริงในชื่อตรงต่อสิ่งที่อธิษฐาน สละได้แม้กระทั่งทรัพย์สิน คนรัก อวัยวะร่างกาย หรือแม้กระทั่งชีวิตที่จะทำให้เป้าหมายที่อธิษฐานไว้เปลี่ยนไป ตลอดจนแสวงหา

^{๕๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๘.

ความสงบส่งเสริมให้จิตมีความมั่นคงต่อสิ่งที่อธิษฐาน สิ่งที่จะต้องอธิษฐานไว้สูงสุด คือ อธิษฐานให้สามารถดับทุกข์ได้เป็นเป้าหมายสูงสุดพระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงปฏิบัติในอธิษฐานบารมีอย่างแรงกล้าโดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย ๓ ชั้น ดังนี้

๑) อธิษฐานบารมี พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีมาโดยลำดับ ทรงรักษาอธิษฐานเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่ารักษาคณรัก และทรัพย์สิน แม้จะสูญเสียคณรัก และทรัพย์สินไปก็จะไม่ละทิ้งเป้าหมายที่อธิษฐานไว้

๒) อธิษฐานอุปบารมี พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมียิ่งขึ้นโดยลำดับ ทรงรักษาอธิษฐานยิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย คือ ทรงรักษาอธิษฐานเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกาย ก็จะไม่ละทิ้งเป้าหมายที่อธิษฐานไว้

๓) อธิษฐานปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีอย่างสูงสุด ด้วยการรักษาอธิษฐานยิ่งกว่าชีวิต คือ ทรงรักษาอธิษฐานเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิต แม้จะสูญเสียชีวิตก็จะไม่ละทิ้งเป้าหมายที่อธิษฐานไว้ เหมือนดังพระเนมิราชทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี คือ ความมีจิตที่แน่วแน่มบูรณ์^{๕๕๗}

๔. เมตตาบารมี หมายถึง ไม่ตรีจิต ความรัก ความปรารถนาดี ความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจดีต่อกัน ต้องการสร้างเสริมประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลาย เมตตาจัดเป็นธรรมพื้นฐานของใจชั้นแรก ในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลซึ่งทำให้องค์กันแน่นแฟ้น ห่วงดีต่อกันพร้อมที่จะรับฟัง และเจรจาด้วยความเข้าใจ ไม่เห็นแก่ตัว ไม่มีอคติ^{๕๕๘} คือความโกรธ ความเกลียด เป็นที่ตั้ง เป็นหลักธรรมพื้นฐานสำหรับสร้างความสามัคคี และเอกภาพของหมู่ชน ประกอบด้วยเมตตาทายกรรม การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกัน และกัน เมตตาวัจกรรม การพูดจาดีด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนโยน ว่ากล่าวตักเตือนด้วยความหวังดี การมองเห็นในแง่ดี ยากช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ คิดทำแต่สิ่งที่จะอำนวยประโยชน์ให้แก่กันและกัน ความเมตตาอย่างสูงสุดมุ่งที่จะเห็นผู้อื่นพ้นทุกข์ในสังสารวัฏ^{๕๕๙} จึงยอมสละได้แม้กระทั่งทรัพย์สิน คณรัก อวัยวะร่างกาย หรือแม้กระทั่งชีวิต เห็นการเกิดแก่เจ็บตายของสรรพสัตว์เป็นสิ่งที่ต้องให้ความช่วยเหลือ พระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงปฏิบัติในเมตตาบารมีอย่างแรงกล้ามาโดยลำดับ ๓ ชั้น ดังนี้

๑) เมตตาบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีมาโดยลำดับ ทรงรักษาปฏิบัติในเมตตาบารมีเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่ารักษาคณรัก และทรัพย์สิน

๒) เมตตาอุปบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมียิ่งขึ้นโดยลำดับ ทรงรักษาปฏิบัติในเมตตาบารมียิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย คือ ทรงรักษาปฏิบัติในเมตตาบารมีเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย

๓) เมตตาปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีอย่างสูงสุด ด้วยการรักษาเมตตาบารมียิ่งกว่าชีวิต คือ ทรงรักษาปฏิบัติในเมตตาบารมีเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิต เหมือนดังพระสุวรรณสาม ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี คือ ความเมตตาสูงสุด

^{๕๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๘๕.

^{๕๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๒๔.

^{๕๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๑.

๑๐. อุเบกขาบารมี หมายถึง การวางใจให้เป็นกลาง แม้จะมีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความยุ่งยากใจ ก็มีใจเป็นกลางไม่โกรธเกลียด มองทุกสิ่ง และยอมรับตามความเป็นจริง อุเบกขาในเบื้องต้นเป็นการยอมรับความจริงที่เกิดขึ้น โดยไม่ให้อคติตามมีอิทธิพลทำให้เอนเอียงไปในด้านใด ด้านหนึ่ง ด้วยอำนาจของความรัก ความซึ้ง อุเบกขาอย่างสูง ได้แก่ อุเบกขาในฌาน อันเป็นผลมาจากกำลังสมาธิที่เกิดจากความสงบระงับอย่างสูง เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญอุเบกขาสูงสุดด้วยการเกิดเป็นพรหม ดำรงอยู่ในอุเบกขาอันเป็นสุขอย่างสูงสุด เพราะไม่มีความทุกข์อันเป็นผลมาจากรัก ซึ้ง แม้เช่นนั้นก็ทรงปรารถนาพระโพธิญาณ อุเบกขามี ๓ ชั้น คือ

๑) อุเบกขาบารมี คือ อุเบกขาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ รักษาอุเบกขายิ่งกว่าคนรัก และทรัพย์สิน

๒) อุเบกขาอุปบารมี คือ อุเบกขาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ รักษาอุเบกขายิ่งกว่ารักษาวิริยะของตนเอง

๓) อุเบกขาปรมัตถบารมี คือ อุเบกขาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ รักษาอุเบกขายิ่งกว่ารักษาชีวิตของตน เหมือนดังพระนารทพรหมทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ การมีอุเบกขาสูงสุด^{๖๐}

สรุปว่า บุคคลธรรมดาตั้งแต่ปุถุชนเป็นกลุ่มชนผู้บำเพ็ญเพียรบารมีต้น เรียกว่าทานบารมี เพื่อเป็นปัจจัย และประโยชน์ในกายภาคหน้า เมื่อกำลังมากขึ้นใกล้จะบรรลู่เป็นบารมีที่ยากขึ้น เรียกว่า ทานอุปบารมี พอปฏิบัติจนอย่างเคร่งครัดด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นบารมีที่สมบูรณ์ เรียกว่า ทานปรมัตถบารมี ย่อมบรรลู่เป็นพระอรหันต์ หรือพระพุทธเจ้าได้

๒.๔ วิธีการบำเพ็ญบารมีของพระสุกตเถระ

การบำเพ็ญบารมีของพระสุกตเถระนั้นมี ๕ ประเภทได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี สัจจบารมี และอธิษฐานบารมี ซึ่งเป็นปฏิปทาอันยอดเยี่ยม เป็นความดีที่จะต้องบำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุธรรมของพระสุกตเถระ คือ พระอริยบุคคลและพระมหาสาวก จะอธิบายดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ วิธีการบำเพ็ญบารมี ๕ ของพระสุกตเถระ

วิธีการบำเพ็ญบารมีของพระสุกตเถระ ท่านปรารถนา คุณสมบัติสองอย่าง คือ อรณวิหาร (รณ แปลว่า กิเลส) การอยู่อย่างไม่มีกิเลส และความเป็นพระทักขิไณยบุคคล เพราะได้เห็นภิกษุรูปหนึ่ง ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติสองอย่างนั้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้ให้ความหมาย และการบำเพ็ญบารมี ๕ ดังต่อไปนี้

๑) ทานบารมี

มีการมอบให้เป็นลักษณะ มีการขจัดโลภะในไทยธรรมเป็นกิจ มีความไม่ยึดติดเป็นผล มีวัตถุที่น่าเลื่อมใสเป็นพื้นฐาน ทานบารมี คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด คือ การให้โดยไม่หวังผล ทาน หมายถึง การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หรืออีกความหมายหนึ่ง คือ วัตถุที่พึงให้ทาน แปลว่า การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หมายถึงการให้ทานด้วยจิตใจที่ตั้งาม

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๗/๒๖๔.

มุ่งเพื่อบูชาพระคุณ^{๖๑} เช่นให้แก่บิดามารดา ถวายแก่พระสงฆ์ เป็นต้น มุ่งเพื่อสงเคราะห์ เช่นที่ให้แก่คนที่ตกทุกข์ได้ยาก ให้แก่คนทั้งไปด้วยความกรุณาสงสารบ้าง ทานที่แปลว่า วัตถุที่พึงให้ ย่อมาจาก “ทานวัตถุ” หมายถึงสิ่งของสำหรับเสียสละให้ผู้อื่น ได้แก่สิ่งของที่ถวายพระ สิ่งของที่ควรนำไปให้เพื่อตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีพระคุณ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เรียกว่าทานบาง ทานธรรม บาง มี ๑๐ อย่าง ได้แก่ อาหาร, น้ำ, เครื่องนุ่งห่ม, ยานพาหนะ, มਾਲย์, และดอกไม้, ของหอม (รูปเทียน), เครื่องอุปโภค (สบู่ เป็นต้น), ที่นอน, ที่อยู่อาศัย, และประทับ (ไฟ หรือไฟฟ้า) การให้ทานวัตถุ ๑๐ อย่างนี้มีผลานิสงส์มากเพราะเป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์อย่างเดียว ไม่มีโทษ ไม่มีพิษภัยแก่ผู้รับ การเลือกของที่จะให้บัณฑิตสรรเสริญ ด้วยจิตใจที่ดีงาม ทานเป็นบุญอย่างหนึ่งเรียกว่า “ทานมัย” คือ บุญที่เกิดจากการให้ เป็นสังคหวัตถุ^{๖๒} (ได้แก่ ทาน การให้ ปิยวาจา วาจาเป็นที่รัก อตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขนขวายช่วยเหลือกิจการ สมานัตตา ทำตนให้เสมอดันเสมอปลาย) คือ เป็นเครื่องมือยึดเหนี่ยวจิตใจกันได้ และเป็นบ่อเกิดแห่งบารมีที่เรียกว่า ทานบารมี

พระสุกัถิเถระสมัยเป็นพระดาบสกล่าวกับเหล่าศิษย์ว่า ท่านทั้งหลาย พวกเราไม่มีสักการะอื่น ทั้งภิกษุสงฆ์ก็ยืนอยู่ลำบาก เราจักปลูตาบุดาสนะถวายภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเป็นประธาน ท่านทั้งหลายจงไปนำเอาดอกไม้ที่เกิดทั้งบนบก ทั้งในน้ำมาเถิด ในทันใดนั้นเอง ดาบสเหล่านั้น จึงนำเอาดอกไม้อันสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นมาจากเชิงเขาด้วยอิทธิฤทธิ์ แล้วปลูตาบุดาสนะดอกไม้ ประมาณหนึ่งโยชน์แก่พระพุทธรูป ปลูตาบุดาสนะดอกไม้ประมาณ ๓/๔ โยชน์ แก่พระอัครสาวกทั้งสอง ปลูตาบุดาสนะดอกไม้ประมาณกึ่งโยชน์ เป็นต้น แก่เหล่าภิกษุที่เหลือ ปลูตาบุดาสนะดอกไม้ประมาณ ๒๕ วาแก่ภิกษุผู้ใหม่ในสงฆ์ ครั้นปลูตาบุดาสนะทั้งหลายอย่างนี้แล้ว นันทดาบสจึงประคองอัญชลี ตรึงพระพักตร์ของพระตถาคต แล้วกราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์เสด็จขึ้นยังอาสนะดอกไม้นี้ เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้ เมื่อพระศาสดาประทับนั่งแล้ว พระอัครสาวกทั้งสองและเหล่าภิกษุที่เหลือ ก็นั่งบนอาสนะ พระสุกัถิเถระสร้างบารมีเอาไว้คือบำเพ็ญทานบารมี

๒) ศีลบารมี

มีการสมาทานเป็นลักษณะ, มีสภาวะคงอยู่ ไม่มีสภาวะทำลายความบริสุทธิ์ และความไม่มีโทษเป็นกิจ, มีความสะอาดเป็นผล มีหิริและโอตตปะเป็นพื้นฐาน ศีลบารมี คือ ความประพฤติดีทางกาย และวาจาให้เรียบร้อย ศีล (บาลี: สील) คือ ข้อปฏิบัติตนขึ้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนา เพื่อควบคุมความประพฤติทางกาย และวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม มีความปกติสุขเพื่อประโยชน์ขั้นพื้นฐาน คือ สุข และไม่มีการเบียดเบียนกันในสังคม ประโยชน์ของศีลในขั้นพื้นฐาน คือ ทำให้กาย วาจา ใจ สงบ ไม่เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่นทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการทำสมาธิ ในระดับของบรรพชิต ศีลจะมีจำนวนมากเพื่อกำกับให้ภิกษุสงฆ์สามเณรสามารถครองตนในสมณสภาวะได้อย่างสมบูรณ์ และเอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ในขั้นสูงต่อไปได้ ความหมายของศีลนั้นแปลได้หลายความหมายโดยศัพท์แปลว่า ความปกติกายวาจา คือ ความปกติตามระเบียบวินัยเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริต

^{๖๑} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๘๖/๑๑๔.

^{๖๒} อ.ก. นว. (ไทย) ๒๓/๒๐๘/๓๗๗.

ทางกายวาจา และอาชีวะ และยังมักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า “อริสติกศึกษา” อันได้แก่ ข้อปฏิบัติขั้นต้นเพื่อการฝึกตนในทางพระพุทธศาสนาด้วย^{๖๓}

พระสุภูติเถระได้ออกบวชเป็นฤาษีท่านเกิดเป็นบุตรเศรษฐีในพระนครหงสาวดี ในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในนครหงสาวดี วันขนานนามท่าน พวกราชบัณฑิตขนานนามว่า นันทมาณพ (ในบางแห่งกล่าวว่าชื่อ โกสิยะ) ครั้นเติบโตใหญ่ขึ้นแล้ว เป็นพราหมณ์ผู้เล่าเรียน ทรงจำนต รัจจบ ไตรเพท มีमाणพ ๔๔,๐๐๐ เป็นบริวาร ต่อมานันทมาณพนั้นได้พิจารณาไตรเพทเห็นว่าไม่มีอะไรเป็นแก่นสาร หาสาระอะไรมิได้ จึงไปยังเชิงเขาออกบวชเป็นฤาษีพร้อมกับมาณพ ๔๔,๐๐๐ แล้ว ท่านเมื่อบวชแล้วก็มีชฎิล ๔๔,๐๐๐ เป็นบริวาร ท่านทำอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ให้บังเกิดแล้ว บอกกสิณบริกรรมแก่ชฎิลเหล่านั้นด้วย ชฎิลเหล่านั้นตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน ก็บำเพ็ญจนได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ทุกรูป ทรงสร้างบารมีเอาไว้ คือ ศีลบารมี

๓) เนกขัมมบารมี

เนกขัมมบารมี คือ การถือบวช เนกขัมมะ แปลว่า การหลีกตัวออกจากกาม, การออกบวช ความไม่มีกามกิเลส ใช้คำว่า เนกขัมม ก็มี เนกขัมมะ หมายถึงการละเหย้าเรือนออกไปบวชเป็นพระนักบวช, การสละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ เป็นการปลดปล่อยตนจากโลกียวิสัย ไปบำเพ็ญเพื่อความปลอดจากราคะ และตัณหา ปกติใช้เรียกการออกบวชของนักบวชทุกประเภท และใช้ได้ทั้งชายและหญิง เนกขัมมะ ในพระพุทธศาสนาจัดเป็นบารมีอย่างหนึ่งเรียกว่า เนกขัมมบารมี คือ บารมีที่เกิดจากการออกบวชมีการออกจากกามและภพเป็นลักษณะ, มีการเห็นโทษของกามและภพ (การเกิดเป็นนั่นเป็นนี่) เป็นกิจ, มีการหลุดพ้นจากกามเป็นผล, มีความสดสังเวชใจ ในไตรลักษณ์เป็นพื้นฐาน พระสุภูติเถระได้ออกบวชเป็นฤาษีสร้างบารมีเอาไว้ คือ เนกขัมมบารมี

๔) สัจจะบารมี

มีการกล่าวไม่ผิดจากความจริงเป็นลักษณะ, มีการทำความจริงให้ปรากฏ เป็นกิจ, มีความถูกต้องเป็นผล, มีความยินดีในธรรมอันงามเป็นพื้นฐาน สัจจะบารมี คือ ความตั้งใจจริง เอาจริงจริงใจ “สัจจะ”^{๖๔} แปลว่า ความสัตย์ ความซื่อ ถ้าขยายความตามสัตย์แยกได้ ๓ ลักษณะ คือ มีความจริง ความตรง และความแท้จริง คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ตรงไม่บิดพลิ้ว ไม่บ่ายเบี่ยง แท้คือ ไม่เหลวไหล แต่ถ้าในทางปฏิบัติสัจจะ คือ ความรับผิดชอบ หมายความว่า ถ้าจะทำอะไรแล้วต้องตั้งใจทำจริงทำอย่างสุดความสามารถให้เป็นผลสำเร็จ การที่ใครจะสามารถสร้างตัวขึ้นมาได้นั้น ต้องมีสัจจะเป็นพื้นฐาน เพราะคนที่มีสัจจะเป็นพื้นฐานจะมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ทำทุกอย่าง ไม่ปล่อยผ่านกับสิ่งที่ได้รับมา จะทำทุกสิ่งทีมาถึงมืออย่างสุดกำลัง และเต็มความสามารถ

พระสุภูติเถระนั้นทดาบสหมอบแทนบาทมูล กระทำความ ปราธณว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยผลแห่งบุญกุศลที่ข้าพระองค์ทำมา ๗ วันนี้ ข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ องค์ของภิกษุอยู่โดยไม่มีกิเลส และองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักษิณบุคคคลใน

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔๒๒.

ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตเหมือนดังภิกษุรูปนี้ พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตกาล ก็ทรงทราบว่าความปรารถนาของนันทดาบสนั้นสำเร็จโดยหาอันตรายมิได้ แล้วทรงพยากรณ์ว่า ในที่สุดแห่งแสนกัลป์ในอนาคตกาลพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ จักทรงอุบัติขึ้น ท่านจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ องค์ของภิกษุอยู่โดยไม่มีกิเลส และองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักษิณบุคคคลในศาสนาของพระองค์ พระสุกัณเฑาะสร้างบารมีเอาไว้ คือ สัจจบารมี

๕) อธิษฐานบารมี

อธิษฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่น ไม่เปลี่ยนแปลง อธิษฐาน^{๖๕} แปลว่า การตั้งมั่น การตัดสินใจการตั้งความปรารถนา ทว่าไปหมายถึงการตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, การตั้งจิตร้องขอสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์, การนึกปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ตั้งจิตอธิษฐานขอพรจากพระ นึกอธิษฐานในใจขอให้เดินทางแคล้วคลาด เป็นต้น คำว่า อธิษฐาน ในคำวัดหมายถึง ความตั้งใจมั่นคงตัดสินใจรักษาสัจจะ ตั้งใจประกอบความเพียร ตั้งใจเสียสละ ตั้งใจทำบุญ ตั้งใจหาความสงบ เป็นต้น อธิษฐานบารมี มีความตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลายเป็นลักษณะ, มีการขจัด สิ่งที่ขัดขวางต่อโพธิสมภารทั้งหลายเป็นกิจ, มีความไม่หวั่นไหวเป็นผล, มีโพธิสมภาร (การสะสมคุณความดี) เป็นพื้นฐาน การบำเพ็ญบารมีที่กล่าวมาทั้ง ๕ อย่างนั้นพระสุกัณเฑาะท่านได้กระทำเอาไว้ในอดีตชาติทำให้พระสุกัณเฑาะได้สมความปรารถนาเป็นความดีที่ควรศึกษาไว้ในการสั่งสมบารมีเพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

พระสุกัณเฑาะสมัยเป็นฤาษีนั้นทดาบสหมอบแทนบาทมูล กระทำอธิษฐานว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยผลแห่งบุญกุศลที่ข้าพระองค์ทำมา ๗ วันนี้ ข้าพระองค์พึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ องค์ของภิกษุอยู่โดยไม่มีกิเลส และองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักษิณบุคคคลในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตเหมือนดังภิกษุรูปนี้ พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตกาล ก็ทรงทราบว่าความปรารถนาของนันทดาบสนั้นสำเร็จโดยหาอันตรายมิได้ แล้วทรงพยากรณ์ว่า ในที่สุดแห่งแสนกัลป์ในอนาคตกาลพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ จักทรงอุบัติขึ้น ท่านจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ องค์ของภิกษุอยู่โดยไม่มีกิเลส และองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักษิณบุคคคล พระสุกัณเฑาะสร้างบารมีเอาไว้ คือ อธิษฐานบารมี

๒.๕ การบรรพชาอุปสมบทของพระสุกัณเฑาะ

เหตุการณ์ที่ชักนำท่านได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ก็เนื่องมาจากอนาถปิณฑิกเศรษฐีผู้เป็นลุงได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ ณ ป่าสีตะวัน เมืองราชคฤห์และได้ฟังพระธรรมเทศนา ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้วกราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาค เพื่อเสด็จกรุงสาวัตถีเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงรับอาราธนาแล้วรีบเดินทางกลับกรุงสาวัตถี ได้จัดซื้อที่ดินอันเป็นอุทยานของเจ้าชายเชตราชกุมาร ด้วยวิธีนำเงินมาวางเรียงให้เต็มพื้นที่ตามที่ต้องการปรากฏว่าอนาถปิณฑิกเศรษฐีต้องให้เงินถึง ๒๗ โกฏิ จึงได้พื้นที่พอแก่ความต้องการจำนวน ๑๘ กรีส (๑ กรีส = ๑๘๕ ไร่) และใช้เงินอีก ๒๗ โกฏิ สร้างพระคันธกุฎีที่ประทับสำหรับพระสงฆ์สาวก แต่ยังขาดพื้นที่

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๕.

สร้างซุ้มประตูพระอาราม เจ้าชายเชตราชกุมารจึงขอมอบพื้นที่และจัดสร้างให้ โดยขอให้จารึกพระนามของพระองค์ไว้ที่ซุ้มประตูพระอารามนั้นว่า“เชตวัน” ดังนั้นพระอารามนี้จึงได้ชื่อว่า พระเชตวันมหาวิหาร ในวันที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีจัดฉลองพระวิหารเชตวันนั้น ได้กราบอาราธนาพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ มาเสวยและฉันจัดฉลองพระวิหารเชตวันนั้น ได้กราบอาราธนาพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ มาเสวยและฉันภัตตาหาร สุกตีกุณมพี ผู้เป็นหลาน ได้ติดตามไปร่วมพิธีช่วยงานนี้ด้วย ครั้นได้เห็นพระฉัพพรรณรังสีที่เปล่งออกจากพระวรกายของพระบรมศาสดา สวยงามเรืองรองไปทั่วบริเวณ ทำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใส เมื่อมีการถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ โดยมีพระพุทธองค์เป็นประมุขเสร็จเรียบร้อยแล้วพระผู้มีพระภาคตรัสพระธรรมกถาอนุโมทนาทาน สุกตีกุณมพี ได้ฟังแล้วจึงเกิดศรัทธามากขึ้น จึงกราบทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัย ครั้นได้อุปสมบทสมความปรารถนาแล้ว ได้ศึกษาพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก จนเชี่ยวชาญ กรรมฐานแล้วไปบำเพ็ญสมณธรรมในป่า กระทำเมตตาตามานเป็นบาทเจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ในป่า บรรลุเป็นพระอรหันต์ สันนิเลสาสวะเป็นพระอริยบุคคลสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๖๖}

๒.๖ เอตทัคคะของพระสุกติเถระ

พระศาสดาทรงสถาปนาท่านเป็นเอตทัคคะ ๒ อย่าง คือ เลิศในทางอรณวิหารี และเลิศในทางทักษิณอย จริยอยู่กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้นท่านเรียกว่า รณะ ผู้มีปกติอยู่โดยหากิเลสมีได้นั้น จึงเรียกว่า อรณวิหารี อรณวิหารีนั้นมีอยู่แก่ภิกษุเหล่าใด ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า ผู้มีปกติอยู่โดยหากิเลสมีได้ พระสุกติเถระเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีปกติอยู่โดยหากิเลสมีได้เหล่านั้น จริยอยู่พระชีนาสพ แม้เหล่าอื่น ก็ชื่อว่า อรณวิหารี ถึงอย่างนั้นพระสุกติเถระก็ได้ชื่ออย่างนั้นอีกด้วยพระธรรมเทศนา ภิกษุเหล่าอื่น เมื่อแสดงธรรมย่อมกระทำเจาะจงกล่าวคุณบ้าง โทษบ้าง ส่วนพระเถระเมื่อแสดงธรรมก็แสดงไม่ออกจากข้อกำหนดที่พระศาสดาแสดงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้มีปกติอยู่โดยหากิเลสมีได้ ส่วนพระสุกติเถระยังทักษิณาให้บริสุทธิ์ ซึ่งก็เป็นจริงอย่างนั้น พระธรรมเสนาบดีเทียวบิณฑบาต ยืนอยู่ใกล้ประตูเรือน กำหนดในบุพภาคแล้ว เข้านิโรธจนกว่าบุคคลทั้งหลายนำภิกษามาถวาย จึงออกจากนิโรธแล้วรับไทยธรรม ส่วนพระสุกติเถระนั้น ท่านเข้าเมตตาตามานเหมือนอย่างนั้น ออกจากเมตตาตามานแล้วจึงรับไทยธรรม พระชีนาสพทั้งหลายเหล่าอื่นก็ชื่อว่า พระทักษิณอยบุคคลผู้เลิศ เช่นกัน แต่ถึงอย่างนั้น พระสุกติเถระนั้น แม้ในขณะที่กำลังบิณฑบาต ก็เข้าฌานมีเมตตาเป็นอารมณ์ เมื่อออกจากสมาบัติแล้ว จึงจะรับภิกษาในเรือนทุกหลัง ที่ท่านทำเช่นนั้นด้วยปรารถนาว่าทายกผู้ถวายภิกษาจักมีผลมาก ด้วยว่าท่านที่จักมีผลมากนั้นต้องบริสุทธิ์ทั้งผู้ให้และผู้รับ แม้ทางด้านผู้รับจะไม่จำเป็นต้องทำเช่นนั้น เพราะท่านทราบอยู่แล้วว่าท่านเป็นพระชีนาสพแล้ว แต่ท่านก็ยังทำด้วยความปรารถนาดีต่อทายกผู้ถวาย เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า ท่านปฏิบัติในข้อ เป็นผู้ควรแก่ทักษิณายิ่งกว่าผู้อื่น^{๖๗}

^{๖๖} อก.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๕๕-๓๕๖.

^{๖๗} อก.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๕๒-๓๕๓.

๒.๗ สรุปท้ายบท

สรุปว่า จากการศึกษาพบว่า การบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ ปฏิปทาอันยวดยิ่ง คุณธรรมที่ประพฤติดุปฏิบัติอย่างยิ่งยวด ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด มีการบำเพ็ญอยู่ ๑๐ ประการ คือ ทานบารมี ศีลบารมี สัจจบารมี วิริยบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี ขันติบารมี เมตตาบารมี อธิษฐานบารมี และอุเบกขาบารมี บารมีทั้งหมดนี้เป็นบันไดในการบำเพ็ญในพระพุทธศาสนา การที่สั่งสมบารมีใดๆ ให้เต็มได้นั้นจะต้องสละแม้ชีวิตเพื่อบำเพ็ญบารมีนั้นๆ ตามความปรารถนาไว้จะสำเร็จได้ขึ้นอยู่กับ การบำเพ็ญบารมีจะต้องเข้มข้น ให้เหมาะสมกับความปรารถนาด้วย ถึงจะบรรลุสำเร็จดังเป้าหมาย ระดับขั้นของบารมี คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี หลักในการบำเพ็ญบารมี บุคคลนั้นต้องมีกำลังที่เต็มเปี่ยมที่ต้องการบรรลุได้ สร้างคุณงามความดี ที่ประพฤติดุปฏิบัติอย่างยิ่งยวด และไม่ว่าจะบำเพ็ญบารมีข้อไหนจะประกอบด้วยบารมีอีก ๙ ข้อ รวมเป็น ๑๐ เสมอ เพื่อบรรลุเป้าหมายอันยิ่งใหญ่ เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวกมีพระสุญติเถระ เป็นต้น ต้องทำให้ครบทั้ง ๓ ขั้นคือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี สำหรับพระโพธิสัตว์ จะได้ตรัสรู้หรือริยสัจเป็นพระพุทธเจ้าและต้องเคยได้รับการพยากรณ์ จะได้เป็นพระพุทธเจ้า ส่วนพระสาวกจะต้องรับฟังคำสั่งสอน และปฏิบัติตามคำสั่งสอนจนบรรลุตามพระศาสดา

บทที่ ๓

การบรรลุตธรรมของพระสุภูติเถระ

การบรรลุตธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท มีแนวทางการเรียนรู้ตั้งแต่ขั้นปริยัติอันเป็นความรู้ที่นำไปสู่การปฏิบัติถูกต้อง อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ สติ ปัญญา ศรัทธา และ ความเพียร จนสามารถนำไปสู่ปฏิเวธ อันเป็นแนวทางให้มนุษย์พัฒนาจิตของตนให้สูงขึ้น จนเป็นสัตว์ประเสริฐมีความสามารถในการฝึกตนเองจนถึงที่สุด ด้วยการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา จนถึงขั้นการรู้แจ้ง คือ การบรรลุตธรรม ในบทนี้ผู้ศึกษาจะนำเสนอดังนี้

- ๓.๑ ความหมายของการบรรลุตธรรม
- ๓.๒ ประเภทของการบรรลุตธรรม
- ๓.๓ เหตุปัจจัยของการบรรลุตธรรม
- ๓.๔ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุตธรรมของพระสุภูติเถระ
- ๓.๕ การบรรลุตธรรมของพระสุภูติเถระ
- ๓.๖ สรุปท้ายบท

๓.๑ ความหมายของการบรรลุตธรรม

พระองค์ผู้ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณอันเลิศ ทรงแสดงนวลโลกุตตรธรรมอันเลิศนี้ไว้เป็นอย่างดี ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน^{๖๘} การบรรลุตธรรมหมายถึง การพัฒนาปัญญาเพื่อให้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ตามลำดับขั้นของการบรรลุผลโลกุตตรธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก หรือสภาวะพื้นโลก มี ๙ อย่าง ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และพระนิพพาน^{๖๙} ความหมายของทั้งหมด คือ อริโกโม อภิสมโย ปฏิเวธ อริโกโต ปตวา อธิคจฺจติ และ ปาปุณฺณิ ที่แสดงมาแล้วข้างต้น หมายถึงการบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ในขณะที่มรรคจิตตามกำลังของมรรค สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ รวมเรียกว่า การบรรลุตธรรม การบรรลุตธรรมมีปรากฏทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ซึ่งทั้งหมดนั้นว่าโดยอายุอย่างต่ำที่สุด จะมีอายุไม่ต่ำกว่า ๗ ปี ซึ่งมีปรากฏในครั้งพุทธกาล เช่น นางวิสาขา มหาอุบาสิกาและสังกัจจายน์เป็นต้น การบรรลุตธรรมนั้น ตามความหมายของบุคคลทั่วไป อาจเข้าใจว่าหมายถึง นิพพานหรือการหลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง จึงจะถือว่าเป็นการบรรลุตธรรมได้ เช่น การบรรลุตธรรม เป็นการประจักษ์แจ้งนามรูปด้วยวิปัสสนาญาณที่ ๑๖ ชื่อว่าบรรลุตธรรม เป็นการละกิเลส ความไม่รู้สภาพตามความเป็นจริง

^{๖๘} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๙๔/๓๓๗.

^{๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖/๖.

ตามลำดับขั้น เริ่มจากการละความเห็นผิดความยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ก่อน ผู้บรรลุนิพพานไม่มีอาการอะไรปรากฏให้ใครๆ รู้ได้ และคงไม่มีการประกาศให้ใครรู้ เพราะรู้ได้เฉพาะตน แต่สามารถแสดงหนทางให้บุคคลอื่นรู้ได้ และเป็นการพัฒนาปัญญา ให้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ พัฒนาสภาวะธรรมไปตามลำดับขั้นของการบรรลุผลตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ ตามหลักคำสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท จะเห็นได้ว่า การบรรลุนิพพาน คือ การใช้ตนเอง เป็นหลักในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุนิพพาน นอกเหนือจากการศึกษาในด้านทฤษฎี เพราะการบรรลุนิพพานนั้นไม่สามารถรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ เช่น การศึกษา แต่ต้องเข้าถึงด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสและตัณหาด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสามารถทำให้ปุถุชนเข้าถึงการบรรลุนิพพานได้

คัมภีร์ฎีกา มีข้อความปรากฏว่า อานิสงส์ของสติปัฏฐาน ๔ ว่า “เอกมคโคติ เอโกเอวมคโค น หิ นิพพานคามิมคโค อญโย มคโค อตถิติ.” คำว่า เอกมคโค แปลว่า ทางสายเดียวเท่านั้น เพราะไม่มีทางสายอื่นที่มุ่งหน้าไปสู่พระนิพพาน^{๗๐}

คัมภีร์สุตทิมรรค มีข้อความปรากฏว่า เพราะเหตุที่บัณฑิตทั้งหลาย ทำอริย (มรรคและผล) ปัญญาให้เกิดแล้ว เข้าสมาบัติอันสงบ ซึ่งเข้าถึงการนับว่าเป็นนิพพาน ในทิวสนธรรมที่เดียวนี้ ที่พระอริยเจ้าเสพอแล้วด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้สามารถในการเข้านิโรธสมาบัติแน้นได้ ท่านก็กล่าวว่า เป็นอานิสงส์ของปัญญาในอริยมรรคทั้งหลาย ฉะนั้นแล^{๗๑}

เหตุนี้เรารู้ว่าจะต้องกำจัด แต่เรายังไม่ได้ทำอะไร จากนั้นเรารู้ว่าเมื่อกำจัดเหตุแห่งทุกข์ได้ เราจะเข้าถึงจุดหมายคือ นิโรธ แต่ทั้งหมดนี้จะสำเร็จได้ด้วยการลงมือทำในข้อสุดท้ายคือ มรรค ฉะนั้น ทุกข์ สมุทัย นิโรธ สามอย่างนี้เราเข้าใจว่ามันคืออะไร เราจะต้องทำอะไรต่อมัน แต่เราปฏิบัติมันไม่ได้ สิ่งที่จะปฏิบัติได้คือ ข้อที่ ๔ ได้แก่ มรรค เมื่อเราปฏิบัติตาม มรรค เราก็กำจัด สมุทัย แก่เหตุแห่งทุกข์ได้เราก็พ้นทุกข์ หหมดปัญหา และเราก็บรรลุนิโรธ เข้าถึงจุดหมายได้สามารถทำให้สำเร็จงานสำหรับ ๓ ข้อแรกทั้งหมด เป็นอันว่า สิ่งที่เราต้องปฏิบัติมีอยู่ข้อเดียวคือ ข้อ ๔ แต่เราต้องรู้ ๓ ข้อข้างต้นด้วย

การบรรลุนิพพาน หมายถึง ความสำเร็จหรือถึงจุดหมายในทางพระพุทธศาสนา ตั้งแต่การเข้าใจธรรมระดับต้นๆ คือ ระดับโลกียะจนถึงเข้าใจถึงธรรมในระดับมรรคผล คือ ระดับโลกุตตระ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมดเป็นกระบวนการฝึกฝนพัฒนามนุษย์ ดังนั้นคนที่เข้าสู่กระบวนการฝึกตนเองแล้ว ย่อมประสบผลสำเร็จ คือ เข้าถึงจุดหมายในระดับ ต่างๆ กันไป จะเห็นได้ว่ามรรคมงคล ๘^{๗๒} คือ มีบทบาทที่สำคัญทำให้ถึงความดับทุกข์ของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย และเป็นแม่บทแห่งการปฏิบัติอันสำคัญยิ่งของชาวพุทธทุกเพศ ทุกวัย ทุกระดับ เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ ความดับทุกข์ดับกิเลสให้สนิทที่เรียกว่า บรรลุนิพพาน มรรคมงคล ๘^{๗๓} นี้เป็นทางอันประเสริฐสูงสุดสายเดียว ที่แม้มีแปดข้อแต่ในทางปฏิบัติมีเงื่อนไขว่า ต้องปฏิบัติควบกันไป

^{๗๐} ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๑๐.

^{๗๑} พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย พระเมธี กิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และ ธนิต อยู่โพธิ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๐๒.

^{๗๒} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๘๕๒.

^{๗๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๖๘/๓๐๗.

ให้สมบูรณ์ทั้งแปดข้อ ซึ่งจะเป็นการละเว้นกรรมชั่วใหม่มิให้เกิด แต่เปิดโอกาสให้กรรมดีใหม่เกิดเป็นสายขึ้นมาแทน เมื่อผู้ปฏิบัติตั้งใจปฏิบัติมรรคมงคล ๘ อย่างต่อเนื่อง ก็เลสจึงหมดช่องทางที่จะครอบงำบังคับบัญชาหัวใจ ทำความชั่วร้ายใดๆ ได้อีก แล้วกลับซบเซาอับเฉาและหมดฤทธิ์ในที่สุดพร้อมกับนิสัยเสียๆ ก็ถูกกำจัดทำลายไปโดยปริยาย ตรงกันข้ามธรรมชาติบริสุทธิ์ภายใน ซึ่งเป็นแหล่งปัญญาความรู้แจ้งเห็นจริงทุกสรรพสิ่ง และความสุกความเจริญที่เรียกว่า นิพพาน ย่อมปรากฏออกมาให้เห็นโดยอัตโนมัติ การปฏิบัติตามมรรคมงคล ๘ ให้คุ้นเป็นนิสัยต้องเริ่มปลูกฝังกันตั้งแต่เด็ก โดยทำพร้อมๆ กันไปกับผู้ใหญ่ แต่ต้องจัดกิจกรรมให้เหมาะกับวัยของเด็กด้วยจึงจะได้ผลเต็มที่ นี่คือนิยามของมรรคมงคล ๘ เส้นทางครูแท้ อริยมรรคมงคล ๘ หรือเรียกกันสั้นๆ ว่า มรรค มงคล ๘ เป็นธรรมแม่บทแห่งการปฏิบัติเพื่อพัฒนา กาย วาจาและใจของบุคคลทุกเพศ ทุกวัย ทุกระดับ และมีอำนาจถึงขั้นประหารกิเลสทั้งปวง ให้อันตรธานไปจาก จิตใจผู้ปฏิบัติได้โดยเด็ดขาดถาวร คือ การบรรลุนิพพาน จะเห็นว่าเป็นหลักในภาคปฏิบัติทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ซึ่งอยู่ในมรรค คือ ข้อที่ ๔ ของอริยสัจ เพราะมรรคเป็นฝ่ายลงมือทำ ลงมือปฏิบัติ ในแง่ของหลักความจริงตามสภาวะว่าเป็นอย่างไรจุดหมายคืออย่างไร ก็อยู่ในข้อ ๑-๒-๓ ของอริยสัจ เพราะฉะนั้น อริยสัจ กว้างกว่าและครอบคลุมหลักเว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ด้วย สำหรับชาวพุทธทั่วไป เริ่มต้นก็ให้เห็นก่อนว่าจะปฏิบัติอะไร เมื่อปฏิบัติไปได้ระดับหนึ่งก็ต้องรู้หลักความจริงทั่วไปด้วย มิฉะนั้น การปฏิบัติก็ไม่ตลอด ถึงตอนนั้น ต้องรู้หลักอริยสัจ ๔ อย่างลึ้มว่า ได้หลักแน่ชัดแล้วนะ เริ่มต้นด้วย “ เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส ” นี่แหละเป็นหัวใจพระพุทธศาสนาไว้มาก่อน แล้วก้าวต่อไปต้องให้ครบอริยสัจทั้ง ๔ ให้ได้จึงจะเป็นชาวพุทธที่แท้จริงและสมบูรณ์ว่ากันไป ก็หลักก็หัวใจ ในที่สุดก็หลักใหญ่เดียวกัน ที่นี้ลองเทียบหลักอื่นอีก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ “ ทั้งในกาลก่อนและบัดนี้ เราบัญญัติแต่ทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น ” อันนี้คืออริยสัจ ๔ แบบสั้นที่สุด ย่อเป็น ๒ คู่ คือ ทุกข์ และสมุทัย เหตุแห่งทุกข์ ๑ คู่ นิโรธ ความดับทุกข์และมรรคทางให้ถึงความดับทุกข์ก็ ๑ คู่

เพราะฉะนั้น ข้อว่า อิทัปปัจจยตา หลักปฏิจจนูปบาท^{๗๔} ก็คือ ตรัสเรื่องทุกข์และสมุทัย จากนั้นอีกอย่างก็ตรัสไว้ คือ นิพพาน ซึ่งก็คือ ข้อนิโรธ ซึ่งเราจะต้องบรรลุถึงด้วยการปฏิบัติตามมรรค การที่จะบรรลุนิพพานที่เป็นจุดหมายก็เรียกว่า ร้อง หรือเป็นเงื่อนไขอยู่ในตัวให้ต้องปฏิบัติตามมรรค ดังนั้น การตรัสถึงนิพพาน คือ ข้อนิโรธ ก็โยงเอามรรคเข้ามาพ่วงไว้ด้วย พูดให้ลึกลงไป ข้อแรก อิทัปปัจจยตา หลักปฏิจจนูปบาท ก็คือ สังขตธรรม พร้อมทั้งกระบวนการความเป็นไปของมันทั้งหมด ส่วนข้อหลัง นิพพาน ก็คือ อสังขตธรรม ที่พ้นไปจากสังขตธรรม อริยสัจนั้นเป็นวิธีพูด หรือ วิธีแสดงกฎธรรมชาติในแง่ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต หรือ แก้ปัญหาชีวิตของตน พระพุทธเจ้าตรัสวางไว้ในรูปที่ใช้การได้เรียกว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค แต่ความจริงในกฎธรรมชาตก็คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจนูปบาท และสภาวะที่เป็นจุดหมาย คือ นิพพาน ก็มีเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า ไม่ไปไหน

ส่วนอีกหลักหนึ่ง คือ “สพเพ ธมมา นาลิ อภินิเวสยา”^{๗๕} แปลว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น^{๗๖} คือ เราไม่อาจจะยึดมั่นถึมั่นไว้ได้ เป็นการสรุปหัวใจของการปฏิบัติที่โยงไปหาความจริงของ

^{๗๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^{๗๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๓๓-๔๓๔/๔๖๒.

ธรรมชาติ หรือสภาวะธรรมว่า สิ่งทั้งหลาย หรือปรากฏการณ์ทั้งหลายทั้งปวงหรือสิ่งที่แวดล้อมชีวิตของเรา การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาคือการเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔^{๗๖} การศึกษาธรรมะทั้ง ๒ อย่าง คือ คันถธุระและวิปัสสนาธุระ มีประโยชน์เพื่อให้ผู้ศึกษาปฏิบัติเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นภาวะสูงสุด ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่า ผู้เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ ผู้มีภารกิจที่ยังต้องศึกษา เรียกว่า พระเสขะ คือพระอริยบุคคล ๗ เบื้องต้น และยกเว้นพระอริยบุคคลผู้บรรลุเป็นพระอรหันต์

กลุ่มที่ ๒ ผู้สำเร็จการศึกษาแล้ว เรียกว่า พระอเสขะ คือ ผู้บรรลุอรหัตผลแล้ว การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนามี ๔ ขั้น จัดเป็น ๔ คู่ คือ มรรค ๔ ผล ๔ ดังนี้ การบรรลุธรรมระดับที่ ๑ ผู้ที่ได้บรรลุทำได้บริบูรณ์สี่ล ทำให้พอประมาณในสมาธิ ทำให้พอประมาณในปัญญา สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาส การบรรลุขั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่าโสดาปัตติมรรค ขึ้นผลเรียกว่า โสดาปัตติผล พระอริยบุคคล ผู้บรรลุมีชื่อว่า พระโสดาบัน

การบรรลุธรรมระดับที่ ๒ พระสกทาคามี หมายถึงผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว ก็สามารถกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำให้พอประมาณในสมาธิ และปัญญา นอกจากนี้สามารถทำสังโยชน์ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาสให้หมดสิ้นไป และยังทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง การบรรลุธรรมระดับนี้ เป็นขั้นเรียกว่า สกทาคามีมรรค ขึ้นผลเรียกว่า สกทาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่า พระสกทาคามี การบรรลุธรรมระดับที่ ๓ พระอนาคามี หมายถึง ผู้จะบริพพานในที่ผุดเกิดขึ้น ไม่เวียนกลับมาอีก ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ทำให้พอประมาณใน ปัญญา นอกจากละสังโยชน์ได้ ๓ อย่างข้างต้น ยังสามารถละกามราคะและปฏิฆะ

การบรรลุธรรมระดับนี้ขั้นมรรคเรียกว่า อนาคามีมรรค ขึ้นผลเรียกว่า อนาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่าพระอนาคามี การบรรลุธรรมระดับที่ ๔ พระอรหันต์ เป็นระดับสุดท้าย ผู้ที่ได้บรรลุธรรมระดับนี้ เป็นผู้หมดสิ้นอาสวะกิเลส สามารถทำให้บริบูรณ์ในสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สามารถละกิเลสได้อีก ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา การบรรลุธรรมระดับนี้ขั้นมรรค เรียกว่า อรหัตมรรค ขึ้นผล เรียกว่า อรหัตผล ผู้ที่ได้บรรลุได้ เรียกว่า พระอรหันต์

ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ญาณทัสสนะ ทรงนำมาเป็นบทสรุปของทรัพย์เหล่านี้ คือ จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา อาโลกะ อันเป็นปัญญา ที่ตรัสรู้อริยสัจครบ ๓ รอบ ๑๒ อาการ ดังมีพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ญาณทัสสนะตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อาการ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีตราบใด เราก็ยังไม่ยืนยันว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกกับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ตราบนันภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ความรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อาการอย่างนี้ หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกกับทั้งเทวโลก

^{๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๕/๔๒๖.

^{๗๗} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๔/๒๓๒-๓๕๐.

มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่ เรา ว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก^{๗๘}

ในคัมภีร์อิทธิธรรมปิฎก มีปรากฏการแบ่งบุคคลผู้บรรลุนิพพานได้ ๗ จำพวก^{๗๙} คือ

๑) ผู้เป็นอุภโตภาควิมุตติ คือ ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน หมายถึงท่านผู้หลุดพ้นจากรูปกาย ด้วยอรุสสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณภาวนา ได้ สัมผัสสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย ได้เจโตวิมุตติขั้นอรุสสมาบัติ และสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา เป็น พระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติ อุภโตภาควิมุตติ มี ๕ ประเภท คือบุคคลผู้ได้อรุสสมาบัติ ๔ ออกจากอรุสสมาบัติแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายบรรลุนิพพานด้วย ๔ ประเภท และพระอนาคามีผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วบรรลุนิพพานด้วย ๑ ประเภท

๒) ผู้เป็นปัญญาวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนา ล้วนๆ มิได้สัมผัสสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา ปัญญาวิมุตตบุคคล มี ๕ ประเภท คือ พระอรหันต์สุกขวิปัสสกะ ๑ ประเภท และบุคคลผู้ออกจากฌานทั้ง ๔ แล้วบรรลุนิพพานด้วย ๔ ประเภท แต่ถ้าได้อรุสสมาบัติ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรลุเป็นพระอรหันต์ย่อมได้ชื่อว่า “อุภโตภาควิมุตตบุคคล” เหมือนกัน

๓) ผู้เป็นกายสักขี คือ ผู้เป็นพยานในนามกาย หมายถึงท่านที่ได้สัมผัสสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุนิพพานด้วยผลขึ้น ไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานที่มีสมาธิบริบูรณ์แก่กล้าในการปฏิบัติ

๔) ผู้เป็นทวิภูมิตตะ คือ ผู้บรรลุสมาธิทวิภูมิตตะ หมายถึง ท่านผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้องและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุนิพพานด้วยผลขึ้นไปถึงผู้ปฏิบัติ เพื่อพระอรหันต์ที่มีปัญญานิพพานบริบูรณ์แก่กล้าในการปฏิบัติ

๕) ผู้เป็นสัทธาวิมุต คือ ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา หมายถึงท่านผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้อง ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุนิพพานด้วยผลขึ้นไปถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานที่มีศรัทธานิพพานบริบูรณ์แก่กล้าในการปฏิบัติ

๖) ผู้เป็นธัมมานุสारी คือ ผู้ดำเนินไปตามธรรม หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บำเพ็ญอริยมรรค ดำรงอยู่มนโสดาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานด้วยปัญญานิพพานบริบูรณ์แก่กล้าเป็นตวัน

๗) ผู้เป็นสัทธานุสारी คือ ผู้ดำเนินไปตามศรัทธา หมายถึงท่านผู้ดำรงอยู่ในนิโสดาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานด้วยศรัทธานิพพานบริบูรณ์แก่กล้าเป็นตวัน

สรุปได้ว่า การบรรลุนิพพาน คือ การพัฒนาปัญญาให้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เป็นการเข้าถึง นวโลกุตตรธรรม ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ โดยศัพท์ที่แสดงการบรรลุนิพพาน มีทั้งคำนาม คำกริยาในระหว่าง และคำกริยาคุณพากย์ ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในเบื้องต้น ซึ่งการบรรลุนิพพานจะ เกิดขึ้นได้นั้นจะต้องเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น เมื่อสังสารวัฏ คือ การเวียน วายตายเกิดหายไป วิวัฏฏ์ คือนิพพานย่อมเกิดขึ้นแทนที่ในทันที เพราะฉะนั้นความเป็นผู้สามารถใน การเข้านิโรธสมาบัติแม้ได้ เป็นอานิสงส์ของปัญญาในอริยมรรคทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากการบรรลุนิพพาน

^{๗๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖/๑๕., วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓.

^{๗๙} อภิ.ธ. (ไทย) ๓๖/๒๐๔-๒๐๖/๒๒๘-๒๒๙.

๓.๒ ประเภทของการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรมนี้ จำแนกตามประเภทของบุคคลเป็น ๔ ระดับ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และอรหัตต์ ซึ่งผลของการบรรลุธรรมแต่ละระดับนั้น สามารถจัดกิเลสได้ตามลำดับ ตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด พร้อมทั้งเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ ไปด้วย สภาวะของการบรรลุธรรม และช่วงจังหวะในการบรรลุธรรมนั้น มีความแตกต่างกัน เป็นไปตามประสบการณ์และภูมิหลังของแต่ละบุคคล ในส่วนที่เหมือนกัน คือ ผู้บรรลุธรรมทุกคน ล้วนจะพบความจริงของสรรพสิ่งว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา ของเรา ทุกสิ่งล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัย ผลของการบรรลุธรรมตามประเภทของบุคคล ผู้วิจยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ดังนี้ คือ จำแนกตามประเภทของอินทรีย์ จำแนกตามประเภทของกิเลสที่ละได้ในแต่ละขั้น และผลของการบรรลุธรรมโดยการละกิเลส การบรรลุธรรมแบ่งตามประเภทดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๒.๑ ประเภทพระโสดาบัน

โสดาบัน แปลว่า ผู้แรกถึงกระแสอันนำไปสู่พระนิพพาน เป็นผู้แน่นอนต่อการตรัสรู้ ชำรงหน้า มีเกณฑ์กำหนดด้วยวิปัสสนาญาณและความมีอินทรีย์อันแก่กล้า ปานกลาง และอ่อนกว่ากันตามลำดับ ๓ ประเภท คือ

๑) เอกพีชี แปลว่า ผู้มีพีช คือ อัตภาพเดียว หมายถึง ผู้ที่จะเกิดอีกเพียงครั้งเดียวก็จะบรรลอรหัตตผล

๒) โกลังโกละ แปลว่า ผู้ไปจากสกุลสู่สกุล หมายถึง ผู้ที่จะเกิดเฉพาะในตระกูลสูงเท่านั้นไม่เกิน ๒-๓ ครั้ง หรือเกิดในสุคติอีก ๒-๓ ภพ ก็จะบรรลอรหัตตผล

๓) สัตตักขัตตปุรณะ แปลว่า ผู้มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง หมายถึง ผู้ที่จะเวียนกลับมาเกิดในสุคติภพอีกอย่างมากเพียง ๗ ครั้ง ก็จะบรรลอรหัตตผล

คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ มีปรากฏในการจัดแบ่งตามภูมิแห่งพระอริยบุคคลได้ ๔ ระดับ คือ สมณะที่ ๑ หมายถึง พระโสดาบัน สมณะที่ ๒ หมายถึง พระสกทาคามี สมณะที่ ๓ หมายถึง พระอนาคามี สมณะที่ ๔ หมายถึง พระอรหัตต์^{๘๐} มีรายละเอียด ของพระโสดาบัน ผู้บรรลุธรรมระดับที่ ๑ หมายถึง ผู้เข้าถึงกระแสมรรคหรือผู้เดินตามทางถูกต้องอย่างแท้จริง คือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง การบรรลุธรรมระดับนี้ผู้ได้บรรลุธรรมได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส การบรรลุขั้นนี้ระดับมรรค เรียกว่า โสดาปัตติมรรค ระดับผลเรียกว่า โสดาปัตติผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระโสดาบัน ในพระอภิธรรมปิฎกได้กล่าวถึงพระโสดาบันไว้ ๕ ประเภท ได้แก่

๑) เอกพีชีโสดาบัน หมายถึง ผู้มีพีชคือ อัตภาพอันเดียว คือ เกิดอีกครั้งเดียว ก็จะบรรลอรหัตตผลเป็นพระเอกพีชีโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสกทาคามี

^{๘๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๘/๑๓๓.

๒) โกลังโกละโสดาบัน หมายถึง ผู้ไปจากตระกูลสู่ตระกูล คือ เกิดในตระกูลสูงอีก ๒-๓ ครั้ง หรือเกิดในสุคติภพอีก ๒-๓ ครั้ง ก็จักบรรลอรหัตตผล เป็นพระโกลังโกละโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระเอกพีชีโสดาบัน

๓) สัตตักขัตตูปรมโสดาบัน หมายถึง ผู้เกิด ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือ เวียนเกิดใน สุคติภพอีกอย่างมากเพียง ๗ ครั้ง ก็จักบรรลอรหัตตผล, เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการ ได้แล้ว เป็นผู้ไม่ตกไปในอบาย ๔ มีความแน่อนที่จะตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องสูง เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็เกิดได้ไม่เกิน ๗ ครั้ง เป็นพระสัตตักขัตตูปรมโสดาบันเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโกลังโกละโสดาบัน

๔) ฐัมมานุสारीโสดาบัน หมายถึง ผู้เล่นไปตามธรรม คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุลผลแล้วกลายเป็นทิวลิปัตตะ เป็นพระโสดาบันผู้ธัมมานุสारीเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสัตตักขัตตูปรมโสดาบัน

๕) สัทธานุสारीโสดาบัน หมายถึง ผู้เล่นไปตามศรัทธา คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุลผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุตติ เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสारीเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบัน ผู้ธัมมานุสारी^{๔๑}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายเรื่องโสดาบัน คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ครั้งแรก มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส กล่าวคือ ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน เช่น เห็นว่ากายนี้ใจนี้ไม่เป็นตัวตนของเรา ความลังเลสงสัย เช่น สงสัยในข้อปฏิบัติของตนว่า ถูกต้องหรือไม่ สงสัยในพระรัตนตรัยหรือในอริยสัจ ๔ ว่า มีจริงหรือไม่ และความเชื่อถ้อยดีมันว่า ความศรัทธาดีมีได้ด้วยศีลและพรตอย่างนั้นอย่างนี้ ขยายความได้ว่า รักษาศีลแต่เพียงทางกาย ทางวาจา แต่ใจยังไม่เป็นศีลหรืออย่างน้อยก็ยังไม่เป็นศีลตลอดเวลา ความเป็นพระโสดาบันนี้ก็เช่นเดียวกับความเป็นพระอริยบุคคลประเภทอื่นๆ ที่มีได้จำกัด อยู่เฉพาะเพศบรรพชิต (นักบวช) เท่านั้น แม้คฤหัสถ์ คือ ชายหรือหญิง ผู้ครองเรือนก็สามารถเป็นพระโสดาบันได้ เช่น ในสมัยพุทธกาลคฤหัสถ์ที่เป็นพระโสดาบันที่มีชื่อเสียงก็มีจำนวนมากได้แก่ นางวิสาขา มหาอุบาสิกา อนาถปิณฑิกเศรษฐี พระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น การเข้าถึงกระแสธรรมของพระโสดาบัน นั้น เป็นการยกระดับจิตใจของท่านอย่างถาวร ทำให้ท่านไม่สามารถกลับมาเป็นปุถุชนได้อีก เป็นผู้ที่จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ทั้งยังเป็นผู้ที่จะบรรลุพระนิพพานในเบื้องหน้าอย่างแน่นอนโสดาบัน อาจจำแนกได้เป็นจุฬโสดาบัน คือ กัลยาณปุถุชน ผู้แห่งตลอดลำดับแห่งนามรูปปริคคหญาณที่ ๑ ถึง ลำดับโคตรญาณที่ ๑๓ ตามสมควร^{๔๒} อาจกล่าวได้ว่า โสดาปัตติมรรค คือ อริยบุคคลผู้แห่งตลอดใน ลำดับแห่งญาณ ๑๖ โดยสมบูรณ์ สกทาคามี แปลว่า ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลลำดับที่ ๒ ใน ๔ ประเภท ที่เรียกว่า "ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว" หมายถึง พระสกทาคามีจะเกิดใน กามาวจรภพอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้นก็จะถึงพระนิพพาน ผู้ได้บรรลุสกทาคามีผล คือ ผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการแรกได้เช่นเดียวกับพระโสดาบัน อีกทั้งทำสังโยชน์เบื้องต่ำอีกสองประการที่เหลือให้เบาบางลงด้วย คือ กามราคะ หมายถึง ความพอใจในกาม คือ การความเพลินในการได้เสพ รูป เสียง

^{๔๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๐/๑๑๒.

^{๔๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๗๖.

กลืน รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่น่าพอใจ ปฏิฆะ หมายถึง ความกระทบกระทั่งในใจ คล้ายความพยายามอย่างละเอียด หากสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งสองประการนี้หมดไปก็จะเป็นพระอนาคามี

๓.๒.๒ ประเภทพระสกทาคามี

สกทาคามี คือผู้บรรลุสกทาคามีผล หมายถึง ผู้ที่จะกลับมาเกิดอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้น พระสกทาคามีนี้ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุให้ละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง สามารถแยกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

- ๑) ผู้ได้บรรลุผลนั้นในกามภพ
- ๒) ผู้ได้บรรลุผลนั้นในรูปภพ
- ๓) ผู้ได้บรรลุผลนั้นในอรุภพ^{๘๓}

และสามารถจำแนกพระสกทาคามีได้อีก ๕ ประเภท คือ

- ๑) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้เอง
- ๒) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว จะปรินิพพานในเทวโลก
- ๓) ผู้บรรลุในเทวโลกแล้ว จะปรินิพพานในเทวโลกนั้นเอง
- ๔) ผู้บรรลุในเทวโลกแล้ว จะเกิดในโลกนี้จึงปรินิพพาน
- ๕) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว จะไปเกิดในเทวโลกหมดอายุแล้ว กลับมาเกิดในโลกนี้จึงจะปรินิพพาน^{๘๔}

๓.๒.๓ ประเภทพระอนาคามี

อนาคามี แปลว่า ผู้ไม่เวียนกลับมาเกิดอีก คือ ผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว มีเกณฑ์แบ่งไว้ โดยความต่างกันแห่งอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้น และมรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุให้ละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ โดยความยิ่งและหย่อนกว่ากัน เป็น ๕ ประเภท^{๘๕} คือ

๑) อันตราปรินิพพายี แปลว่า ผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือ จะเกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่งของอายุผู้เกิดในชั้นสุทธาวาสนั้นก็จะปรินิพพานเสียในระหว่าง แบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ พวกที่ ๑ บังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหา เป็นต้น ซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัลป์ ก็จะบรรลุอรหัตตผลในวันที่เกิด ถ้าไม่บรรลุในวันที่เกิด ก็จะบรรลุไม่เกินภายใน ๑๐๐ กัลป์ พวกที่ ๒ เมื่อไม่บรรลุอรหัตตผลในวันที่เกิด ก็จะบรรลุภายใน ๒๐๐ กัลป์ พวกที่ ๓ จะบรรลุอรหัตตผลไม่เกินภายใน กัลป์

๒) อุปปัจจปรินิพพายี แปลว่า ผู้จวนจะถึงจึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้ว (พ้น ๕๐๐ กัป) จวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน

^{๘๓} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๓๑๔/๔๗.

^{๘๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (นนทบุรี: บริษัทเอสอาร์พริ้นติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๗๙.

^{๘๕} อัง.ติก.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๒๗/๔๖๑.

๓) อสังขารปรินิพพายี แปลว่า ผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้แรงจูง คือผู้ปรินิพพานโดยง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรมาก

๔) สสังขารปรินิพพายี แปลว่า ผู้ปรินิพพานโดยใช้แรงชักจูง คือปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก

๕) อุทธังโสตอกนิฏฐคามิ แปลว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบนสู่อกนิฏฐภาพ คือ ผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งก็ตาม จะเกิดเลื่อนต่องขึ้นไปถึงชั้นอกนิฏฐภาพ แล้วจึงจะปรินิพพาน^{๘๖}

คำว่า อนาคามี ผู้ไม่มาเกิดอีก หมายความว่า จะไม่กลับมาเกิดในกามาวจรภพอีก แต่จะเกิดในพรหมโลกอีกเพียงครั้งเดียว แล้วจะนิพพานจากพรหมโลกนั้นเลย เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลประเภทที่ ๓ ใน ๔ ประเภท คือ โสตาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์ เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ทั้ง ๕ ประการได้แล้ว ยังเหลือสังโยชน์เบื้องสูง อีก ๕ ประการ คือ รูปราคะ หมายถึง ความพอใจในรูปฌานหรือรูปธรรมอันประณีต หรือความพอใจในรูปภพ

อรูปราคะ หมายถึง ความพอใจในอรูปฌาน หรือ พอดีในอรูปธรรม เช่น ความรู้ เป็นต้น หรือความพอใจในอรูปภพ มานะ หมายถึง ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น เป็นพระอนาคามี เป็นต้นอุทธัจจะ คือ ความฟุ้งของจิต อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง อนึ่งพึงเข้าใจว่า แม้สังโยชน์เบื้องสูง บางข้อจะมีชื่อเหมือนกิเลสอย่างหยาบที่ยังมีในปุถุชน (ผู้ยังไม่บรรลुเป็นพระอริยบุคคล) เช่น มานะ อุทธัจจะ หรือ อวิชชา แต่สังโยชน์เบื้องสูงอันเป็นกิเลสที่ยังหลงเหลืออยู่ในจิตใจของพระอนาคามินั้น เป็นกิเลสที่ละเอียดกว่าของปุถุชนอย่างมาก พระอรหันต์ คือ ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระอริยบุคคลชั้นสูงสุด สามารถละสังโยชน์ได้ครบ ๑๐ ประการ พระพุทธองค์เมื่อตรัสถึงการตรัสรู้ ของพระองค์ทรงใช้ศัพท์ “ญาณทัสสนะ” แยกออกเป็น ๒ คำ คือ “ญาณ” แปลว่า ความรู้ ปรีชาหยั่งรูปรุปรึกกำหนดรู้ และ “ทัสสนะ” หมายถึงการเห็น การเห็นด้วยปัญญา ความเห็นสิ่งที่เห็น ดังนั้น ญาณทัสสนะ จึงแปลว่า การรู้เห็นด้วยปัญญา หมายถึงการรู้เห็นอริยสัจ ๔ ครบ ๓ รอบ เป็น อาการ ๑๒ ของพระพุทธเจ้า^{๘๗}

๓.๒.๔ ประเภทพระอรหันต์

พระอรหันต์ คือ ผู้บรรลุอรหัตผลแล้ว อันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุให้ละสังโยชน์ได้ทั้งหมด ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปณฺนิคะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา คือ เป็น ๒ จำพวกบ้าง ๔ จำพวกบ้าง ๕ จำพวกเป็นต้นบ้าง จำแนกเป็น ๒ จำพวก ได้แก่

๑) สุขวิปัสสกะ แปลว่า ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง คือเป็นผู้มีได้ฌาน ซึ่งเป็นผู้สำเร็จอรหัตผลด้วยการเจริญวิปัสสนาล้วนๆ

๒) สมถยานิกะ แปลว่า ผู้มีสมถะเป็นยาน เป็นผู้เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติมาก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาจนได้สำเร็จอรหัตผล

^{๘๖} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๘๘/๒๘๘., อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๗-๓๑๘.

^{๘๗} บรรจบ บรรณรุจิ, “ชื่อเรียกปัญญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร”, วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๕): ๔๖.

กล่าวได้ว่า ๒ ประเภทนี้ พระอรหันต์ผู้เป็นสุขขวิปัสสกะ เป็นผู้อาศัยเพียงอุปการสมาธิ เจริญวิปัสสนาไปจนถึงที่สุด แต่เมื่อจะสำเร็จอรหัตตผลนั้น ก็เป็นผู้ได้ปฐมฌาน เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วิปัสสนายานิก หรือ สุทรวิปัสสนายานิก (ผู้มีวิปัสสนาล้วนๆ เป็นญาณ) ส่วนประเภทที่ ๒ เรียกว่า อุภโตภาควิมุตติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้กล่าวถึงพระอรหันต์ ๔ จำพวก

๑) สุขขวิปัสสกะ (ผู้เจริญวิปัสสนาล้วนๆ ไม่ได้อธิกญาณ)

๒) เทววิชะ (ผู้ได้วิชชา ๓)

๓) ฉฬภิญโญ (ผู้ได้อธิกญาณ ๖)

๔) ปฏิสัมภีหัพัตตะ (ผู้บรรลุปฏิสัมภี ๔)^{๔๔}

และสามารถจำแนกเป็น ๒ อย่าง เหมือนในหมวดแรก โดยแบ่งเป็น ๕ ประเภท ได้แก่

๑) ปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา)

๒) อุภโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน ได้ทั้งเจโตวิมุตติขั้นอรุปสมาบัติก่อน แล้วได้ปัญญาวิมุตติ)

๓) เทววิชะ (ผู้ได้วิชชา ๓)

๔) ฉฬภิญโญ (ผู้ได้อธิกญาณ ๖)

๕) ปฏิสัมภีหัพัตตะ (ผู้บรรลุปฏิสัมภี ๔)

จากกล่าวได้ว่า พระอรหันต์ย่อเป็น ๒ คือ พระปัญญาวิมุตติกับพระอุภโตภาควิมุต เท่านั้นพระสุขขวิปัสสกะที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นจัดเป็นพระปัญญาวิมุตติ (ในจำนวนพระปัญญาวิมุตติ ๕ ประเภท คือ พระสุขขวิปัสสกะ และท่านผู้ได้ฌาน ๔ ชั้นใดชั้นหนึ่งมาก่อนได้บรรลอรหัตตผล) พระเทววิชะกับฉฬภิญโญ เป็นอุภโตภาควิมุตทั้งนั้น แต่ท่านแยกอุภโตภาควิมุตเป็นข้อหนึ่งต่างหาก เพราะท่านผู้เป็นพระอรหันต์ผู้อุภโตภาควิมุตที่ไม่ได้โลกีย์วิชาและโลกียอภิญญาก็มี ส่วนพระปฏิสัมภีหัพัตตะ ได้ความแตกฉานทั้ง ๔ ด้วยปัจจัยทั้งหลายคือการเล่าเรียน สดับ สืบค้น ประกอบความเพียรไว้ก่อนและการบรรลอรหัตตผล ได้แก่ ท่านผู้มุ่งหน้าบำเพ็ญวิปัสสนา อาศัยสมณะที่จำเป็นเพียงสมาธิเป็นบาทฐานวิปัสสนาให้บรรลอสว่างญาณเท่านั้น ได้สมณะไม่เกินรูปฌาน ๔ ไม่มีความสามารถ เช่นเข้านิโรธสมาบัติ ไม่ได้โลกียะอภิญญา ๕ เป็นต้น พระอรหันต์ประเภทอุภโตภาควิมุต หมายถึง ผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้ง ๒ คือ หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุปสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค เป็นการหลุดพ้น ๒ วาระ คือ วิกขัมภณวิมุตติและสมุจเฉทวิมุตติ

สรุปได้ว่า ประเภทของการบรรลธรรม คือ ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรคธรรมารมณ์อันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ ได้แก่ โสดาปัตติผล คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย สกทาคามิผล คือผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย อนาคามิผล คือ ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย และอรหัตตผล คือ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย และนิพพาน คือ สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์

^{๔๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส รจนา, พระเทพดิลก (ระแบบ จิตฺตฺวาณ) รวบรวมเรียบเรียง, **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๙.

๓.๓ เหตุปัจจัยการบรรลุลหณของพระสุกตเถระ

คำว่า มูลเหตุแห่งการบรรลุลหณ หมายถึง เหตุทำให้บุคคลได้บรรลุลหณตามพระพุทธานุสสที่ตรัสไว้ในวิมุตตายนสูตร^{๘๙} ทรงแสดงว่า เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิสายและใจอยู่ ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป ย่อมบรรลุลหณอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุลหณ เหตุแห่งวิมุตติคือการหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสมี ๕ ประการ คือ

๑) ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีที่ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูป แสดงธรรม (อริยสัจ ๔) แก่เธอ เธอรู้แจ้งอรรธ (รู้ความหมายบาลีว่า ศีลมาในที่นี้ สมาธิมาในที่นี้ ปัญญามาในที่นี้) รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น (เข้าใจพระพุทธานุสส เช่น ทรงจำบาลีที่ให้ความหมายได้อย่างถูกต้อง) ตามที่ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีแสดงแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติกายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น

๒) ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีที่ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่เธอแต่เธอแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรธ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่เธอแสดงธรรม ตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดารเมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม

๓) ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่เธอ แม้เธอก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร แต่เธอสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่เธอสาธยายธรรม ตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม

๔) ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่เธอ แม้เธอก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร แต่เธอตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่เธอตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม

๕) ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่เธอแม้เธอก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร และไม่ได้ตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา แต่เธอเรียนสมาธิสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดีแห่งตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่เธอได้เรียนสมาธิสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น

^{๘๙} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒-๓๕.

ตามที่เราได้เรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดด้วยปัญญา เมื่อเรารู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม^{๙๐}

แสดงว่า การบรรลุธรรมต้องเกิดปัญญาญาณที่สามารถจัดสังโยชน์กิเลสตามลำดับ ต้องอาศัยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างที่กล่าวมานี้ คือ ด้วยการได้ฟังธรรมคืออริยสัจ ๔ บ้าง การแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดารบ้าง การสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา โดยพิสดารบ้าง การตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาบ้าง การเรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดดีด้วยปัญญาบ้าง เพราะว่าท่านผู้เป็นพระอริยบุคคลทุกระดับล้วนแต่บรรลุธรรมด้วยการเจริญวิปัสสนา และด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาเหตุ ๕ อย่างนั้น มีการได้ฟังธรรมคืออริยสัจ ๔ เป็นต้นบ้าง ดังมีอุทาหรณ์ว่า พระธัมมมาราม ได้ฟังธรรมพร้อมทั้งเจริญสติปัฏฐาน กำหนดรูปนาม ปัจจุบันที่ปรากฏชัด และยังเห็นรูปนาม ที่เกิดดับตามความเป็นจริง จนกระทั่งบรรลุมรรคญาณทั้ง ๔ ตามลำดับ ในที่สุดได้บรรลุอรหัตตผล ไม่ยึดมั่นด้วยตัณหาและทิฏฐิ เพราะทุกคนต้องบรรลุธรรมด้วยการเจริญสติปัฏฐานอันเป็นทางสายเดียว^{๙๑} อาศัยวิปัสสนาญาณและมรรคญาณที่เกิดจากการอบรมจิต เมื่อจิตระลึกรู้สภาวะธรรมล้วนๆ และมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรม ปัญญาที่เกิดขึ้นกับสติและสมาธิย่อมพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” ดังข้อความว่า

“ยสฺมา ปน กายเวทนาจิตตมเมสุ กณฺหิ ธมฺมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ,
ตสฺมา เตปิ อิมินาว มคฺเคน โสภปริเทเว สมตฺถิกนตฺตาติ เวทิตพฺพา.”

อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี ดังนั้น ฟังทราบไว้ว่า แม้ท่านเหล่านั้นก็ได้ล่วงพ้นความโศกและคร่ำครวญด้วยทางสายนี้^{๙๒}

อาจมีผู้สงสัยในพระดำรัสในตอนท้ายแห่งวิมุตตายนสูตรนั้นว่า “เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติ” เพราะคำว่า “จิตตั้งมั่น” ย่อมทำให้เข้าใจได้ว่า ได้เพียงสมาธิเท่านั้นแล้วจะถึงความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสได้อย่างไร ในประเด็นนี้มีคำอธิบายว่า สมาธิเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ปัญญาเกิดขึ้น เมื่อจิตสงบนิ่งก็มีช่องให้ปัญญาเกิดขึ้น สามารถเข้าใจสภาวะที่แท้จริงของรูปและนาม บางครั้งอาจมีญาณหยั่งรู้ ความแตกต่างระหว่างรูปและนามตลอดจนความสัมพันธ์โดยความเป็นเหตุและผล ระหว่างรูปและนาม ปัญญานี้จะเจริญขึ้นตามลำดับจนสามารถหยั่งรู้ความเป็นจริงในระดับที่ลึกซึ้งมากขึ้น ผู้ปฏิบัติจะสามารถเห็นได้อย่างชัดเจนในลักษณะของอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา^{๙๓} ในที่สุดถึงญาณที่หยั่งรู้การดับทุกข์ เมื่อการตรัสรู้เกิดขึ้น บุคคลผู้นั้นจะไม่อาจกลับกลายเป็นบุคคลที่เลวร้ายได้อีกไม่ว่าสถานการณ์จะเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงอนุมานได้ว่าพระดำรัสนั้นตรัสไว้โดยย่อ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นต่อจากนั้น มีรายละเอียดที่เกิดขึ้นกับแต่ละบุคคลนั้นไม่เหมือนกันไปทุกด้าน พระองค์จึงตรัสไว้

^{๙๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓-๓๑๔.

^{๙๑} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถร), อริยวังสปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๙-๓๐.

^{๙๒} พระกัมมัญฐานาจริยะ อุ บัณฑิตาภิวงสะ, โพฆมณฺเฑ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๙๑-๙๒.

เฉพาะประเด็นที่เหมือนกันคือมีจิตตั้งมั่นเป็นฐานรองรับก่อนจะตรัสรู้ ซึ่งตรงกับอริยมรรคมีองค์ ๘ ข้อสุดท้ายว่า “สัมมาสมาธิ”

มหาสติปัฏฐานสูตร ได้อธิบายว่า สติเป็นทางสายเดียวแห่งความหลุดพ้น (เอกายโน) เขาย่อมบรรลุวิปัสสนาต่างๆ มีอุทัยพพยญาณเป็นต้น เกิดขึ้นตามลำดับแล้วไม่นานนัก ก็บรรลุถึงสังขารเพกขาญาณ ถ้ากำลังสมาธิ และปัญญายังไม่แก่กล้าก็จะดำรงอยู่ในญาณนั้น ถ้ากำลังดังกล่าวแก่กล้าแล้วย่อมบรรลุพระนิพพานที่ดับสังขารได้เหมือนก่อนแล้วบรรลุมรรคญาณและผลญาณที่ ๔ คำที่กล่าวว่า “มรรคญาณและผลญาณย่อมเกิดขึ้น” ระบุถึงบุคคลผู้มีบารมีเต็มเปี่ยมพอจะบรรลุธรรมได้ ส่วนบุคคลที่บารมียังไม่เต็มก็จะหยุดอยู่ในระดับสังขารเพกขาญาณ แต่ผู้ที่บรรลุมรรคผลที่ ๑ แล้วมักบรรลุมรรคผลที่ ๒ ได้ง่าย แต่บรรลุมรรคผลที่ ๓ ได้ยาก เพราะท่านผู้เป็นพระโสดาบัน และพระสกทาคามีเป็นผู้มีศีลบริบูรณ์ ดังพุทธพจน์ว่า สีเลสุ ปริปุรการี (ผู้ประพาศศีลอย่างบริบูรณ์) ส่วนพระอนาคามีเป็นผู้มีสมาธิบริบูรณ์ ดังพุทธพจน์ว่า สมาธิสมิ ปริปุรการี (ผู้เจริญสมาธิอย่างบริบูรณ์)

ดังนั้น ผู้ที่มีสมาธิยังไม่บริบูรณ์จึงบรรลุมรรคผลที่ ๓ ได้ยาก แต่หากมิได้ปฏิบัติธรรมก็ไม่อาจรู้ว่าตนมีบารมีสูงก้อมพอที่จะบรรลุมรรคผลได้หรือไม่ นอกจากนั้น มีคนจำนวนมากที่ต้องปฏิบัติธรรมนานหลายเดือนหลายปีจึงจะบรรลุธรรมได้ ผู้ที่ไม่อาจบรรลุธรรมภายในเวลาเพียงไม่กี่วัน ไม่กี่เดือนจึงยังไม่ควรเข้าใจว่าตนมีบารมีเพียงพอ ความจริงแล้วการปฏิบัติธรรมในปัจจุบันเป็นการอบรมบารมีที่ยังไม่สูงก้อมให้สูงก้อมได้ในปัจจุบันชาติ ดังนั้น จึงไม่ควรคำนึงถึงบารมีเก่าของตน เพราะการไม่ปฏิบัติธรรมเป็นการไม่สร้างบารมี และแม้จะมีบารมีเก่าเพียงพอก็ตาม ถ้าไม่ปฏิบัติก็ไม่อาจบรรลุมรรคผลได้ ส่วนผู้ที่มีบารมีแล้วย่อมสามารถบรรลุธรรมในภพนี้ได้โดยง่าย หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นเมล็ดพันธุ์แห่งบารมีเพื่อการบรรลุธรรมในภพต่อไป^{๙๓}

นอกจากนี้แล้วการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ตลอด ๔๕ พรรษา เน้นที่การประกาศอริยสัจทั้ง ๔ ประการ แต่เป็นการแสดงโดยย่อบ้าง โดยพิสดารบ้าง โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเข้าใจของผู้ฟังธรรมในแต่ละโอกาส ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ปรากฏพุทธพจน์บทหนึ่ง มีเนื้อความว่า “การที่สรรพสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนี้ตลอดกาลอันยาวนาน ก็เพราะไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ประการนี้เอง แต่เมื่อเห็นอริยสัจ ๔ ตามความจริงแล้วก็จะสามารถตัดรากเหง้าแห่งทุกข์ได้” เพราะเหตุนี้ อริยสัจ ๔ จึงมีความสำคัญในฐานะเหตุของการบรรลุธรรม สามารถแสดงรายละเอียดให้เห็นได้ดังต่อไปนี้

อริยสัจ เป็นความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้เป็นพระอริยะ และเป็นชื่อธรรมหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นหลักแห่งความจริง และนำผู้เข้าถึงให้บรรลุถึงความเป็นพระอริยะได้ และการที่พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริงนี้เอง ชาวโลกจึงเรียกพระองค์ว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ ย่อมตรัสรู้อริยสัจ ทั้ง ๔ ประการตามความเป็นจริง เป็นความสิ้นอาสวะของผู้รู้ เพราะเห็นว่า นีทุกข์ นีทุกข์สมุทัย นีทุกข์นิโรธ นีทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ด้วยเหตุนี้ ธรรม

^{๙๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภินันท์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๖๔-๖๕.

ทั้งหลายทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเอาไว้ นั้น สามารถสรุปสังเคราะห์ลงในหลักอริยสัจ ๔ อันเป็นธรรมที่ดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ สมดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งของเหล่าสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมถึงการประชุมรวมลงในรอยเท้าช้าง เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยใหญ่ ฉะนั้นใด กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงย่อมถึงการนับสังเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ ฉะนั้น^{๙๔}

อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำให้เป็นพระอริยะ และเป็นชื่อธรรมหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นหลักแห่งความจริง และนำผู้เข้าถึงให้บรรลุถึงความเป็นพระอริยะได้อริยสัจ มี ๔ ประการ คือ

๑. ทุกข์ คือ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ
๒. สมุทัย คือ สาเหตุทำให้เกิดทุกข์
๓. นิโรธ คือ ความดับแห่งทุกข์
๔. มรรค คือ หนทางหรือแนววิธีสำหรับดับทุกข์^{๙๕}

พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริงนี้เอง ชาวโลกจึงเรียกพระองค์ว่า “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า .และพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ ย่อมตรัสรู้อริยสัจ ทั้ง ๔ ประการตามความเป็นจริง เป็นความสิ้นอาสวะของผู้รู้ เพราะเห็นว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”^{๙๖}

ด้วยเหตุนี้ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเอาไว้ นั้น สามารถสังเคราะห์ลงในหลักอริยสัจ ๔ อันเป็นธรรมที่ดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ สมดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งของเหล่าสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมถึงการประชุมรวมลงในรอยเท้าช้าง เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยใหญ่ ฉะนั้นใด กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงย่อมถึงการนับสังเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ ฉะนั้น”^{๙๗}

๓.๔ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระสุกตเถระ

การบรรลุธรรม หมายถึง การบรรลุโลกุตตรธรรม ๔ รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔^{๙๘} ในขณะที่มรรคจิตตามกำลังของมรรคสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาเจริญสมณะและวิปัสสนาตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน คือการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๔ อย่างรวมลงคือ “รูปนาม”^{๙๙} ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนินตามวิปัสสนาวิถิ ผู้ปฏิบัติสามารถรู้

^{๙๔} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๒๘.

^{๙๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๙๑/๖๕., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๖๖.

^{๙๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๔/๖๐๗-๖๐๘.

^{๙๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙., ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๐/๒๖๒.

^{๙๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑-๑๐๙๒/๖๐๕-๖๐๗.

^{๙๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๔๐๕/๓๐๑-๓๔๐.

แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ละสังโยชน^{๑๐๐} และอนุสัย^{๑๐๑} ได้ตามกำลังของมรรค บรรลุมรรคผลนิพพาน สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ในพระพุทธศาสนา

๑. ศัพท์ว่า “ปฏิเวธ” มีรูปวิเคราะห์ว่า “มคฺคปณฺญา สจฺจาภิสมยฺกฺขณฺเณ สจฺจาภิสมยวเสน ปฏิวิชฌตีติ ปฏิเวธ, ผลปณฺญา ปฏิวิทุตฺตา ปฏิเวธ”^{๑๐๒} แปลว่า มรรคปัญญา ชื่อว่าปฏิเวธ เพราะอรรถว่า ย่อมแทงตลอด ด้วยอำนาจการตรัสรู้สัจจะ ในขณะที่ตรัสรู้สัจจะ, ผลปัญญา ชื่อว่าปฏิเวธ เพราะว่าแทงตลอดแล้ว (ปฏิ บทหน้า วิธ ธาตุ วิชณเณ ใช้ในความหมายว่า แทะ เจาะไซ ทำให้ทะลุ)^{๑๐๓}

๒. ศัพท์ว่า “สจฺฉิกิริยา” แปลว่าการทำให้แจ้ง หรือ “การทำให้ประจักษ์” หมายถึง ประสพเอง พบที่ใช้กับนิพพานหลายแห่ง และส่วนมากใช้ในคำร้อยกรอง คือ คาถา เช่นเดียวกับคำว่า “ปตฺติ”

๓. ศัพท์ว่า “อธิคโม” มีรูปวิเคราะห์ว่า “จตฺมคฺคณฺณํ อธิคฺมยตีติ อธิคโม” ที่ชื่อว่าอธิคโม อรรถว่า พระโยคาวจรบรรลุจตมรรคญาณ อธิ บทหน้า คมฺ ธาตุ คติย ใช้ในความว่าไป (กริยาเป็น อธิคจฺฉนฺติ) ภาษาไทยใช้คำว่า “บรรลุ” หมายถึง ถึง, สำเร็จ^{๑๐๔}

๔. ศัพท์ว่า “อภิสมโย” มาจากคำว่า อภิ + สมย แปลว่า ความตรัสรู้, ความถึงพร้อม จำเพาะ (ตรัสรู้) คราวเป็นที่ตรัสรู้ สมัยเป็นที่บรรลุ ความถึงพร้อมเฉพาะ นิยมว่า “ธมฺม” เชื่อมเข้าด้วยกันกับ “อภิสมโย” เป็น “ธมฺมาภิสมโย” ตัวอย่างเช่น “เทสนาวสานเณ จตุราสตียา ปาณสสฺสาณํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ แปลว่า ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมย ได้บังเกิดแก่สัตว์ แปรหมั่นสัพพัน” อภิสมโยเมื่อนำมาใช้เป็นคำกริยาใช้ว่า อภิสมิโต หรือ อภิสเมโต มีความหมายกว้างๆ คือ เข้าใจธรรมหรือเข้าถึงธรรม ตั้งแต่บุคคลใดๆ ไปที่เข้าใจธรรมชัดเจนขึ้นมา หรือเข้าใจธรรมในขั้นวิปัสสนา จนถึงมรรคผลขั้นในระหว่างโดยเฉพาะความเข้าใจหรือเข้าถึงในระดับโสดาบัน

๕. ศัพท์ว่า “ญาณทัสสนะ” แยกออกเป็น ๒ คำ คือ “ญาณ” แปลว่า ความรู้, ปรึกษาหยั่งรู้, ปรึกษากำหนดรู้ และ “ทัสสนะ” หมายถึง การเห็น การเห็นด้วยปัญญา, ความเห็น, สิ่งที่เห็นดังนั้น ญาณทัสสนะ จึงแปลว่าการรู้เห็นด้วยปัญญา หมายถึง การรู้เห็นอริยสัจ ๔ ครบ ๓ รอบ เป็นอาการ ๑๒ ของพระพุทธเจ้า ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ญาณทัสสนะ นำมาเป็นบทสรุปของศัพท์เหล่านี้ คือ จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา อาโลกะ อันเป็นปัญญาที่ตรัสรู้อริยสัจครบ ๓ รอบ ๑๒ อาการ^{๑๐๕}

๖. ศัพท์ว่า “ปตฺติ” (รูปกริยาและคุณนามที่ใช้กับนิพพานคือ ปตฺต) ศัพท์กริยาอื่นที่ใช้แสดงถึงการบรรลุหรือถึงธรรม เช่น ปาปุณนํติ ปาปุณนํติ ปบฺโปติ เป็นต้น ซึ่งก็เป็นคำที่แสดงถึงการบรรลุธรรมอันได้แก่ มรรคผลในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับต้นๆ จนถึงระดับสูงสุด เช่น “เทสนาวสานเณ กสกอุปาสโก โสตาปตฺติผลํ ปตฺโต. สมปตฺตมิทฺถุปี พหุ โสตาปตฺติผลาทีนิ ปาปุณฺณิสฺสูติ แปลว่า ในกาลจบ

^{๑๐๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๐-๑๘๑/๑๐๖-๑๐๘.

^{๑๐๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๕๙.

^{๑๐๒} ขุ.ป.อ (บาลี) ๑/๔๐/๕๐.

^{๑๐๓} พระอัครคัมภีร์, สัททนิติธรรมาลา, พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานามิตร ธมฺมสาโร และจำรูญ ธรรมดา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐๖-๖๐๗.

^{๑๐๔} พระอัครคัมภีร์, สัททนิติธรรมาลา, หน้า ๕๓๖-๕๓๗.

^{๑๐๕} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๗.

พระธรรมเทศนา กสกุบาสก บรรลุแล้ว ซึ่งโสดาปัตติผล แม้ภิกษุผู้ประชุมกันแล้วเป็นอันมาก บรรลุแล้ว ซึ่งโสดาปัตติผลเป็นต้น” ^{๑๐๖}

๗. ศัพท์ว่า “วิโมกข์” แปลว่า ความหลุดพ้น ในความหมายที่จัดตามลักษณะการเห็นไตรลักษณ์ หรือวิมุตติ โดยมุ่งศึกษา ๓ ประการเท่านั้น คือ

๑) สมุจเฉทวิมุตติ เป็นหลุดพ้นอย่างเด็ดขาด หมายถึง อริยมรรค ๔ เพราะว่าพ้นจากกิเลสที่ตนตัดขาดแล้วนั่นเอง

๒) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ เป็นหลุดพ้นอย่างสงบ หมายถึง สามัญญผล ๔ เพราะว่าเกิดขึ้นในที่สูงสุดแห่งความสงบของกิเลสด้วยอานาภาพแห่งมรรค

๓) นิสสรณวิมุตติ เป็นหลุดพ้นด้วยการสลัดออกไป หมายถึง นิพพาน เพราะว่าสลัดปราศจากไป ดำรงอยู่ไกลจากกิเลสทั้งปวง

ดังนั้น การบรรลุธรรม ในความหมายทางพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงหมายถึง การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ กล่าวโดยย่อคือ บรรลุโลกุตตรธรรม ๔ คือ บรรลุ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เข้าถึงความ เป็นพระอริยบุคคล เมื่อเรียงลำดับจากต่ำสุดไปถึงสูงสุดได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ พระอรหันต์ผู้ประเสริฐสูงสุดกว่าพระอรหันต์ทั้งหลายคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า การบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลนั้นมีได้ทั้งผู้เป็นนักรบ และผู้ที่ไม่ใช่นักรบ ทั้งที่เป็นเทวดาและพรหม ทั้งผู้ที่เป็นเด็กตั้งแต่อายุ ๗ ขวบขึ้นไป ทั้งบุรุษมีสังกัจจามณ ^{๑๐๗} เป็นต้น และสตรี สตรีมีนางวิสาขา มหาอุบาสิกา ^{๑๐๘} เป็นต้น คำว่า “พระอริยบุคคล” ท่านอธิบายไว้ว่า “เป็นผู้ไกลจากกิเลสไม่ดำเนินไปในทางเสื่อม ดำเนินไปแต่ในทางเจริญ เป็นผู้ที่ชาวโลกและเทวโลกควรดำเนินตาม ^{๑๐๙} เป็นผู้รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ด้วยโลกุตตรปัญญา” ^{๑๑๐}

๓.๔.๑ การเจริญวิปัสสนา ๔ แบบ

การเจริญภาวนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เจริญกัมมัฏฐาน จัดเป็นการฝึกอบรมทางด้านจิตใจ เพราะคำว่า กัมมัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานหรือการกระทำ ^{๑๑๑} ส่วนในคัมภีร์อิทธิธรรมวิภาวินีกล่าวว่า กัมมัฏฐาน คือ ลำดับภาวนาอันเป็นเหตุใกล้ของการกระทำ เพราะเป็นเหตุใกล้ของการบำเพ็ญเพียรยิ่งๆ ขึ้นไป ^{๑๑๒} สามารถแสดงรายละเอียดให้เห็นได้ดังต่อไปนี้

^{๑๐๖} อก.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๔/๗๓.

^{๑๐๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๘/๔๖๗.

^{๑๐๘} อก.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๔/๗๔.

^{๑๐๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒.

^{๑๑๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙), *คู่มือสอบอารมณกรรมฐาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^{๑๑๑} อก.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๑๐๗/๑๕๗.

^{๑๑๒} พระญาณธชเถระ (แลตีสยาตอ), *อานาปานทีปนี*, พระคันธสาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๗๖๐.

การเจริญภาวนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เจริญกัมมัฏฐาน จัดเป็นการฝึกอบรมทางด้านจิตใจ เพราะคำว่า กัมมัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานหรือการกระทำ^{๑๑๓} ส่วนในคัมภีร์อิทธิธรรมวิภาวีนีกล่าวไว้ว่า กัมมัฏฐาน คือ ลำดับภาวนาอันเป็นเหตุไถ่ของการกระทำ เพราะเป็นเหตุไถ่ของการบำเพ็ญเพียรยิ่งๆ ขึ้นไป^{๑๑๔} การเจริญภาวนา ๒ แบบ คือ สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา

สมถภาวนา หรือ สมถกัมมัฏฐาน คือการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ ได้แก่ หลักหรือวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบทางจิตใจ หรือการทำจิตใจให้เป็นสมาธิ^{๑๑๕}

วิปัสสนาภาวนา หรือ วิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง^{๑๑๖} ได้แก่ หลักหรือวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงในชั้น ๕ ว่าเป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ ทนได้ยาก (ทุกขัง) เป็นสภาวะที่ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เราเขา บังคับบัญชาไม่ได้ (อนัตตา) เรียกว่า วิปัสสนา^{๑๑๗}

การเจริญวิปัสสนาภาวนานี้ สามารถปฏิบัติได้ ๔ แบบ คือ

๑. สมถพุทฺพังคมวิปัสสนาภาวนา การเจริญวิปัสสนาโดยเจริญสมณานาหน้า กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยการรักษาศีล สวรรวมอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ สันโดษ และละนิรวณจนจิตเป็นสมาธิถึงระดับฌาน ใช้ฌานทำอภิญญาให้เกิดขึ้น แล้วจึงปฏิบัติวิปัสสนา ด้วยการยกจิตขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ จนกระทั่งเข้าสู่มรรค ผล นิพพาน เป็นแนวทางการปฏิบัติที่พระพุทธองค์แสดงไว้โดยตรง เรียกว่า สมถยานิก^{๑๑๘}

๒. วิปัสสนาพุทฺพังคมสมถภาวนา การเจริญสมณะโดยเจริญวิปัสสนานาหน้า เป็นการเจริญวิปัสสนาโดยตรง เริ่มต้นปฏิบัติตามแนวทางเดียวกับแบบสมถยานิก แต่เมื่อได้อุปจารสมาธิ ให้เปลี่ยนเส้นทางการปฏิบัติ ด้วยการน้อมจิตไปสู่วิปัสสนาจนบรรลุมรรค ผล นิพพาน จากนั้นจึงปรับเปลี่ยนอารมณ์ใหม่ จากอารมณ์ปรมาตมเป็นอารมณ์บัญญัติด้วยการบริกรรมจนได้ฌานแล้วจึงทำอภิญญาให้เกิดเป็นลำดับต่อไป เรียกว่า วิปัสสนายานิกะ^{๑๑๙}

๓. สมถวิปัสสนายุกนัทธิภาวนา เป็นการปฏิบัติที่ผสมผสานสลับกันระหว่างสมณะกับวิปัสสนา เช่น อาจเริ่มต้นปฏิบัติตามแนวทางของสมถยานิก จนกระทั่งได้ปฐมฌานจึงใช้ปฐมฌานเป็นบาทฐานพิจารณาสภาวะธรรมอันเป็นรูปนาม ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนบรรลุเป็นพระอรหันตบุคคลขั้นต้น แล้วเปลี่ยนมาปฏิบัติตามแนวทางสมณะ จนได้ทุติยฌานแล้วใช้ทุติยฌานเป็นบาทฐานเจริญวิปัสสนาเพื่อบรรลุมรรค ผล เบื้องสูงต่อไป

๔. อัมมัทธัจจวิคคหิตมานัส เมื่อผู้ปฏิบัติตามกำหนดรู้รูปนามจนเห็นไตรลักษณ์ เกิดจิตฟุ้งซ่านหรือวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น ให้กำหนดพิจารณาวิปัสสนูปกิเลสนั้น จนเห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์

^{๑๑๓} อ.อ.ก.อ. (บาลี) ๓/๑๐๗/๑๕๗.

^{๑๑๔} พระญาณธชเถระ (แลติสยาตอ), อานาปานทีปนี, หน้า ๗๖๐.

^{๑๑๕} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๓๙.

^{๑๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๒๔๒.

^{๑๑๗} อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๒๕๔/๔๔๗.

^{๑๑๘} อ.อ.ก.อ. (ไทย) ๓/๒๗/๑๑๑.

^{๑๑๙} พ.ป. (บาลี) ๓๑/๔/๓๑๐., พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘.

เป็นอนัตตา เป็นเหตุให้เกิดปัญญารู้เท่าทันวิปัสสนูปกิเลส จิตย่อมไม่หลง ไม่หวั่นไหว และมีความบริสุทธิ์^{๑๒๐}

กล่าวได้ว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนา มีประโยชน์โดยตรง เพราะทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติได้ดำเนินจิตของตนไปสู่การบรรลุธรรมอย่างสมบูรณ์ ไม่ว่าจะปฏิบัติควบคู่กันไปกับสมณะที่เรียกว่า สมณยานิก หรือจะปฏิบัติวิปัสสนาล้วนๆ ที่เรียกว่า วิปัสสนายานิกก็ตาม

๓.๔.๒ การเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า

การเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า คือ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เป็นสมาธิ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดขึ้นในสมาธินั้น โดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ด้วยประการดังนี้ สมณะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง เพราะเหตุนี้ ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวว่า เจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า^{๑๒๑}

สมณะ คือ ธรรมเป็นเครื่องสงบระงับจิต ธรรมยังจิตให้สงบระงับจากนิรวณูปกิเลส การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ หมายถึง ผู้ปฏิบัติทำความสงบให้จิตอยู่ในรูปฌาน หมายถึงปฐมฌาน คือ มีความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ทุติยฌาน เพราะวิตก วิจารณ์สงบระงับไปแล้ว เราบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสภายในมีสภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิ^{๑๒๒}

ตติยฌาน เพราะปิติจางคลายไปแล้ว เรามีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ได้บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข

จตุตถฌาน เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วเราได้บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ หรือ อรูปฌาน^{๑๒๓} อรูปฌาน คือ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง^{๑๒๔}

ผู้ปฏิบัติบรรลุอากาศานัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ อยู่ เธอ่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ เวทนา สัญญาสังขาร วิญญาณ ที่มีอยู่ในอากาศานัญจายตนฌานนั้น โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นจุลโรค เป็นจุลหวัฬ เป็นจุลลูกศร เป็นสิ่งคอยก่อความเดือดร้อน เป็นที่ให้เกิดขัดข้อง เป็นดุจคนฝ่ายอื่น เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลาย เป็นช่องว่างเปล่าเป็นอนัตตา เธอ่อมทำจิตให้กลับจากธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้ว จึงน้อมจิตไปเพื่อบรรลุตถาตุว่า สภาวะที่สงบประณีตคือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสะเค้นอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งต้นหาความคลายกำหนด ความดับนิพพาน ผู้ปฏิบัติดำรงอยู่ในอากาศานัญจายตนฌานนั้น ย่อมบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายหากยังไม่บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ก็จะเป็นโอปปาติกะ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป ด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรมนั้นจักปรินิพพานในภพนั้นไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก

^{๑๒๐} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕-๗/๓๑๕-๓๑๗., ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖-๗/๔๒๕-๔๒๗.

^{๑๒๑} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๑๒๒} วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๑/๕.

^{๑๒๓} วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๑/๖.

^{๑๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๗.

ผู้ปฏิบัติล่วงอาภาสญาณจนโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญาณญาณจนโดยกำหนดว่า วิญาณหาที่สุดมิได้ เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ เวทนา ฯลฯ ที่มีอยู่ในวิญาณญาณจนนั้น ฯลฯ เพื่อละโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕

ผู้ปฏิบัติล่วงวิญาณญาณจนโดยประการทั้งปวง บรรลุอาภิญญญาณจน โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไรอยู่ เธอ่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญาณที่มีอยู่ในอาภิญญญาณจนนั้นโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นจุลโรค เป็นจุลหวัฬ เป็นจุลลูกศร เป็นสิ่งคอยก่อความเดือดร้อน เป็นที่ก่อให้เกิดข้อ เป็นดุจคนฝ่ายอื่น เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลายเป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอ่อมทำจิตให้กลับจากธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้วจึงน้อมจิตไปเพื่อบรรลุความสงบ ประณีต คือ ความสงบระงับสังขาร^{๑๒๕} ทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ นิพพาน เธอดำรงอยู่ในอาภิญญญาณจนนั้น ย่อมบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย หากยังไม่บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ก็จะเป็นโอปปาติกะ เพราะโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไปด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรมนั้น จักปริณิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนี้อีกครั้นเมื่อจิตถอนออกจากสมาธิให้พิจารณาถึงไตรลักษณ์ คือ พิจารณาถึงความไม่เที่ยงของธรรมชาติดำเนินการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมชาติอยู่อย่างนี้ เรียกว่า การเจริญวิปัสสนามีสมณำหนำ^{๑๒๖}

การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ด้วยการเจริญสมณวิปัสสนาภาวนา มีความสำคัญทำให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุธรรมถึงความดับทุกข์ การปฏิบัติมีสมณำหนำและวิปัสสนาตามหลัง หรือปฏิบัติตามแนววิปัสสนาล้วน มีหลักธรรมสำคัญสำหรับปฏิบัติอยู่อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ โดยเฉพาะในสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรม ผู้วิจัยจะได้อธิบาย ความหมายของสติปัฏฐาน และหลักปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้ คือ

๓.๔.๓ ความหมายของสติปัฏฐาน

สติ หมายถึง ความระลึกได้ วิ. สรติ จินเตตติ สติ กิริยาที่ระลึกได้ มาจาก สร ธาตุ ในความหมาย คิด ระลึก ตี ปัจจย ลบ ร ที่สุดธาตุ^{๑๒๗}

สติปัฏฐาน มาจาก สติ การระลึกรู้ ปฏฐาน คือ เข้าไปตั้งไว้ สติปัฏฐาน หมายถึง การระลึกรู้ที่เข้าไปตั้งไว้ในกอง รูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม อีกนัยหนึ่ง หมายถึง การระลึกรู้อย่างมั่นคงในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม คำว่า สติปัฏฐาน จึงมีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑) สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ หมายถึง การล่วงความยินดียินร้าย ตามนัยนี้ ปฏฐาน แปลว่า “สภาวะที่พึงตั้งไว้” ลง ยุ ปัจจยใน กัมมสาธนะ ดังมีรูปวิเคราะหว่า ปฏาเปตพพนติ ปฏฐาน, สติยา ปฏฐาน สติปัฏฐาน. (สติปัฏฐาน คือ สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ)

๒) สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือ สติที่ตั้งไว้มั่น ตามนัยนี้ ปฏฐาน แปลว่า “เข้าไปตั้งไว้” หรือ “ตั้งไว้มั่น” ลง ยุ ปัจจยในกัตตุสาธนะ วิเคราะหว่า ปฏาตติ ปฏฐาน, สติเยว ปฏฐาน สติปัฏฐาน (สติ

^{๑๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๓/๑๔๘.

^{๑๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๓/๑๔๙.

^{๑๒๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕๕.

ปฏฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งไว้, สติที่ตั้งไว้มั่น) ป อุปสรรค ตามนัยนี้ใช้ในความหมายว่า “เข้าไป, เล่นไป” หรือ “ยิง, มั่นคง”^{๑๒๘}

๓) ที่ตั้งของสติ หมายถึง อารมณ์ของสติ ๔ ประเภท อันได้แก่ กอง รูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม ตามนัยนี้ ปฏฐาน แปลว่า “ที่ตั้ง” ลง ยุ ปัจจัย ในอธิกรณ์สาธนะ ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า ปติฏฐาติ เอตถาติ ปฏฐานํ, สติยา ปฏฐานํ สติปฏฐานํ. (สติปฏฐาน คือ ที่ตั้งของสติ)

ความหมายสติปฏฐาน ๓ ลักษณะ คือ

๑) สติปฏฐาน หมายถึง สติโคจร (อารมณ์ของสติ)

๒) สติปฏฐาน หมายถึง ความที่พระศาสดาผู้ประพาสล่วงความยินดียินร้าย ในสาวกทั้งหลายผู้ปฏิบัติ ๓ อย่าง (ลักษณะสติปฏฐานของพระพุทธเจ้า ที่ล่วงความยินดียินร้ายแล้ว หมายถึงสาวกปฏิบัติสติปฏฐานก็ไม่ยินดียินร้าย ๑, สาวกไม่ปฏิบัติสติปฏฐานก็ไม่ยินดียินร้าย ๑, สาวกปฏิบัติและไม่ปฏิบัติสติปฏฐานก็ไม่ยินดียินร้าย

๓) สติปฏฐาน หมายถึง สติ (สัมมาสติ)^{๑๒๙}

สติปฏฐาน หมายถึงชื่อธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ๔ อย่าง คือ กาย เวทนา จิต ธรรม^{๑๓๐}

อาจกล่าวได้ว่าความหมายของสติปฏฐาน คือ การพิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม โดยมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ซึ่งเป็นความหมายเดียวกับสัมมาสติ ในมรรคมรรค ๘

๓.๔.๔ การปฏิบัติตามแนวสติปฏฐาน ๔

สติปฏฐาน ๔ คือ ที่ตั้งของสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงคือตามที่ตั้งนั้นๆ เพื่อความพ้นทุกข์ และสติปฏฐาน ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา พระพุทธองค์มีพระดำรัสว่า

“เอกายโน อโย ภิกขเว มคโค สตตานํ วิสุทธียา โสกะปริเทวานํ สมตักกมาย ทุกขโทมนสฺसानํ อตถกมาย ฌายสส อธิคมาย นิพพานสส สจฺฉิกิริยาย ยทฺธิ จตฺตารอ สติปฏฐานา”^{๑๓๑}

“ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือ สติปฏฐาน ๔ ประการ”^{๑๓๒}

กายานุปัสสนาสติปฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา จำแนกวิธีปฏิบัติไว้ คือ อานาปานสติ กำหนดลมหายใจ อิริยาบถ กำหนดรู้ทันอิริยาบถ สัมปชัญญะ สร้างสัมปชัญญะในการกระทำเคลื่อนไหวทุกอย่าง

^{๑๒๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๑๒๙} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๓๖๔.

^{๑๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๗๗๘.

^{๑๓๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘.

^{๑๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

๑ ปฏิภูลมนสิการ พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ คือ ธาตุมนสิการพิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสัปดาห์เป็นธาตุแต่ละอย่างๆ นวสีวิภา พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน ๙ ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมดาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น ๑

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดเวทนาอันเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉยๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามิสและเป็นนิรามิส ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดจิตของตนที่มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เสร้าหมองหรือผ่องแผ้ว พุ่งชานหรือเป็นสมาธิ ใดๆ ตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้นๆ

ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดธรรมทั้งหลาย อันได้แก่ นิเวธ ๕ ชั้น ๕ อย่าง ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ว่าคืออะไรเป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้นเจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ^{๑๓๓}

สรุปว่า การเจริญสติปัฏฐานมีองค์ประกอบสำคัญที่ดำเนินไปสู่ผลสัมฤทธิ์แห่งการปฏิบัติ คือ อาตปปี สัมปชาโน สติมา ในขณะที่ผู้ปฏิบัติกำลังเพียรพยายามตั้งใจกำหนดอย่างจดจ่อ กำหนดสภาวะธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เป็นการทำหน้าที่ของอาตปปี คือ วิริยเจตสิก อารมณ์ต่างๆ เกิดขึ้นมาในที่ใดมีสติกำหนดในที่นั้นโดยไม่ให้คลาดเคลื่อนจากปัจจุบันอารมณ์ และไม่เผลอหลงลืมสติเป็นการทำหน้าที่ของสติ คือ สติเจตสิก ในขณะที่สติเจตสิกเกาะอยู่กับปัจจุบันอารมณ์อย่างไม่คลาดเคลื่อน สมาธิประกอบรวมกับการทำหน้าที่ของสติ เมื่อองค์ประกอบทั้ง ๓ คือ วิริยะ สติ สมาธิทำหน้าที่ร่วมกันอย่างบริบูรณ์เช่นนี้ ก็สามารถกำหนดรู้เห็นการเกิดดับของรูปนาม สังขาร เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้อย่างแจ่มชัด และเกิดความรู้ความเข้าใจสภาวะนั้นตามความเป็นจริง นี้เรียกว่า ปัญญาเจตสิก สติปัฏฐานเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติวิปัสสนา

๓.๕ การบรรลุธรรมของพระสุกตเถระ

สมถภาวนา ที่บุคคลผู้เจริญอุปปมรรฐานมา อรูปฌาน คือ ฌานที่ไม่มีรูป ๔ อย่าง คือ อากาสานัญจายตนะ วิญญานัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานัญจายตนะ รวม ๔ อย่างด้วยกัน อรูปฌาน ทั้ง ๔ นี้เป็นฌานละเอียด และอยู่ในระดับฌานที่สูงสุด^{๑๓๔} บุคคลที่ปฏิบัติได้รูปทั้ง ๔ นี้แล้วเจริญวิปัสสนาญาณ ย่อมได้บรรลุมรรคผลรวดเร็วเป็นพิเศษ เพราะอารมณ์ในอรูปฌานและอารมณ์ในวิปัสสนาญาณมีส่วนคล้ายคลึงกันมาก ต่างแต่อรูปฌานเป็นสมถภาวนา มุ่งดำรงฌานเป็นสำคัญ สำหรับวิปัสสนาภาวนามุ่งรู้แจ้งเห็นจริงตามเป็นสำคัญ แต่ทว่าอรูปฌานนี้ก็มีลักษณะเป็นฌาน

^{๑๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๑.

^{๑๓๔} พ.ป.อ. (บาลี) ๗/๑/๑๓๒.

ปล่อยอารมณ์ คือ ไม่ยึดถืออะไรเป็นสำคัญ ปล่อยหมดทั้งรูปและนาม ถือความว่างเป็นสำคัญบุคคลที่ได้รู้ปานนี้ทั้ง ๔ นี้ นอกจากจะมีผลทำให้จิตว่าง มีอารมณ์เป็นสุขประณีตในอนานที่ได้ แล้ว ยังมีผลให้สำเร็จมรรคผลง่ายตายอย่างคาดไม่ถึงอีกด้วย นอกจากนั้นท่านที่ได้รู้ปานนี้แล้ว เมื่อสำเร็จมรรคผลจะได้เป็นพระอรหันต์ขั้นปฏิสัมภิทาญาณ คือ มีคุณสมบัติพิเศษเหนือจากที่ทรงอภิญญา ๖ อีก ๔ อย่าง สำหรับท่านที่ได้ปฏิสัมภิทาญาณนี้ ท่านทรงอภิญญา ๖ และคุณสมบัติพิเศษอีก ๔ คือ อตถปฏิสัมภิทา อัมมปฏิสัมภิทา นิรุตติปฏิสัมภิทา และปฏิภาณปฏิสัมภิทา

๓.๕.๑ การเจริญเมตตาตามานของพระสุกตเถระ

บุคคลผู้เจริญอุปปมรรฐาน ๒ พวก คือ

๑. พวกหนึ่งมีความสำคัญว่า บุคคลที่จะทุกข์ก็เพราะมีรูปกายเป็นสื่อ นำทุกข์มาให้ เช่น การตีรันฟันแทงกันก็ดี เป็นโรคภัยไข้เจ็บก็ดี เกิดความหิว ความกระหายก็ดี ตลอดจนการกำหนดรักใคร่ชิงกันและกันก็ดี ล้วนแต่เกิดเนื่องมาจากรูปร่างกายทั้งสิ้น ถ้าปราศจากรูปร่างกายแล้ว สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ก็จะไม่เกิด เพราะไม่มีที่อาศัยให้เกิด ก็เกิดเบื่อหน่ายในรูปร่างกาย จึงปรารถนาจะเป็นบุคคลที่ไม่มีรูป มีแต่จิตใจเท่านั้น

๒. พวกหนึ่งไม่ได้ปรารถนาถึงโทษของรูปร่างกายอย่างทีกล่าว แต่เห็นว่ามานที่ต้องอาศัยรูปเป็นอารมณ์นั้น หยาบกว่ามานที่ไม่ใช้รูปเป็นอารมณ์ สมาธิที่เกิดจากรูปก็ต้องหยาบกว่าสมาธิที่เกิดจากสิ่งที่ไม่ใช้รูป ดังนั้น สมาธิที่เกิดจากรูปมานต้องมีกำลังมั่นคงและประณีตมาก ปรารถนาจะได้มานที่ประณีตยิ่ง และมีกำลังมั่นคง จึงเจริญอุปปมรรฐานผู้ที่จะเจริญอุปปมรรฐาน จะต้องเป็น รูปาวจรปัญจมณณลาภีบุคคล คือบุคคลที่ได้รู้ปาน ๕ มาแล้ว และมีวิสัฏฐะในมานทั้ง ๕ นั้นโดยสมบูรณ์เป็นอย่างดีด้วย จึงจะเจริญอุปปมรรฐานได้ อุปปมรรฐานมี ๔ ได้แก่

๑. อากาสานัญจายตนมณณ โดยก้าวล่วงรูปนิमित

๒. อากาสานัญจายตนมณณ โดยก้าวล่วงอากาศ

๓. อาภิญญานัญจายตนมณณ โดยก้าวล่วงวิญญานที่เป็นไปแล้วในอากาศ

๔. เนวสัญญานาสัญจายตนมณณ โดยก้าวล่วงความไปปราศจากวิญญานที่ เป็นไปแล้วในอากาศ^{๑๓๕}

กล่าวถึงธรรมที่เป็นไปในสัตรว์ทั้งหลายอย่างหาประมาณมิได้ คือไม่มีจำกัด ชื่อว่า อัปปมัญญา มีวจนัตถะว่า “อุปปมาเนสุ สุตเตสุ ภวาติ อุปปมณฺญา”^{๑๓๖} ผู้ที่เจริญอัปปมัญญา ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั้น จะต้องมีการแผ่ตลอดทั่วไปในสัตรว์ทั้งหลาย โดยไม่มีจำกัด จึงเรียกว่าเป็นการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่เป็นอัปปมัญญา สำหรับการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาโดยจำกัดบุคคลและจำกัดสถานที่ ไม่จัดว่าเป็นการเจริญอัปปมัญญา เป็นแต่เพียงการแผ่อย่างธรรมดาอย่างใดก็ตาม การแผ่ที่มีการจำกัดบุคคลและสถานที่นั้นก็ยังได้รับอานิสงส์อย่างไพศาล ในภพนี้จะช่วยให้พ้นจากภัยต่างๆ ในภพหน้าจะช่วยให้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาเพื่อรู้ที่มาขององค์ธรรมเหล่านี้แล้วสามารถแยกเป็นหมวดหมู่ และจะได้ทำความเข้าใจเฉพาะเมตตาด้วยดังนี้

๓.๕.๒ ประเภทของอัปปมัญญา

^{๑๓๕} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๓๗๓.

^{๑๓๖} อภ.สง.อ. (บาลี) ๓๒๘/๒๕๐.

อัปมัญญา ๔ คือ พรหมวิหาร ๔ ได้แก่ ๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข ๒) กรุณา ความสงสารคิดช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ ๓) มุทิตา ความยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นมีความสุข ๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเพราะรัก เพราะชัง ที่ได้ชื่อว่า อัปมัญญา เพราะแผ่ไปโดยไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ ไปในสัตว์ ในบุคคลทั้งหลาย^{๑๓๗}

๓.๕.๓ หลักการเจริญอัปมัญญา

การเจริญอัปมัญญา เป็นสมถกรรมฐาน เพื่อให้เกิดสมาธิ มี ๓ ขั้น คือ

๑) บริกรรมภาวนา ภาวนาขั้นเตรียม คือ กำหนดอารมณ์กรรมฐาน

๒) อุปจารภาวนา ภาวนาขั้นจวนเจียน คือ เกิดอุปจารสมาธิ

๓) อัปนาภาวนา ภาวนาขั้นแน่วแน่ คือ เกิดอัปนาสมาธิเข้าถึงฌาน

การเจริญอัปมัญญา เป็นสมถกรรมฐาน เพื่อให้เกิดนิมิต มี ๓ ขั้น คือ

๑) บริกรรมนิมิต เกิดขึ้นนับตั้งแต่เริ่มแผ่เมตตาให้ตนเอง จนถึง เจริญบุคคล

๒) อุกคหนิมิต เกิดขึ้นนับตั้งแต่เมตตาจิตเกิดขึ้นแล้วแผ่ทั่วไปในบุคคลทั้ง ๔ จำพวกแต่ยังไม่ถึงขั้น สัมผัสภาพ

๓) ปฏิภาคนิมิต เกิดขึ้นเมื่อสำเร็จสัมผัสภาพแล้ว

๓.๕.๔ วิธีการเจริญเมตตาอัปมัญญา

เมตตา แปลว่า ความรัก หมายถึง ความเป็นผู้ใคร่เพื่อนำประโยชน์ ความสุขเข้าไปให้ ต้องไม่หวังผลตอบแทน จะเป็นผลตอบแทนทางกำลังใจหรือวัตถุก็ตาม จึงจะตรงกับคำว่า เมตตา ถ้าทำไปแล้วหวังผลตอบแทนบุญคุณ ด้วยการแสดงออกของผู้รับเมตตาหรือหวังตอบแทนด้วยวัตถุ ความต้องการอย่างนั้น ถ้าปรากฏในความรู้สึกเป็นเมตตาที่เจือด้วยอารมณ์กิเลส ไม่ตรงต่อเมตตา^{๑๓๘} ในพรหมวิหารนี้ ควรสร้างความรู้สึกร่วมอารมณ์ไว้ตลอดวันว่า เราจะหวังสร้างเมตตาสงเคราะห์เพื่อนที่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่มีในโลกนี้ทั้งมวล เราจะไม่สร้างความสะเทือนใจ ความลำบาก ให้เกิดมีขึ้นแก่คนและสัตว์ เพราะความสุขความทุกข์ของคนและสัตว์ทั้งมวลเราถือว่าเป็นภาระของเราที่ต้องสงเคราะห์ สนับสนุน ความทุกข์เขามีขึ้น เราก็มีทุกข์เสมอด้วยกับเขา ถ้าเขามีสุขเราจะสบายใจด้วยกับเขา รู้สึกมีความสุข รักคนและสัตว์ทั่วโลก เสมอด้วยรักตนเอง การเพ่งโทษผู้อื่นด้วยอำนาจแห่งโทสะ ขณะนั้นจิตย่อมมีแต่ความโกรธ ความเกลียดชัง จิตใจก็ไม่ขึ้นบานแจ่มใส แต่ถ้าขณะใดจิตเพ่งดูผู้อื่นด้วยความเมตตา ขณะนั้นจิตใจก็จะมีแต่ความรักใคร่ชื่นชม^{๑๓๙}

ความรักใคร่ชื่นชมของเมตตา มี ๒ อย่าง คือ

๑) เมตตาที่เป็นความรักใคร่ปรารถนาดีไม่มีการยึดถือว่าเป็นบิดามารดา ญาติพี่น้อง เพื่อนแต่อย่างใด ถึงแม้ต้องจากกันไปก็ไม่มีความเดือดร้อนใจจึงมีสภาพ เป็น เมตตาแท้

^{๑๓๗} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓/๓/๙๘.

^{๑๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๓๗.

^{๑๓๙} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๒๒.

๒) เมตตาที่เจือด้วยความรักใคร่ ความปรารถนาดีโดยยึดถือว่า เป็นบิดามารดา สามี ภรรยาญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ที่มีความผูกพันแยกกันไม่ได้ เป็นความรักใคร่ชื่นชม ผูกพันไว้ด้วยอำนาจ ตัณหาเป็น เมตตาเทียม

คัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวไว้ว่า เมตตา^{๑๔๐} เหมือนมารดาบิดา เมื่อมองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่บุตรน้อยฉันใด โยคีก็ฉันนั้นทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์ โยคีพึงรู้อย่างนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิตในการบำเพ็ญนี้ เรียกว่า ปัจจุปปิธานของเมตตา การทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้นเป็นลักษณะของเมตตา ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตา เป็นรสของเมตตา อโหสะ เป็นปทัฏฐานของเมตตา ถ้าโยคีบำเพ็ญเมตตา ย่อมได้รับอานิสงส์ ๑๑ อย่างคือ หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์ เป็นที่รักของอมนุษย์ เทวดาย่อมรักษาคุ้มครอง ไฟ ยาพิษ ดาบและไม้ตะบอง ทำอันตรายไม่ได้ ทำจิตให้เป็นสมาธิได้เร็ว สีน่าย่อมผ่องใส ในเวลาตายไม่หลงสติตาย และถ้าหากยังไม่ได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด ย่อมบังเกิดในพรหมโลก^{๑๔๑}

อภิธรรม กล่าวไว้ว่า “เมตตา มี ปิยมนาปัสตวบัญญัติเป็นอารมณ์” อธิบายว่าผู้ปฏิบัติพึงเจริญเมตตาไปยังสรรพสัตว์ทั่วๆ ไป โดยความหวังดี ปรารถนาให้เขามีความสุข และแสดงออกมาทางกายและทางวาจาต่อเขา โดยประการที่จะทำให้เขาได้ดีมีความสุข เช่น กระทำและพูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อเขา หากไม่ปรารถนาถึงสรรพสัตว์แล้ว เมตตาย่อมเกิดขึ้นไม่ได้^{๑๔๒}

จากข้อความที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า เมตตา คือ ความปรารถนาดี ความมีไมตรี ความมีเยื่อใย ความเป็นผู้มีความรัก ปรารถนาให้ผู้อื่นตลอดถึงสรรพสัตว์ประสบสุข ความแสวงหาการทำประโยชน์แก่ผู้อื่น ความอนุเคราะห์ ปราศจากเวรภัย ความไม่พยายาบท ไม่ทำลายล้าง ไม่จองเวรซึ่งกันและกัน มุ่งความสุขความเจริญแก่สรรพสัตว์ในโลกเสมอเหมือนกันหมด เมตตาเป็นกุศลมูลมีลักษณะเป็นนามธรรม บุคคลสามารถกระทำให้ปรากฏผลเป็นรูปธรรมได้ด้วยการประพฤติทางกาย เรียกว่า กายกรรม อันประกอบด้วยเมตตาและวาจา ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความรัก เรียกว่า วาจากรรม อันประกอบด้วยเมตตา เป็นความปรารถนาดีโดยไม่มีเงื่อนไขใดๆ

วิธีการเจริญเมตตาอัปปมัญญา ผู้ใคร่จะเจริญเมตตาพรหมวิหาร ก่อนอื่นต้องตัดปณิธาน้อยใหญ่ ทำภักตกิจเสร็จแล้วนั่งให้สบาย ณ อาสนะที่จัดไว้อย่างดีในที่สงัด

การแผ่เมตตาที่จะให้ได้อัปปมาณานั้น จะต้องแผ่ให้แก่ตนเองก่อน เพื่อประโยชน์จะได้เป็นสักขีพยานแก่การแผ่ไปให้บุคคลอื่นๆ ได้ ทั้งนี้เพราะความรักสิ่งหนึ่งสิ่งใดเท่ากับความรักตนเองไม่มี เมื่อทำการแผ่เมตตาแก่ตนก่อนอยู่เสมอๆ แล้วตนเองมีความสุขปรารถนาสุข กลัวทุกข์ อยากอายุยืน แข็งแรง ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน ไม่อยากตายเร็ว ที่มีประจำใจอยู่นั้นย่อมเกิดขึ้นเป็นพิเศษแล้วก็นึก

^{๑๔๐} พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๒.

^{๑๔๑} อ.ส.ต.ต. (ไทย) ๒๓/๑/๑๒๕, ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒๒/๓๔๑-๓๔๒.

^{๑๔๒} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา ปริเฉทที่ ๙ เล่มที่ ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี หลักสูตรชั้นมัคฌิมอาภิธรรมิกโท, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิสุทธิ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๙.

เปรียบเทียบกับยัณสัตว์ทั้งหลายว่าล้วนมีความปรารถนาเช่นเดียวกับตนทุกประการ เป็นเหตุสำคัญจะช่วยให้เมตตาคิดเกิดขึ้นง่ายและตั้งอยู่มั่นคง ตลอดจนอุปการสมาธิและอัปนาสมาธิเกิดขึ้นมา

๑. การแผ่เมตตาให้แก่ตน มี ๔ ประการ

อหิ อเวโร โหมิ ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีศัตรูภายในและภายนอก
 อหิ อพยาปชโณ โหมิ ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความพยาบาทกังวลใดๆ
 อหิ อนินโห โหมิ ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความลำบากกายและใจ
 อหิ สุขี อุตตานํ ปิหรามิ ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้มีความสุขกายสุขใจตลอดกาลนาน

๒. การแผ่เมตตาให้แก่คนอื่น ๑ คน มี ๔ ประการ

อเวโร โหตุ ของงไม่มีศัตรูภายใน และภายนอก
 อพยาปชโณ โหตุ ของงไม่มีความพยาบาทกังวลใดๆ
 อนินโห โหตุ ของงไม่มีความลำบากกาย และใจ
 สุกี อุตตานํ ปิหรนตุ ของงมีความสุขกาย สุขใจ ตลอดกาลนาน

๓. การแผ่เมตตาให้แก่คนอื่นตั้งแต่ ๒ คน ขึ้นไปมี ๔ ประการ

อเวรา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายจงไม่มีศัตรูภายในและภายนอกทั่วกัน
 อพยาปชมา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายจงไม่มีความพยาบาทกังวลใดๆ ทั่วกัน
 อนินา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายจงไม่มีความลำบากกาย และใจทั่วกัน
 สุกี อุตตานํ ปิหรนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายจงมีความสุขกายสุขใจตลอดกาลทั่วกัน

๔. บุคคลที่เป็นโทษต่อเมตตาภาวนา^{๑๔๓}

๕. บุคคลที่แผ่เมตตาก่อนไม่ได้ ๔ จำพวก คือ

อัปปิยบุคคล บุคคลซึ่งไม่เป็นที่รัก
 อติปิยบุคคล บุคคลอันเป็นที่รักมาก
 มัชฌัตตบุคคล บุคคลที่ไม่รัก ไม่ชัง เป็นกลางๆ
 เวรีบุคคล บุคคลที่เป็นศัตรู

๖. บุคคลที่แผ่เมตตาโดยเจาะจงไม่ได้ มี ๑ จำพวก คือ ลิงควิสภาคบุคคล บุคคลที่เป็นเพศตรงกันข้ามกับตน เพราะจะทำให้ ฉันทะ รากะเกิดขึ้น และเมตตาคิด ไม่เกิดรากะ กับ เมตตาต่างกันตรงที่ รากะนั้นเพ่งเล็งถึงความสวยงามแห่งร่างกายของผู้อื่นเป็นฐานที่เกิด ส่วนเมตตานั้นเพ่งเล็งถึงความงดงามแห่งจิตใจของผู้อื่น เป็นฐานที่เกิด

๗. บุคคลที่แผ่เมตตาไม่ได้เลย มี ๑ จำพวก คือ กาลังคตบุคคลบุคคลที่ตายไปแล้ว

สรุปความว่า บุคคลที่แผ่เมตตาก่อนไม่ได้ เพราะมีแต่จะให้โทษ เช่น อัปปิยบุคคล ถ้าแผ่ถึงก็จะได้รับความไม่สบายใจ เพราะไม่เป็นที่รัก ถ้าแผ่ถึงอติปิยบุคคล ถ้าเขามีความทุกข์ยากลำบากเพียงเล็กน้อย ตนก็จะเดือดร้อนใจ อดกลั้นไม่ไหว เพราะรักมาก ถ้าแผ่ถึง มัชฌัตตบุคคลก่อน บุคคลนั้นยังไม่รู้ว่ามีคุณธรรมอะไรที่จะทำให้เคารพรัก จิตใจก็จะไม่สบาย ทำให้เมตตาคิดไม่ได้ถ้าแผ่ถึงเวรีบุคคลก่อน ก็จะมีแต่ความไม่พอใจ เกิดโทสะเพราะเป็นศัตรูกัน เมตตาก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ บุคคลที่เป็น

^{๑๔๓} อภ.สง.อ. (บาลี) ๑๗๘/๑๔๒.

เพศตรงข้าม แม่จะจงไม่ได้ เพราะจะทำให้ระคายเคืองขึ้นบุคคลที่ตายไปแล้วแม่เมตตาไม่ได้เลย เพราะบุคคลนั้นตายไปแล้ว เมตตา อุปจารสมาธิ และ อัปนาสมาธิ เกิดไม่ได้

๓.๕.๕ การแผ่เมตตาไปตามลำดับบุคคล

บุคคลที่เรารู้จัก หรือร่วมการทำงานกันก็ดี เหล่านี้ อาจแบ่งบุคคลได้ ๔ จำพวก คือ

๑. ปิยบุคคล บุคคลอันเป็นที่รัก เคารพ
๒. อติปิยบุคคล บุคคลอันเป็นที่รักมาก
๓. มัชฌิमतบุคคล บุคคลที่ไม่รัก ไม่ชัง (กลางๆ)
๔. เวรีบุคคล บุคคลที่เป็นศัตรูกัน

ในบุคคล ๔ จำพวกนี้ต้องแผ่ให้บุคคลที่รัก เคารพ ก่อน ถัดไปก็แผ่ให้คนที่รักมาก ต่อไปเป็นบุคคลที่ไม่รัก ไม่ชัง กลางๆ ส่วนเวรีบุคคล ต้องเอาไว้แผ่ตอนสุดท้าย เพราะขณะแผ่ไปในเวรีบุคคลนั้น โทสะย่อมจะเกิดได้ง่าย สมาธิเกิดได้ยาก^{๑๔๔} ผู้ปฏิบัติต้องหาทางอบรมจิตใจให้ดี โดยควรคำนึงว่า การที่จะไปส่อบายภูมินั้น หาใช่ไปด้วยอำนาจของเวรีบุคคลไม่ แต่ไปด้วยอำนาจโทสะ ของเราเอง

ฉะนั้น เมื่อค้นหาศัตรูที่แท้จริงแล้ว ได้แก้โทสะของตนนี้เอง หาใช่เวรีบุคคลไม่ แล้วระลึกถึงอาณิสสส์ที่เกิดจากขันติ เมตตา อโทสะ ที่ได้สร้างสมไว้เป็นสักขีพยานแล้วทำการแผ่เมตตาต่อไป เมื่อได้พยายามพิจารณาตามวิธีต่างๆ ที่จะให้เมตตาเกิดต่อเวรีบุคคล แต่เมตตาก็ไม่เกิด มีแต่โทสะอันเป็นศัตรูของการที่จะได้มานี้ ดังนี้ จงหยุดแผ่ไปในเวรีบุคคลนี้เสีย วางใจเป็นอุเบกขาต่อเวรีบุคคล โดยคิดเสียว่าบุคคลนี้ไม่ได้อยู่ในโลกนี้แล้ว พร้อมกับปลีกตัวไปให้ห่างไกล แล้วทำการแผ่เมตตาต่อไป ในปิยบุคคลและมัชฌิमतบุคคลทั่วไป จนกระทั่งเมตตาเกิดต่อบุคคล ๒ จำพวก ทั่วไปนี้เสมอกันกับตน การที่ต้องพยายามแผ่เมตตาไปในเวรีบุคคล ก็เพราะประสงค์จะให้เมตตาของตนเข้าถึงชั้น “สิมสัมภพ” คือ ทำลายขอบเขตของเมตตา ให้มีความเสมอภาคกันในบุคคลทุกจำพวกสำเร็จเป็น “สมจิตตตา” เมตตาสม่ำเสมอทั่วไป ไม่มีอุปสรรคขัดขวาง ทำให้ได้มานเร็วและตั้งมั่นไม่เสื่อมคลาย^{๑๔๕}

เมตตาที่เป็น สิมสัมภพ คือ ผู้เจริญเมตตา ขณะแผ่เมตตาให้ตนเอง ปิยบุคคล มัชฌิमतบุคคล และเวรีบุคคล ทั้ง ๔ จำพวกด้วยกัน หากมีใจพวกหนึ่งเข้ามาชู้บังคับว่า เราต้องการคนๆ หนึ่ง ใน ๔ คนนี้ ท่านจะให้เราจับคนไหน โยคีผู้เจริญเมตตาก็ถามโจรว่า ท่านต้องการคนไปทำอะไร โจรตอบว่า จะเอาไปฆ่าเพื่อบวงสรวงบูชาญ เมื่อพระโยคีทราบความนี้แล้ว ถ้ามีจิตคิดลำเอียง ให้ใจจับคนที่เป้นศัตรู หรือคนที่ไม่รัก ไม่ชัง หรือคนที่ตนรักไป คนใดคนหนึ่งเช่นนี้แล้ว ไม่เรียกว่าสำเร็จใน “สิมสัมภพ” แม้ที่สุดจะมีจิตคิดให้คนทั้ง ๓ พันอันตราย ตนเองยอมรับเคราะห์กรรมแทนก็ตาม ก็ถือว่ายังไม่สำเร็จ สิมสัมภพ อยู่แน่นอน เพราะเมตตานี้ยังมีขอบเขต ไม่เสมอภาคกัน ต่อเมื่อพระโยคีมีจิตเสมอภาคกันทั่วไปในระหว่างคนทั้ง ๓ และตนเอง เธอต้องบอกโจรว่าไม่เห็นใครสักคนหนึ่งในระหว่าง ๔ คนนั้น จะควรมอบให้แก่พวกโจร เพราะท่านมีจิตเสมอภาคกัน จึงกล่าวได้ว่า สำเร็จใน

^{๑๔๔} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ มหาภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา ปริเฉทที่ ๙** เล่มที่

๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๓-๑๘๔.

^{๑๔๕} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ มหาภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา ปริเฉทที่ ๙** เล่มที่ ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, หน้า ๑๘๔.

“สัณฺหิสมฺภพ”^{๑๔๖} ขั้นตอนการบริกรรมท่องจำแผ่เมตตาภาวนา อย่างสามัญมี ๓ คือ ๑) แผ่ไปตามอาการแห่งเมตตา มี ๔ อย่าง ๒) แผ่ไปในบุคคลมี ๑๒ จำพวก คือ แผ่ไปในบุคคลทั่วไปแบบไม่เจาะจง (อนิสบุคคล) ๕ จำพวก และแผ่แบบเจาะจงบุคคล (อิทิสบุคคล) ๗ จำพวก ๓) ไปในทิศทั้ง ๑๐

๑. แผ่ไปตามอาการแห่งเมตตา มี ๔ อย่าง คือ อเวรา โหนตุ, อัมพยาปัชฌา โหนตุอนิฆา โหนตุ, สุขี อัตตานิัง ปริหรันตุ

๒. แผ่ไปในบุคคลมี ๑๒ จำพวก คือ แบ่งเป็น ๒ ประเภท

๑) แผ่ไปในบุคคลทั่วไปแบบไม่เจาะจง (อนิสบุคคล) มี ๕ จำพวก คือ

สพฺเพ สัตตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง

สพฺเพ ปาณา สัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายทั้งปวง

สพฺเพ ภูตา สัตว์ที่ปรากฏชัดทั้งหลายทั้งปวง

สพฺเพ ปุคฺคฺลา บุคคลทั้งหลายทั้งปวง

สพฺเพ อุตตภาวปริยาปณฺนา สัตว์ที่มีอรรถภาพทั้งหลายทั้งปวง

๒) แผ่แบบเจาะจงบุคคล (อิทิสบุคคล) มี ๗ จำพวก คือ

สพฺพา อิตฺถิโย หญิงทั้งหลายทั้งปวง

สพฺเพ ปุริสา ชายทั้งหลายทั้งปวง

สพฺเพ อริยา พระอริยบุคคลทั้งหลายทั้งปวง

สพฺเพ อนริยา ปุณฺณชนทั้งหลายทั้งปวง

สพฺเพ เทวา เทวดาทั้งหลายทั้งปวง

สพฺเพ มนุสฺสา มนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง

สพฺเพ วินิปาติกา วินิปาติกาสุราทั้งหลายทั้งปวง

๓) แผ่ไปในทิศทั้ง ๑๐ ทิศ คือ

ปุรตฺถิมาย ทิสาย ทิศตะวันออก

ทกฺขิณาย ทิสาย ทิศใต้

ปจฺฉิมาย ทิสาย ทิศตะวันตก

อุตฺตราย ทิสาย ทิศเหนือ

ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย ทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียงใต้)

ทกฺขิณาย อนุทิสาย ทิศหรดี (ตะวันตกเฉียงใต้)

ปจฺฉิมาย อนุทิสาย ทิศพายัพ (ตะวันตกเฉียงเหนือ)

อุตฺตราย อนุทิสาย ทิศอีสาน (ตะวันออกเฉียงเหนือ)

เหตุทิมาย อนุทิสาย ทิศเบื้องล่าง จนถึง อเวจีมหานรก

อุปริมาย อนุทิสาย ทิศเบื้องบน จนถึงอกนิฐพรหม

เมื่อนำทั้ง ๓ ขั้นตอนข้างต้น คือ ไปตามอาการแห่งเมตตา ๔ ไปในบุคคล ๑๒ ไปในทิศทั้ง ๑๐ มาดำเนินงานจะได้เป็นการแผ่โดยไม่เจาะจง ๒๐ ประการ โดยเจาะจง ๒๘ ประการ และโดยทิศ

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๖.

๔๘๐ ประการ รวมเป็น ๕๒๘ ประการ ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคได้กล่าวถึงการเจริญเมตตา ๕๒๘อย่าง^{๑๔๗} ซึ่งเป็นการเจริญเมตตาเพื่อให้เกิด เมตตาภาวนาการเกิดขึ้นของเมตตาภาวนา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวไว้ว่า ขณะที่ผู้ปฏิบัติกำลังเจริญเมตตาภาวนาถึงขั้นสัสสมาธิแล้ว จะมีนิมิตปรากฏขึ้น เป็นเครื่องหมายแสดงว่าผู้ปฏิบัติได้บรรลุอุปจารสมาธิ เมื่อบรรลุอุปจารสมาธิแล้ว พึงน้อมไปในนิมิตนั้น หลายๆ ครั้งก็จะบรรลุอัปนาภาวนาและอัปนาภาวนานี้ที่จริงคือ ปฐมฌาน ทุติฌาน และตติฌาน ที่พึงบรรลุได้ตามลำดับ^{๑๔๘} หลังจากที่ได้บรรลุอัปนาภาวนาทั้ง ๓ อย่างแล้ว ผู้ปฏิบัติกำลังเจริญเมตตาจะสามารถเจริญเมตตาภาวนา ๕๒๘ ชนิดต่อไปอย่างสมบูรณ์

สรุปการเจริญเมตตาก็มีภูฐาน ตามลำดับแต่ต้นจนกระทั่งได้ฌานนั้นดังนี้

๑. แผ่เมตตาให้แก่ตนเองก่อน แล้วแผ่ให้แก่บุคคล มีฆัตตบุคคลและแก่เวรีบุคล ตามลำดับ ระหว่างที่แผ่เมตตาเช่นนี้เป็นบริกรรมนิมิต บริกรรมภาวนา บริกรรมสมาธิ

๒. เมื่อมีเมตตาจิตในบุคคลทั้ง ๔ ที่เป็นนิมิตแก่การภาวนานั้นแล้วแต่ยังไม่ถึงสัสสมาธิ เมื่อนั้นก็ได้ชื่อว่าเป็น อุกคหนิมิต ยังเป็น บริกรรมภาวนา บริกรรมสมาธิอยู่

๓. ครั้นจิตของโยคีนั้นสำเร็จถึงสัสสมาธิแล้ว ก็ ถือเหมือนว่า เป็นปฏิภาคนิมิตเป็นอุปจารภาวนา และเป็นอุปจารสมาธิ

๔. พยายามเจริญเมตตาภาวนาต่อไปโดย อโนริโสภรณาเมตตา ๕ โอริโสภรณาเมตตา ๗ ทิสาพรณาเมตตา ๑๐ จนกระทั่งได้ฌาน ถึง อัปนาสมาธิ และ เมตตากรรมฐาน เจริญสมถภาวนาได้ตั้งแต่ ปฐมฌาน เป็นต้น ไปตามลำดับจนถึง จตุตถฌานเท่านั้น

๓.๕.๖ การเจริญเมตตาเพื่อให้บรรลุฌาน

การเจริญเมตตาภาวนา แก่ตนเองก่อน แล้วค่อยแผ่ให้บุคคลอื่น เมื่ออุปจารสมาธิมีกำลังกล้าแข็งขึ้น จิตจะแนบอยู่กับผู้ที่เรากำลังแผ่ให้ คล้ายกับลอยไปตามกระแสความรู้สึกในขณะที่ผ่านไปอย่างไรก็ตาม ในครั้งแรกจิตอาจแนบอยู่กับความรู้สึกนี้เพียงชั่วขณะเท่านั้น แต่หลังจากฝึกสติด้วยการเจริญเมตตาอย่างต่อเนื่อง จิตก็จะจับอยู่กับอารมณ์กรรมฐานได้นานขึ้น เป็นหนึ่งนาที หรือนานกว่านั้นบางครั้งอาจนานถึงชั่วโมงก็มี เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิในการเจริญเมตตาภาวนาแล้ว แม้ว่าจะมีอารมณ์ภายนอกมารบกวน จิตจะไม่ซัดส่ายไปหาอารมณ์เหล่านั้นแต่จะแนบอยู่กับบุคคลที่กำลังแผ่เมตตาให้อยู่นั้นอย่างแน่วแน่ มีความปรารถนาให้ผู้นั้นมีความสุข (ขอให้บุคคลนั้นมีความสุข ขอให้พ้นจากทุกข์) ผู้ปฏิบัติจะรู้สึกถึงความเข้มข้นใจหรือปิติได้อย่างชัดเจน วิตก และวิจารณ์ที่กำลังเกิดขึ้น พิจารณาสภาวะของจิตที่น้อมไปยังบุคคลที่กำลังแผ่เมตตาให้ผู้ นั้น ร่างกายจะรู้สึกเบาสบาย จิตที่ตั้งมั่นจะสงบไม่ซัดส่าย เป็นความตั้งมั่นของจิตหรือเอกัคคตา ที่ประกอบด้วย วิตก วิจารณ์ ปิติ และสุข เป็นองค์ฌาน ๕ ของปฐมฌานนั่นเอง

เมื่อผู้ปฏิบัติสำเร็จถึงขั้นนี้ ก็เรียกว่าบรรลุปฐมฌานแล้ว จึงเป็นเหตุผลที่คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวว่า “เอวรूपे จ ปุคฺคเล อปฺปนา สมฺปชฺชติ แปลว่า อัปนาสมาธิย่อมสำเร็จในบุคคล

^{๑๔๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **พรหมวิหาร**, แปลโดย พระคันธะสาราภิงค์ (สมลักษณ์ คนธสาโร), พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๕.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

เช่นนั้นได้”^{๑๔๙} ปฐมณานจะมีวิตก (การตรึกอารมณ์) และวิจารณ์ (การตรองอารมณ์) ที่ยังไม่เข้มแข็ง และคล่องแคล่วเท่าที่ควร ดังนั้น ในขณะที่เข้าปฐมณานอยู่นั้น หากมีเสียงมากระทบโสตประสาท จิตก็จะออกจากฌานแล้วรับรู้เสียงนั้น ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจึงจะต้องเจริญเมตตาโดย มุ่งไปที่ความรู้สึกปรารถนาดีที่กำลังแผ่ไปเพื่อให้ฌานจิตมีความสงบยิ่งขึ้น ด้วยการละวิตกและวิจารณ์ เมื่อสมาธิพัฒนาจนมีกำลังมากขึ้นก็จะเกิดปีติ (ความอิ่มเอิบใจ) และความสงบใจที่ประณีตมากยิ่งขึ้นจิตจะโน้มไปในอารมณ์กรรมฐานโดยไม่ใส่ใจอารมณ์ภายนอก ขั้นนี้คือการบรรลุทุติยฌาน อันเป็นฌานขั้นที่ ๒ ในขณะที่จิตจะมีความอิ่มเอิบใจอย่างยิ่งยวด ต่อมาเมื่อผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นว่า ปีตินี้ยังหยابอยู่ ไม่น่าปรารถนา ก็จะเจริญเมตตาต่อไปอีก เมื่อสมาธิพัฒนาจนมีกำลังแก่กล้าขึ้นอีก จิตจะประกอบด้วยความสุขและความสงบที่ปราศจากปีติ จึงเป็นการบรรลุตติยฌาน อันเป็นฌานขั้นที่ ๓ และเป็นฌานสูงสุดที่จะบรรลุได้ด้วยการเจริญเมตตาตามาน

ในขณะที่ก่อนหรือหลังการบรรลุฌาน ผู้ปฏิบัติอาจมีความประสงค์ จะแผ่เมตตาไปในสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างเท่าเทียมกันหมดก็อาจจะแผ่เมตตาให้คนที่รักด้วยประโยคว่า “ขอบุคคลชื่อนี้จะเป็นสุขเถิด” แต่การแผ่เมตตาถึงคนที่รักนั้น ควรทำหลังจากบรรลุฌานดีกว่าก่อนบรรลุฌาน เพราะเมตตาที่บริสุทธิ์จะเกิดขึ้นได้ง่ายกว่า จากนั้นจึงเริ่มแผ่เมตตาถึงคนที่เป็นกลางๆ เมื่อบรรลุเมตตาตามานได้แล้ว ต่อไปจึงแผ่เมตตาถึงคนที่เป็นศัตรูกัน (ถ้ามี) การแผ่เมตตาถึงผู้รับที่ต่างกันไปตามลำดับนั้น ผู้ปฏิบัติพึงพัฒนาจิตให้อ่อนโยนและนุ่มนวลเสมอกันตามคำแนะนำที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๕๐} ในการทำจิตให้อ่อนโยนและนุ่มนวลนั้น หมายถึงการบรรลุอุปจารสมาธิเป็นอย่างน้อย วิธีที่ดีที่สุดคือผู้ปฏิบัติควรบรรลุฌานก่อนแล้วจึงค่อยแผ่เมตตาไปสู่คนจำพวกอื่น และการกล่าวว่า ควรแผ่เมตตาถึงคนที่เป็นศัตรูนั้น หมายถึงเฉพาะนักปฏิบัติที่มีศัตรูเท่านั้นถ้าไม่มีก็ให้ข้ามขั้นนี้ไปในขณะที่แผ่เมตตาถึงศัตรู ผู้ปฏิบัติอาจหวนนึกถึงความผิดที่ศัตรูได้ทำไว้กับตน ถ้าความคิดเช่นนี้เกิดขึ้น ก็ให้ผู้ปฏิบัติย้อนกลับไปเจริญเมตตาตามานที่แผ่ไปถึงบุคคลอื่นที่ได้เคยบรรลุมาแล้ว หรือระลึกถึงผู้ที่ได้เคยแผ่เมตตาถึงมาแล้ว สลับกับการเจริญเมตตาให้ศัตรู วิธีนี้จะทำให้เกิดเมตตาตามานระงับความขัดเคืองลงได้ในเรื่องนี้ คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวว่า เมตต สมปาปชิตวา วุญฺฐิตวา (เข้าเมตตาตามานแล้วออกจากฌาน) หมายความว่า เมตตาตามานสามารถบรรลุได้เมื่อเจริญในบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ศัตรูส่วนการแผ่ไปโดยไม่เจาะจงนั้น คือการแผ่รอบไปทั้งหมด ยกตัวอย่างไว้ ๕ จำพวก คือ แผ่ไปว่าสัตว์ทั้งปวงมีความสุข ปราณ คือ สัตว์มีชีวิตทั้งปวงมีความสุข ภูตะ คือสัตว์ที่เป็นขึ้นแล้วเกิดขึ้นแล้วทั้งปวงมีความสุข บุคคลทั้งปวงมีความสุข สัตว์ทั้งหลายที่เนื่องโดยอรรถภาพทั้งหมดมีความสุข ดังนี้ การแผ่ไปโดยไม่เจาะจงเรียกว่า อัปมัญญภาวนา คือ การอบรมด้วยการแผ่ไปโดยไม่มีประมาณ และแผ่ไปโดยที่ทำความตั้งใจให้เป็นไปโดย อากาโร ๘ คือ^{๑๕๑}

๑. เว้นความคิดปีติาย่ำยิข่มเหงสัตว์ทั้งปวง แต่แผ่ไปเพื่อความไม่ปิตา

๒. แผ่ไปเว้นความคิดอุปฆาตเข้าไปทำร้ายสัตว์ทั้งปวง แผ่ไปโดยที่ไม่มีความคิดเข้าไปทำร้าย

^{๑๔๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **พรหมวิหาร**, หน้า ๙๐.

^{๑๕๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **พรหมวิหาร**, หน้า ๘๘.

^{๑๕๑} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **ธรรมาธิฐาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง มหาชน, ๒๕๕๒), หน้า ๓๙๙.

๓. แผ่ไปเว้นความคิดก่อความเดือดร้อนแก่สัตว์ทั้งปวง แผ่ไปโดยที่ไม่คิดก่อให้เกิดความเดือดร้อน

๔. แผ่ไปเว้นความคิดครอบงำยึดครองสัตว์ทั้งปวง แผ่ไปโดยที่ไม่คิดครอบงำยึดครอง

๕. แผ่ไปเว้นความคิดเบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง แผ่ไปโดยที่ไม่คิดเบียดเบียน

๖. แผ่ไปด้วยคิดว่า ขอให้สัตว์ทั้งปวงเป็นผู้ไม่มีเวร อย่างเป็นผู้มีเวร

๗. แผ่ไปด้วยคิดว่า ขอให้สัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข อย่ามีความสุขทุกข์ แผ่ไปด้วยคิดว่า ขอให้สัตว์ทั้งปวงมีความสุข อย่ามีความสุขทุกข์

๘. แผ่ไปด้วยคิดว่า ขอให้สัตว์ทั้งปวงจงมีตนถึงความสุข อย่ามีตนถึงความทุกข์

การแผ่ไปด้วยวิธีดังที่กล่าวมานี้ ถือว่าเป็นการแผ่ไปในทางที่ถูก และเมื่อยกเมตตาขึ้นเป็นตัวอย่าง การที่แผ่ไปด้วยอาการดังที่กล่าวมานี้ ถือว่าเป็นการอบรมเมตตา ใจที่คิดอย่างนี้ถือว่าเป็นใจที่มีเมตตา และความพ้นจากอาฆาตพยาบาททั้งปวง ไม่มีอาฆาตพยาบาททั้งปวงบังเกิดขึ้นกลุ่มรุมจิตใจ บังเกิดขึ้นในจิตใจ เรียกว่า วิมุตติ^{๑๕๒} ความหลุดพ้น รวมเข้าก็เรียกว่า เมตตาเจโตวิมุตติ^{๑๕๓} คือว่าใจที่คิดตั้งนั้น ถือว่าเป็น ใจที่มีเมตตา เป็นใจที่หลุดพ้นจากอาฆาตพยาบาททั้งหลาย

๓.๕.๗ เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ

เมตตาเจโตวิมุตติ หมายถึง เมตตาที่เกิดจากตติยฌาน และจตุตถฌาน เพราะพ้นจากปัจจัยนี้ธรรม แปลว่า ธรรมที่เป็นข้าศึก กล่าวคือ นิวรณ์ ๕ ประการ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิฉา^{๑๕๔} หรือความหลุดพ้นแห่งจิตด้วยอำนาจเมตตาจาก รูปฌาน เป็นอรุณฌานได้แล้ว^{๑๕๕} เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงก็มี เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจงก็มี เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสู่ทิศทั้งหลายก็มี คือ เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการ ๕ อย่าง เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจง ๗ อย่าง เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสู่ทิศทั้งหลายด้วยอาการ ๑๐ อย่าง^{๑๕๖} คือ

๑. เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการ ๕ อย่าง ดังนี้ คือ

๑) ขอสัตว์ทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๒) ขอปาณชาติทั้งปวง

๓) ขอภูตทั้งปวง

๔) ขอบุคคลทั้งปวง

๕) ขอผู้ที่นับเนื่องด้วยอัตภาพทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด การเจริญเมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการ ๕ อย่างนี้

๒. เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจง ๗ อย่าง ดังนี้ คือ

^{๑๕๒} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๕๕), หน้า ๗๔.

^{๑๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๖/๓๒๕.

^{๑๕๔} อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๔๒๙.

^{๑๕๕} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๑๓.

^{๑๕๖} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๑.

- ๑) ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
 - ๒) ขอบุรุษทั้งปวง
 - ๓) ขออารยชนทั้งปวง
 - ๔) ขออนารยชนทั้งปวง
 - ๕) ขอเทวดาทั้งปวง
 - ๖) ขอมนุษย์ทั้งปวง
 - ๗) ขอวินิปาติกสัตว์ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
- การเจริญเมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจง ๗ อย่างนี้
๓. เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสู่ทิศทั้งหลายด้วยอาการ ๑๐ อย่าง ดังนี้ คือ
 - ๑) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
 - ๒) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศปัจฉิมขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
 - ๓) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอุดรขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
 - ๔) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศทักษิณขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
 - ๕) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอาคเนย์ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
 - ๖) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศพายัพขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
 - ๗) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอีสานขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
 - ๘) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเหนือขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
 - ๙) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องล่างขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด
 - ๑๐) ขอสัตว์ทั้งปวงในเบื้องบนจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเกิด^{๑๕๗}

ผู้เจริญเมตตาน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธาว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัทธินทรีย์

ผู้เจริญเมตตาประกอบความเพียรว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยวิริยินทรีย์

ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้มั่นว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสตินทรีย์

ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้มั่นว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสมาธิทรีย์

ผู้เจริญเมตตา รู้ชัดด้วยปัญญาว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยปัญญาทรีย์

อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นอาเสวนะ (การปฏิบัติ) ของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปฏิบัติเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้

อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นภาวนา (การเจริญ) ของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมเจริญเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้

อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นพหุกรรม (การทำให้มาก) ของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมทำให้มากซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้

อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นอสังการ (เครื่องประดับ) ของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมประดับเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้

อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปรุงแต่ง เมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้

อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมห้อมล้อม เมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้

อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นอาเสวนะ เป็นภาวนา เป็นพหุกรรม เป็นอสังการ เป็นบริวาร เป็นบริวาร เป็นความเต็มรอบ เป็นสหระต (ไปร่วมกัน) เป็นสหชาติ (เกิดร่วมกัน) เป็นความเกี่ยวข้อง เป็นสัมปยุตตะ (ประกอบกัน) เป็นความเล่นไป เป็นความผ่องใส เป็นความตั้งอยู่ดี เป็นความพ้นวิเศษ เป็นความเห็น ว่า “นี่ละเอียด” ของเมตตาเจโตวิมุตติ เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้นิ่งๆ สงบแล้ว ปราศจากสมมติแล้ว เจริญดีแล้ว อธิษฐานดีแล้วดำเนินไปดีแล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมยังเมตตานั่นให้เกิด ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว

๕. การเจริญเมตตาเจโตวิมุตติด้วยพละ ๕^{๑๕๘} (พลาว วาระว่าด้วยพละ ๕)

ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ด้วยมนสิการว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยศรัทธาพละ

ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน ด้วยมนสิการว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยวิริยพละ

ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท ด้วยมนสิการว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสติพละ

ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะ ด้วยมนสิการว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสมาธิพละ

^{๑๕๘} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๔๖๕.

ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะอวิชา ด้วยมนสิการว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยปัญญาพละ

พละ ๕ ประการนี้เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปฏิบัติเมตตาเจโตวิมุตติ ด้วยพละ ๕ ประการนี้

พละ ๕ ประการนี้เป็นภาวนาของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ ด้วยพละ ๕ ประการนี้

พละ ๕ ประการนี้เป็นพหุกรรมของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมทำให้มากซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติด้วยพละ ๕ ประการนี้

พละ ๕ ประการนี้เป็นอสังการของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมประดับเมตตาเจโตวิมุตติ ด้วยพละ ๕ ประการนี้

พละ ๕ ประการนี้เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปรุงแต่งเมตตาเจโตวิมุตติ ด้วยพละ ๕ ประการนี้

พละ ๕ ประการนี้เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมห้อมล้อมเมตตาเจโตวิมุตติ ด้วยพละ ๕ ประการนี้

พละ ๕ ประการนี้เป็นอาเสวนะ เป็นภาวนา เป็นพหุกรรม เป็นอสังการ เป็นบริวาร เป็นบริวาร เป็นความเต็มรอบ เป็นสหคต เป็นสหชาติ เป็นความเกี่ยวข้อง เป็นสัมปยุตตะ เป็นความแล่นไป เป็นความแผ่ไป เป็นความตั้งอยู่ด้วยดี เป็นความพิเศษ เป็นความเห็นที่ “นี้จะเอื้อม” ของเมตตาเจโตวิมุตติ

เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ สัมผัสแล้วปรารถนาเสมอดีแล้ว เจริญดีแล้ว อธิษฐานดีแล้ว ดำเนินไปดีแล้ว พิเศษแล้ว ย่อมยังเมตตานี้ให้เกิด ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว

๖. การเจริญเมตตาเจโตวิมุตติด้วยโพชฌงค์^{๑๕๙} (โพชฌังควาร วาระว่าด้วยโพชฌงค์)

ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้มั่นว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสติสัมโพชฌงค์

ผู้เจริญเมตตาเลือกเฟ้นด้วยปัญญาว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

ผู้เจริญเมตตาประกอบด้วยปัญญาว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยวิริยสัมโพชฌงค์

ผู้เจริญเมตตาระงับความเร่าร้อนว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยปิตีสัมโพชฌงค์

ผู้เจริญเมตตาระงับความคิดชั่วหยابว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้มั่นว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสมาธิสัมโพชฌงค์

^{๑๕๙} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๕/๔๖๖-๔๖๗.

ผู้เจริญเมตตาเพ่งเฉยกิเลสทั้งหลายด้วยญาณว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย มีสุขเถิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยอุเบกขาสัมโพชฌงค์

โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปฏิบัติเมตตาเจโตวิมุตติด้วยโพชฌงค์ ๗ ประการนี้

โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เป็นภาวนาของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมเจริญเมตตาเจโตวิมุตติด้วยโพชฌงค์ ๗ ประการนี้

โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เป็นพหุกรรมของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมทำให้มากซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติด้วยโพชฌงค์ ๗ ประการนี้

โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เป็นอสังการของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมประดับเมตตาเจโตวิมุตติด้วยโพชฌงค์ ๗ ประการนี้

โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปรุ้งแต่งเมตตาเจโตวิมุตติด้วย

โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติบุคคลย่อมห้อมล้อมเมตตาเจโตวิมุตติด้วย

โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เป็นอาเสวนะ เป็นภาวนา เป็นพหุกรรม เป็นอสังการเป็นบริวาร เป็นบริวาร เป็นความเต็มรอบ เป็นสหคต เป็นสหชาติ เป็นความเกี่ยวข้อง เป็นสัมปยุตตะ เป็นความแล่นไป เป็นความผ่องใส เป็นความตั้งอยู่ด้วยดี เป็นความพ้นวิเศษ เป็นความเห็นว่า “นี่ละเอียดย” ของเมตตาเจโตวิมุตติ เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ สัมสมแล้ว ปรารภเสมอดีแล้ว เจริญดีแล้ว อธิษฐานดีแล้ว ดำเนินไปดีแล้ว พ้นวิเศษแล้วย่อมยังเมตตานั่นให้เกิด ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว

๗) การเจริญเมตตาเจโตวิมุตติว่าด้วยองค์แห่งมรรค (มัคคังควาร วาระว่าด้วยองค์แห่งมรรค)^{๑๖๐}

ผู้เจริญเมตตาเห็นโดยชอบว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย มีสุขเถิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาทิฐิ

ผู้เจริญเมตตาตรึกตรองโดยชอบว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาสังกัปปะ

ผู้เจริญเมตตากำหนดโดยชอบว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาวาจา

ผู้เจริญเมตตาตั้งการงานไว้โดยชอบว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมากัมมันตะ

ผู้เจริญเมตตาชำระอาชีวะให้ผ่องแผ้วโดยชอบว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาอาชีวะ

ผู้เจริญเมตตาประกอบความเพียรไว้โดยชอบว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาวายามะ

^{๑๖๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๖/๔๖๘-๔๖๙.

ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้โดยชอบว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาสติ

ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้โดยชอบว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาสมาธิ

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปฏิบัติเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นภาวนาของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมเจริญเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นพหุกรรมของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมทำให้มากซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นอสังการของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมประดับเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปรุแต่งเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมห้อมล้อมเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นอาเสวนะ เป็นภาวนา เป็นพหุกรรม เป็นอสังการ เป็นบริวาร เป็นบริวาร เป็นความเต็มรอบ เป็นสหคต เป็นสหชาติ เป็นความเกี่ยวข้อง เป็นสัมปยุตตะ เป็นความแล่นไป เป็นความผ่องใส ความตั้งอยู่ด้วยดี ความพิเศษ เป็นความเห็นว่า “นี่ละเอียด” ของเมตตาเจโตวิมุตติ

เมตตาเจโตวิมุตติ ที่บุคคลทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ สัมสมแล้วปรารภเสมอดีแล้ว เจริญดีแล้ว อธิษฐานดีแล้ว ดำเนินไปดีแล้ว พิเศษแล้วย่อมยังเมตตานั้นให้เกิด ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว

ผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่ปณชาติทั้งปวง สู่ภูตทั้งปวง สู่บุคคลทั้งปวง สู่ผู้ที่นับเนื่องด้วยอรรถภาพทั้งปวง สู่สตรีทั้งปวง สู่บุรุษทั้งปวง สู่อารยชนทั้งปวง สื่อนารยชนทั้งปวง ฯลฯ สู่เทวดาทั้งปวง สุ่มนุษย์ทั้งปวง

ผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่วินิปาติกสัตว์ทั้งปวงด้วยอาการ ๘ อย่างนี้ คือ

๑. ด้วยเว้นความบีบคั้น ไม่บีบคั้นวินิปาติกสัตว์ทั้งปวง
๒. ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่าวินิปาติกสัตว์ทั้งปวง
๓. ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน ไม่ทำวินิปาติกสัตว์ทั้งปวงให้เดือดร้อน
๔. ด้วยเว้นความย่ำยี ไม่ย่ำยีวินิปาติกสัตว์ทั้งปวง
๕. ด้วยเว้นการเบียดเบียน ไม่เบียดเบียนวินิปาติกสัตว์ทั้งปวง
๖. ขอวินิปาติกสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร อย่าได้มีเวรกัน
๗. จงเป็นผู้มีสุข อย่ามีทุกข์

๘. จงมีตนเป็นสุข อย่ามีตนเป็นทุกข์^{๑๖๑}

เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าเมตตา จิตคิดถึงธรรมนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเจโต จิตพ้นจาก
พยาบาทและกิเลสที่กัฏฐมจิตทั้งปวง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าวิมุตติ เมตตาด้วย เป็นเจโตวิมุตติด้วย
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเมตตาเจโตวิมุตติ

ผู้เจริญเมตตาน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธาว่า “ขอวิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความ
ปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัทธินทรีย์ ฯลฯ ย่อมให้รุ่งเรือง ให้โชติ
ช่วง ให้สว่างไสว

ผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่สัตว์ทั้งปวงในทศบุรพา สู่สัตว์ทั้งปวงในทศปัจฉิม ฯลฯ สู่
สัตว์ทั้งปวงในทศอุดร สู่สัตว์ทั้งปวงในทศทักษิณ สู่สัตว์ทั้งปวงในทศอาคเนย์ สู่สัตว์ทั้งปวงในทศพายัพ
สู่สัตว์ทั้งปวงในทศอีสาน สู่สัตว์ทั้งปวงในทศหริ สู่สัตว์ทั้งปวงในทศเบื้องล่าง

ผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่สัตว์ทั้งปวงในทศเบื้องบนด้วยอาการ ๘ อย่างนี้ คือ

๑. ด้วยเว้นความบีบคั้น ไม่บีบคั้นสัตว์ทั้งปวงในทศเบื้องบน
๒. ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวงในทศเบื้องบน
๓. ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน ไม่ทำสัตว์ทั้งปวงในทศเบื้องบนให้เดือดร้อน
๔. ด้วยเว้นความย่ำยี ไม่ย่ำยีสัตว์ทั้งปวงในทศเบื้องบน
๕. ด้วยเว้นการเบียดเบียน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงในทศเบื้องบน
๖. ขอสัตว์ทั้งปวงในทศเบื้องบนจงเป็นผู้ไม่มีเวร อย่าได้มีเวรกัน
๗. จงเป็นผู้มีสุข อย่ามีทุกข์

๘. จงมีตนเป็นสุข อย่ามีตนเป็นทุกข์^{๑๖๒}

เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเมตตา จิตคิดถึงธรรมนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเจโตจิตพ้นจาก
พยาบาทและกิเลสที่กัฏฐมจิตทั้งปวง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าวิมุตติเมตตาด้วย เป็นเจโตวิมุตติด้วย
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเมตตาเจโตวิมุตติ

ผู้เจริญเมตตาน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธาว่า “ขอวิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวรมีความ
ปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัทธินทรีย์ ฯลฯ ย่อมให้รุ่งเรือง ให้โชติ
ช่วง ให้สว่างไสว

ผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่ปณชาติทั้งปวงในทศบุรพา ฯลฯ สู่ภูตทั้งปวงในทศบุรพา
สู่บุคคลทั้งปวงในทศบุรพา สู่ผู้นับเนื่องในอัทธภาพทั้งปวงในทศบุรพา สู่สตรีทั้งปวงในทศบุรพา สู่บุรุษ
ทั้งปวงในทศบุรพา สู่อารยชนทั้งปวงในทศบุรพา สื่อนารยชนทั้งปวงในทศบุรพา สู่เทวดาทั้งปวงในทศ
บุรพา สุ่มนุษย์ทั้งปวงในทศบุรพา

ผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่วิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงในทศบุรพา สู่วิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงใน
ทศปัจฉิม สู่วิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงในทศอุดร สู่วิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงในทศทักษิณ สู่วิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวง
ในทศอาคเนย์ สู่วิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงในทศพายัพ สู่วิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงในทศอีสาน สู่วิเนปาทิกสัตว์ทั้ง
ปวงในทศหริ สู่วิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงในทศเบื้องล่าง

ผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่วิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงในทศเบื้องบนด้วยอาการ ๘ อย่างนี้ คือ

^{๑๖๑} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๗/๔๖๙.

^{๑๖๒} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๗/๔๗๐.

๑. ด้วยเว้นความปีบคั้น ไม่ปีบคั้นวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิศเบื้องบน
๒. ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่าวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิศเบื้องบน
๓. ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน ไม่ทำวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิศเบื้องบนให้เดือดร้อน
๔. ด้วยเว้นความย่ำยี ไม่ย่ำยีวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิศเบื้องบน
๕. ด้วยเว้นการเบียดเบียน ไม่เบียดเบียนวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิศเบื้องบน
๖. ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิศเบื้องบนจึงเป็นผู้ไม่มีเวร อย่าได้มีเวรกัน
๗. จงเป็นผู้มีสุข อย่ามีทุกข์
๘. จงมีตนเป็นสุข อย่ามีตนเป็นทุกข์^{๑๖๓}

เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเมตตา จิตคิดถึงธรรมนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเจโตจิตพ้นจาก พยาบาทและกิเลสที่กลุ่มรุมจิตทั้งปวง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าวิมุตติเมตตาด้วย เป็นเจโตวิมุตติด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเมตตาเจโตวิมุตติ

ผู้เจริญเมตตาน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธาว่า “ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัทธินทรีย์

ผู้เจริญเมตตาประกอบความเพียรไว้ว่า “ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยวิริยินทรีย์

ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้มั่น ฯลฯ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสตินทรีย์

ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้มั่น ฯลฯ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสมาธิินทรีย์

ผู้เจริญเมตตารู้ชัดด้วยปัญญา ฯลฯ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยปัญญินทรีย์

อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปฏิบัติเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ฯลฯ ย่อมยังเมตตานี้ให้เกิด ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว^{๑๖๔}

ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ด้วยมนสิการว่า “ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิศเบื้องบนจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสัทธาพละ

ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้านเมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยวิริยพละ

ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะความประมาทเมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสติพละ

ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสมาธิพละ

ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยปัญญาพละ พละ ๕ ประการนี้เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปฏิบัติเมตตาเจโตวิมุตติด้วยพละ ๕ ประการนี้ ฯลฯ ย่อมยังเมตตานี้ให้เกิด ให้โชติช่วงให้สว่างไสว

ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้มั่นว่า “ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิศเบื้องบนจงเป็นผู้ไม่มีเวรมีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสติสัมโพชฌงค์

^{๑๖๓} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๗/๔๗๑.

^{๑๖๔} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๗/๔๗๒.

ผู้เจริญเมตตาเลือกเฟ้นด้วยปัญญา ชื่อว่า อบรมแล้วด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์
 ผู้เจริญเมตตาประคองความเพียร ชื่อว่า อบรมแล้วด้วยวิริยสัมโพชฌงค์
 ผู้เจริญเมตตาระงับความเร่าร้อน ชื่อว่า อบรมแล้วด้วยปิตีสัมโพชฌงค์
 ผู้เจริญเมตตาระงับความคิดชั่วหยاب ชื่อว่า อบรมแล้วด้วยปัสสัทธิสัมโพชฌงค์
 ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้มั่น ชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสมาธิสัมโพชฌงค์
 ผู้เจริญเมตตาเพ่งเฉยกิเลสทั้งปวงด้วยญาณ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วย
 อุเบกขาสัมโพชฌงค์

โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปฏิบัติเมตตาเจโต
 วิมุตติด้วยโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ ฯลฯ ย่อมยังเมตตานั้นให้เกิด ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว

ผู้เจริญเมตตาเห็นโดยชอบว่า “ขอวิเนปาทิกสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร
 มีความปลอดโปร่ง มีสุขเถิด” เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสัมมาทิฐิ

ผู้เจริญเมตตาตรึกตรองโดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสัมมาสังกัปปะ

ผู้เจริญเมตตากำหนดโดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสัมมาวาจา

ผู้เจริญเมตตาตั้งการงานไว้โดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วย มมาก็มนันตะ

ผู้เจริญเมตตาชำระอาชีวะให้ผ่องแผ้วโดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วย
 สัมมาอาชีวะ

ผู้เจริญเมตตาประคองความเพียรไว้โดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วย
 สัมมาวายามะ

ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้โดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสัมมาสติ

ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้โดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่า อบรมแล้วด้วยสัมมาสมาธิ

องค์มรรค ๘ ประการนี้ เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลย่อมปฏิบัติเมตตาเจ
 โตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลย่อมห้อมล้อมเมตตาเจ
 โตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นอาเสวนะ เป็นภาวนา เป็นพหุกรรม เป็นอสังการเป็นบริวาร
 เป็นบริวาร เป็นความเต็มรอบ เป็นสหระต เป็นสหชาติ เป็นความเกี่ยวข้อง เป็นสัมปยุตตะ เป็นความ
 เล่นไป เป็นความผ่องใส เป็นความดำรงมั่น เป็นความพิเศษ เป็นความเห็นว่า “นี่ละเอียด” ของ
 เมตตาเจโตวิมุตติ เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่องๆ สัมสมแล้ว
 พรารก เสมอดีแล้ว เจริญดีแล้ว อธิษฐานดีแล้ว ดำเนินไปดีแล้ว พิเศษแล้ว ย่อมยังเมตตานั้นให้เกิด
 ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว

๓.๕.๘ ผลของการเจริญอัปปมัญญา ๔

อัปปมัญญาภาวนาถึงฌานไม่เท่ากัน ผู้เจริญเมตตา กรุณาและมุทิตา ภาวนา ๓ อย่างนี้
 สำเร็จอย่างสูงได้เพียงรูปฌานเบื้องต้น ๔ คือ แค จตุตถฌาน เท่านั้นเอง ทั้งนี้เพราะ พรหมวิหาร

เบื้องต้นทั้ง ๓ มี เมตตา เป็นต้น เหล่านี้เป็นเหตุให้พ้นจากโทสะอันเกิดจากโหม่นัส จึงประกอบด้วย โสมนัสอยู่เสมอ แยกกันไม่ได้ ฉะนั้นจึงสำเร็จได้แต่รูปมานเบื้องต้น ๔

เมตตาภาวนา เป็นเหตุให้พ้นจาก การพยาบาทปองร้าย

กรุณาภาวนา เป็นเหตุให้พ้นจาก วิหิงสาความเบียดเบียน

มุทิตาภาวนา เป็นเหตุให้พ้นจากความไม่ชื่นชมยินดีต่อความสุขความดีของผู้อื่น

การพยาบาทปองร้ายก็ดี ความเบียดเบียนซึ่งกันและกันก็ดี ความไม่ชื่นชมยินดีต่อความสุขหรือความดีของผู้อื่นก็ดี ธรรมเหล่านี้ก็ได้แก่ โทสะ อันเกิดจากโหม่นัสเวทนา เมื่อได้เจริญ ภาวนาอันเป็นเหตุให้พ้นจากโทสะ พ้นจากโหม่นัสแล้ว จิตใจผู้นั้นย่อมจะต้องเกิดโสมนัส

ด้วยเหตุนี้ ฌานที่เกิดจากการเจริญเมตตา กรุณา และมุทิตา ภาวนาทั้ง ๓ นี้ จึงได้แต่เพียงรูปมานเบื้องต้น ๔ ซึ่งเป็นฌานที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ส่วนผู้ที่เจริญอุเบกขาภาวนาจะสำเร็จได้เฉพาะรูปาวจรปัญจฌานอย่างเดียว เพราะอุเบกขาพรหมวิหาร มีการวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย แต่เมตตาเจโตวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นแห่งจิตด้วยอำนาจเมตตา เข้าสู่ รูปฌาน

๓.๕.๙ ผลการปฏิบัติของญาณ

ในการพิจารณาหลยใจยาว ๙ อาการในอานาปานสติภาวนาขั้นแรก ซึ่งมีเนื้อความเหมือนกับภังคานุปัสสนาญาณแห่งญาณภังคภาว ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ ชื่อว่าวิปัสสนาญาณ เป็นอย่างไร คือ จิตมีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้วพิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิตนั้น พิจารณาเห็นอย่างไรชื่อว่าพิจารณาเห็น คือ พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุขพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือเมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละนันทิความยินดีได้ เมื่อคลายกำหนดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืนย่อมละอาทนะความยึดถือได้^{๑๖๕}

ความแย้งกันของ ๒ คัมภีร์นี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเนื่องมาจากแนวปฏิบัติที่ต่างกัน คือ ในคัมภีร์ ปฏิสัมภิทามรรค พระสารีบุตรอธิบายวิธีปฏิบัติแบบวิปัสสนาล้วนๆ พิจารณาอารมณ์ต่างๆ ยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ตั้งแต่ขั้นแรกได้เลยเป็นแบบวิปัสสนายานิก จึงพิจารณาหลยใจเข้าออกซึ่งเป็นรูปชั้นที่ให้เกิดสภาวะญาณได้ตั้งแต่ขั้นแรก ส่วนการอธิบายในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคเป็นการปฏิบัติแบบสมถยานิก ต้องปฏิบัติให้เกิดฌานก่อนแล้วพิจารณาองค์ฌาน แล้วยกขึ้นสู่วิปัสสนาในขั้นที่ ๕ แต่ในคัมภีร์กลับบอกว่า ญาณ เกิดได้ตั้งแต่ขั้นที่ ๓ ซึ่งยังเป็นขั้นที่ยังไม่เกิดฌาน แล้วจะพิจารณาองค์ฌานให้เกิดเป็นญาณได้อย่างไร ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการเจริญภาวนาแบบสลับกันคัมภีร์อรรถกถาธัมมสังคณี อธิบายการละสังโยชนด้วยวิปัสสนาญาณ ว่าละสัkkายทัญญูได้ด้วยกำหนดแยกนามรูป นามรูป ปริจเฉทญาณ ละทัญญูที่ว่านามรูปไม่มีเหตุหรือมีเหตุไม่เสมอกันได้ด้วยการกำหนดรู้ปัจจัย ปัจจัย

^{๑๖๕} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒.

ปริศนญาณ ละความสงสัยได้ด้วยกังขาวิตรณญาณในกาลอื่นอีกของปัจจุปริศนญาณนั้น ละความยึดถือว่า เรา ของเราได้ด้วยกลาปสัมมสนญาณ ละความสำคัญในสิ่งที่ไม่ใช่ทางว่า เป็นทางได้ด้วยการกำหนดทาง และไม่ใช่ทาง มัคคามัคคญาณทัสสนะละความเห็นว่ายตายแล้วสูญด้วยการเห็นความเกิด อุทัยพพญาณละความเห็นว่ายตายด้วยการเห็นความเสื่อม กังคญาณละความเห็นในสิ่งที่มีภัยว่าไม่มีภัยได้ด้วยความเห็นว่ามีภัย ภยญาณละความสำคัญในสิ่งที่ชอบใจด้วยการเห็นว่าเป็นสิ่งมีโทษ อาทีนวญาณ ละความสำคัญว่าน่าชอบใจยิ่งได้ด้วยนิพพิทานุปัสสนาญาณละความเป็นผู้ไม่ปรารถนาจะหลุดพ้นด้วยมฤจิตุกัมมตาญาณ ละความไม่วางเฉยในสังขารได้ด้วยสังขารเปกขาญาณ ละธรรมฐิติ ปฏิจสมุปบาทได้ด้วยอนุโลมญาณ ละความเป็นปฏิโลมได้ด้วยพระนิพพาน และละความยึดถือนิमित คือสังขารได้ด้วยโคตรภูญาณ นี่ชื่อว่าการละด้วยองค์วิปัสสนาญาณนั้นๆ^{๑๖๖}

๓.๕.๑๐ การปรากฏขึ้นของมรรค

พระสารีบุตรเถระ อธิบายความเกิดขึ้นของมรรคและการละสังโยชน์ ไว้ว่า มรรค ชื่อว่า สัมมาทิฐิเพราะมีสภาวะเห็นย่อมเกิดขึ้น มรรคชื่อว่าสัมมาสังกัปปะเพราะมีสภาวะตรึกรองย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาวาจาเพราะมีสภาวะกำหนดย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมากัมมันตะเพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐานย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาอาชีวะเพราะมีสภาวะผ่องแผ้วย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาวายามะเพราะมีสภาวะระคองไว้อย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาสติเพราะมีสภาวะตั้งมั่นย่อมเกิด มรรคชื่อว่าสัมมาสมาธิเพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่านย่อมเกิดขึ้น มรรคย่อมเกิดอย่างนี้^{๑๖๗} และอธิบายมรรคที่เจริญทำให้มีขึ้นแล้วย่อมละสังโยชน์ และทำอนุสัยให้สิ้นไปได้ ว่าผู้เจริญวิปัสสนา

ย่อมละสังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสอนุสัย ๒ นี้ คือ ทิฏฐาอนุสัยละวิจิกิจฉาอนุสัยย่อมสิ้นไปด้วยโสดาปัตติมรรค

ย่อมละสังโยชน์ ๒ คือ กามราคสังโยชน์และภวีสังโยชน์ ส่วนละเอียดอนุสัย ๒ นี้ คือ กามราคานุสัยและภวีสังโยชน์ ส่วนละเอียดย่อมสิ้นไปด้วยอนาคามิมรรค

ย่อมละสังโยชน์ ๕ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาอนุสัย ๓ นี้ คือ มานานุสัย ภาวราคานุสัย และอวิชชาอนุสัย ย่อมสิ้นไปด้วยอรหัตตมรรค^{๑๖๘}

ธรรมที่ควรเจริญ ๓ ประการ เพื่อละธรรม ๓ ประการ คือ^{๑๖๙}

- ๑) ควรเจริญอสุภะ เพื่อละราคะ (ความกำหนัด)
- ๒) ควรเจริญเมตตา^{๑๗๐} เพื่อละโทสะ (ความคิดประทุษร้าย)
- ๓) ควรเจริญปัญญา^{๑๗๑} เพื่อละโมหะ (ความหลง)

อสุภะ หมายถึง อสุภกัมมัญฐานคืออารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจที่พิจารณาร่างกายของตนและผู้อื่นให้เห็นสภาวะที่ไม่งามมี ๑๐ ประการ

^{๑๖๖} อภ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๑๘๔/๔๑๐.

^{๑๖๗} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๑๖๘} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๕-๖.

^{๑๖๙} อภ.ฉก.อ. (ไทย) ๒๒/๑๐๗/๖๒๙.

^{๑๗๐} อภ.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๑๐๗/๑๕๗.

^{๑๗๑} อภ.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๑๐๗/๑๕๗.

๓.๖ สรุปท้ายบท

การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระสุภูติ คือ การเจริญเมตตาตามน เจริญอัปปมัญญา และการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ เข้าถึงกระแสแห่งธรรมที่เป็นไปตามลำดับขั้นตอนจนสามารถบรรลุถึงโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ระดับต่างๆ มีพระโสดาบันเป็นเบื้องต้น จนสามารถละสังโยชน์ ๓ อย่างได้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสให้หมดสิ้นไป พระสกทาคามี สามารถละสังโยชน์ ๓ อย่างข้างต้นให้หมดสิ้นไป และยังทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงอีกด้วย พระอนาคามี สามารถละสังโยชน์ ๕ อย่างข้างต้นได้และละกามราคะ ปฏิฆะ ได้อีกด้วย ผู้เจริญสมณะและวิปัสสนา ควบคู่กันไป เมื่อเธอเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป มรรคย่อมเกิดแก่เธอ อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้มีใจอุกฤษฏ์จะในธรรมกันไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้นแก่เธอ เธอเสพ เจริญทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพเจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป การเข้าถึงโลกุตตรธรรม ๙ ด้วยการรู้แจ้ง ทางตลอดอริยสัจ ๔ โดยการตามหลักไตรสิกขาเจริญสมณะและวิปัสสนาตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้ กายเวทนา จิต และธรรมทั้ง ๔ อย่าง รวมลงก็คือรูปและนาม ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนินตามทางแห่งวิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติก็สามารถละสังโยชน์และอนุสัยที่มีอยู่ในตน ได้ตามกำลังของมรรค สามารถบรรลุมรรคผลนิพพาน

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาการบรรลุนิยามของพระสุภูติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระ และเพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติการบรรลุนิยามของพระสุภูติเถระ การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัย โดยมีวิธีการเก็บข้อมูลจากเอกสารต่างๆ เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส ในพระพุทธศาสนา เมื่อได้ข้อมูลมาแล้วได้เรียบเรียงตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหา โดยผู้เชี่ยวชาญ จึงสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ ประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระ

จากการศึกษาวิจัยค้นคว้าประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระสุภูติเถระ พบว่า พระสุภูติเถระเป็นหนึ่งในออสิตมหาสาวก ๘๐ องค์ ที่มีความเลิศในด้านอภิญญาและทักษิณะเพราะได้ทำความดีไว้ได้ทำจิตให้ของตนให้เลื่อมใสรวบรวมดอกไม้ของหอมต่างๆ เอาไว้แล้วบูชาดอกไม้อันวิจิตรดีถวายเป็นอาสนะแก่พระพุทธเจ้าประทุมุตตรตลอด ๗ วัน ๗ คืน คือการสั่งสมบารมีมาได้เป็นพระอรหันต์

เดิมชื่อว่า “สุภูติ” เพราะมีร่างกายสดใสรุ่งเรืองอย่างยิ่ง บิดานามว่า “สมุนเศรษฐี” มารดาไม่ปรากฏนาม เกิดที่เมืองสาวัตถี เป็นคนวรรณะแพศย์ พระสุภูติเถระในสมัยก่อนบวชตั้งแต่เป็นเด็กมา ได้รับการเลี้ยงดูและการศึกษาเป็นอย่างดี ที่จะพึงหาได้ในสมัยนั้น เพราะบิดาของท่านเป็นเศรษฐีมีทรัพย์มาก ประกอบร่างกายของท่านสง่างาม และผิวพรรณผุดผ่อง จึงนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่บุคคลเป็นจำนวนมาก ท่านเป็นผู้มีลักษณะดี ผิวผ่องใสสะอาด สวยงาม จึงได้นามว่า “สุภูติ” ซึ่งถือว่าเป็นมงคลนาม มีความหมายว่า “ผู้เกิดดีแล้ว”

พระสุภูติเถระได้รับการสถาปนาจากพระบรมศาสดา ให้อยู่ในตำแหน่งเอตทัคคะ ๒ ประการ นั่นก็เนื่องด้วย ๒ เหตุ คือ โดยเหตุเกิดเรื่อง คือ พระมหาสาวกองค์นั้นได้แสดงความสามารถออกมาให้ปรากฏในเรื่องทั้งสองได้อย่างชัดเจนและอีกเหตุหนึ่งก็คือเนื่องด้วยท่านได้ตั้งความปรารถนาในตำแหน่งนั้นตลอดแสนกัลป์ ท่านได้ยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะด้านอภิญญาธรรม หมายถึงผู้เป็นอยู่อย่างไม่มีข้าศึก คือ เป็นอยู่ด้วยความไม่มีกิเลส ท่านได้โลกุตระธรรมมีความสำคัญอยู่ด้วยอาการหาภิเลสมิได้ แต่ที่พระสุภูติเป็นเลิศกว่าผู้อื่นก็เพราะ การแสดงธรรมของท่าน จะยึดเอาธรรมะมาเป็นหลักในการเทศนา และกระทำตามแนวทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเทศนาไว้ โดยไม่ปรารถนาที่จะนำบุคคลที่ควรสรรเสริญหรือควรติเตียนมาแสดงเลย ท่านนั้นปรารถนาแต่ธรรมะ

เพียงอย่างเดียวดังนั้น จึงได้ชื่อว่าไม่ได้แสดงธรรมเพื่อให้เกิดศรัทธากับผู้ฟัง เวลาเที่ยวไปบิณฑบาตก่อนจะรับอาหารบิณฑบาต ท่านจะเข้าเมตตามานก่อนออกจากมานแล้วจึงรับอาหารบิณฑบาตทำอย่างนี้ทุกๆ เรือนด้วยตั้งใจว่าทำอะไรผู้ถวายอาหารบิณฑบาตจะได้บุญมากประกอบร่างกายของท่านสง่างาม และผิวพรรณผุดผ่อง จึงนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่บุคคลเป็นจำนวนมาก

๔.๑.๒ วิธีปฏิบัติการบรรลุธรรมของพระสุกัฏฐิเถระ

พระสุกัฏฐิเถระเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดศรัทธาออกบวชเรียนมาติกา (แม่บทธรรม) ๒ บท เข้าใจแจ่มแจ้ง เรียนกรรมฐานบำเพ็ญเพียรสมณธรรมในป่ากระทำเมตตามานให้เป็นบาทเจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์และอภิญญา ๖ ในวันที่กระทำการฉลองวิหารนั้น ท่านสร้างสมบุญญาธิการไว้มาก และเพราะตัวท่านถึงพร้อมด้วยบารมีสูงสุดในพรหมวิหารภาวนา พระพุทธเจ้าจึงทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะผู้เลิศด้านอรณวิหารธรรมคือ เจริญมานประกอบด้วยเมตตา หรือเป็นอยู่อย่างไม่มีข้าศึกและทักษิโนยบุคคล คือ เป็นผู้ควรรับทักษิณาทาน เพราะท่านมีปฏิปทานำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็น

การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระสุกัฏฐิ คือ การเจริญเมตตามาน และอัปปมัญญา พร้อมทั้งการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ เข้าถึงกระแสแห่งธรรมที่เป็นไปตามลำดับขั้นตอนจนสามารถบรรลุถึงโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ระดับต่างๆ มีพระโสดาบันเป็นเบื้องต้น จนสามารถละสังโยชน์ ๓ อย่างได้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสให้หมดสิ้นไป พระสกทาคามี สามารถละสังโยชน์ ๓ อย่างข้างต้นให้หมดสิ้นไป และยังทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงอีกด้วย พระอนาคามี สามารถละสังโยชน์ ๕ อย่างข้างต้นได้และละกามราคะ ปญฺหะ ได้อีกด้วย ส่วนพระอริยบุคคลขั้นสูงสุด คือพระอรหันต์ละสังโยชน์ได้ ๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปญฺหะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาโดยสิ้นเชิง มีปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีจุดเด่นต่างกัน พระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งสอนให้ตนเองหลุดพ้นก่อน แล้วค่อยแนะนำผู้อื่นภายหลัง คือ พาดตนเองให้พ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองเสียก่อน ต่อมาชักบอกให้ผู้อื่นทำตามผลที่ตนได้รับ เป็นเครื่องยืนยันรับรองให้ทำตามตัวอย่างโดยเชื่อสนิทใจ ในที่สุดก็ได้ประสพผลสำเร็จตามที่หวัง คือ พระนิพพาน

วิธีการปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง ของพระสุกัฏฐิ คือสมถกรรมฐานและยกระดับขั้นสู่วิปัสสนาภาวนา ผู้เมื่อเจริญสมถกรรมฐานแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาที่หลังก็ได้ เพราะกรรมฐานทั้ง ๒ อย่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันและเป็นเหตุปัจจัยสนับสนุนเกื้อหนุนและกัน เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด

ผู้เจริญสมถะและวิปัสสนา ควบคู่กันไป เมื่อเธอเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป มรรคย่อมเกิดแก่เธอ. อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้มีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้นแก่เธอ เธอเสพ เจริญทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพเจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป การเข้าถึงโลกุตตรธรรม ๙ ด้วยการรู้แจ้ง ทางตลอดอริยสัจ ๔ โดยการตามหลักไตรสิกขา เจริญสมถะและวิปัสสนาตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้ กายเวทนา จิต และธรรม ทั้ง ๔ อย่าง รวมลง ก็คือ รูปและนาม ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนิน

ตามทางแห่งวิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติก็สามารถละสังโยชน์และอนุสัยที่มีอยู่ในตน ได้ตามกำลังของมรรค สามารถบรรลุมรรคผลนิพพาน สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา มีพระโสดาบันเป็นเบื้องต้น พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์ตามลำดับ เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ คือ บรรลุ มรรค ผล และนิพพาน

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำข้อมูลไปใช้

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาการบำเพ็ญบารมี และการบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระพบว่า สามารถสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในพระรัตนตรัยแล้วถวายทานด้วยความเคารพเลื่อมใสเจริญเมตตาจิตให้มากต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย และรักษาศีลให้บริสุทธิ์ทำจิตให้ตั้งมั่นเจริญวิปัสสนาภาวนาอยู่เป็นนิจ งานวิจัยนี้เป็นการรวบรวม และเรียบเรียงจากคัมภีร์ หรือตำราวิชาการเท่านั้น ยังขาดการศึกษาที่ลงสู่ภาคปฏิบัติ คือ การนำผลการศึกษาไปใช้จริง ดังนั้น ผู้ที่มีความต้องการนำผลการศึกษาไปใช้ควรฝึกปฏิบัติในสำนักปฏิบัติธรรม หรือวัดที่พร้อมในด้านการปฏิบัติธรรม

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำสารนิพนธ์ครั้งต่อไป

จากการศึกษาประวัติการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระสุภูติเถระผู้วิจัยเห็นว่า ยังมีประเด็นที่น่าสนใจที่ควรศึกษาดังนี้คือ

- ๑) ศึกษาเมตตาตามานที่เป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาภาวนา
- ๒) ศึกษาหลักธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดอภิญญา ๖

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระพุทโธชาจารย์. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดย พระเมธี กิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.

พระพุทโธโสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

(๒) หนังสือ:

ปัญญา ใบบางยาง. ธรรมาธิบาย เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรม, ๒๕๔๓.

ผ.ศ.พิเศษ สมบูรณ์ ตาสนธิ. พระอรหันต์สาวก บรรลุธรรมได้อย่างไร. นนทบุรี: บริษัท ธิงค์ ปียอนด์ บุ๊คส์, ๒๕๕๕.

พระกัมมัญฐานาจารย์. อุ บัณฑิตาภิวงสะ. โพชนก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. รู้แจ้งในชาตินี้. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

พระญาณธชเถระ (แลตีสยาตอ). อานาปานทีปนี. พระคันธสราภิวงค์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

_____. อานาปานทีปนี. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙. ราชบัณฑิต). ศัพทวิเคราะห์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐.

_____. พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐.

- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). **สอbcmมืออารมณกรรณฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- _____. **วิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐาน)**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘.
- _____. **คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. นนทบุรี: บริษัทเอสอาร์พริ้นต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.
- _____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร). **วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๕๕.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตญาณ). **ธรรมปริทรรศน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย). **การฝึกอบรมกัมมัฏฐานภาคปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๙ สมถกรรมฐานที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ ๒๕๓๙.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **พรหมวิหาร**. แปลโดย พระคันธสาราภังค์ (สมลักษณ์ คุนธสาโร). พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๕.
- _____. **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๔๙.
- _____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. แปลโดย พระคันธสาราภังค์. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอ ไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.
- พระอัครวงษ์เถระ. **สัททนีติธาดุมาลา**. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ. พระมหานิมิตร ธรรมสาโร และจารย์ ธรรมดา แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.
- พระอุปัชฌาย์เถระ. **วิมุตติมรรค**. แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์จวิภาค ภาคที่ ๒ สมาสและทัตติ**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

..... **ธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๘.

..... พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตาโณ) รวบรวมเรียบเรียง, **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๔,
(นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๙.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **ธรรมาธิธาน พจนานุกรมคำ
สอนพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์ดีแทค จำกัด มหาชน,
๒๕๕๒.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.** พิมพ์ครั้งที่
ที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร). **อริยวัฏสัพพีทา ปฏิภาอันเป็นวงศ์แห่ง
พระอริยเจ้า.** (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔).

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส รจนา. **ธรรมปริทรรศน์ ๒.** พระเทพดิลก
(ระแบบ จิตตาโณ) รวบรวมเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๖.

..... **ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒ .** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๘.
สุขาว พลอยชุม. **ธรรมานุกรม.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๗.

(๓) วิทยานิพนธ์:

พระมหาเกียรติจิตร อภิวัฒน์ (อะสงค์). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระสมรัตน์ โจนพโล (เรืองบุญ). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัปปินเถระ”. **วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๖.

พระอธิการโมฆิต ปณณาวโร (รุ่งเรือง). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัปปินเถระ”
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).

พระมหาสุพจน์ นนทวิริโย (ชรินทร์). “ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระสารีบุตรเถระและ
พระมหาโมคคัลลานเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระครูมนัสสิทธินทร (มนโรม มโนโร). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอัฐบาลเถระ”. **วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๘.

พระสมุห์มานัส อคฺคปญฺโญ (วงศ์สาขา) “ศึกษาเมตตาเจโตวิมุตติอันเป็นบาทฐานในการบรรลุธรรม”

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

แม่ชีวันเพ็ญ หนูน้อยเรือนงาม “ศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระรูปนันทาเถรี”

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

นางสาวพุทธชนวนันท์ จันทรโสม “ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธานุภาพ” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

(๔) วารสาร:

บรรจบ บรรณรุจิ. “ชื่อเรียกปัญญาในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร”. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๕): ๔๖.

ภาคผนวก ก

พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย
วิมานวตถุ เปตวตถุ
เถรคาถา เถรีธาคาปาติ
เล่มที่ ๒๕ ภาค ๑

๑๕๘

ขุททกนิกาย อุทาน

[๖. ชจุจนร

มานุเปตา อัย ปชา มานกนฺตา มานวินิพฺพชา^๑
 ติฏฺฐิสฺส สารมถกถา สํสาร์ นาทิวทฺถกํมิตฺติ. ฌฏฺฐํ.

๗. สุกฺกิสฺสคฺค

[๕๗] เอวมฺเม สุตํ :— เอกํ สมยํ ภกฺวา สาวัตถิยํ วิหริติ เชตฺวานเ
 อนาถปิตฺตํกิสฺส อารามเ. เทน โข ปน สมเยน อายสฺมา สุกฺกิตฺติ ภกฺวาโต อวิทฺทูเร
 นิสินฺโน โหติ ปถลงกํ อากุชิตฺวา อุชฺชํ กายํ ปณฺธิธาย อวิตฺตํ สมารี สમાปชฺชิตฺวา.

อทุทสา โข ภกฺวา อายสฺมนฺตํ สุกฺกิตฺติ อวิทฺทูเร นิสินฺนํ ปถลงกํ อากุชิตฺวา
 อุชฺชํ กายํ ปณฺธิธาย อวิตฺตํ สมารี สમાปณฺนํ.

อต โข ภกฺวา เอตมฺกถํ วิทิตฺวา ทายํ เวลารํ อิมํ อุทานํ อุทานเสี :

ยสฺส วิทกฺกา วิรูปิตา
 อชฺฌมฺกตํ สุกฺกิปฺปิตา อเสสา
 ทํ สงฺกมกํจ อรูปสณฺณํ
 จตุโยคาคิกโต น ชาติ^๒ เอตฺติ. สกฺกมํ.

๘. ลณฺณิกาสฺสคฺค

[๕๘] เอวมฺเม สุตํ :— เอกํ สมยํ ภกฺวา ราชกเห วิหริติ เวฬุวนเ
 กลนฺทกนิวาเป. เทน โข ปน สมเยน ราชกเห เทว ปุกา อณฺณตริสฺสา คณฺณิกาย
 สารคฺคา โหนฺติ ปฏฺิพทฺฐจิตฺตา ภณฺฑานชาตา กลนฺทชาตา วิวาทาปนฺนา อณฺณมณฺณํ
 ปาณฺธิหิปี อูปกมฺนฺติ, เสทฺฐหิปี อูปกมฺนฺติ, ทนฺฑเทหิปี อูปกมฺนฺติ, สกฺกเดหิปี
 อูปกมฺนฺติ. เต ทคฺค มรณฺมุปี นิกจฺจนฺติ มรณฺมตฺตมฺปิ ทฺกฺช.

ภาคผนวก ข

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬา ๒๕๓๙
พระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย
เล่มที่ ๒๕

วรรค]

๗. สุกตีสสูตร

๓๐๓

๗. สุกตีสสูตร ว่าด้วยพระสุกติเถระ

[๕๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิก-
เศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระสุกตินั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง เข้าสมาธิ
ที่ไม่มีวิตก^๑ อยู่ในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระสุกติผู้กำลังนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง
เข้าสมาธิที่ไม่มีวิตกอยู่ในที่ไม่ไกล

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้
ในเวลานั้นว่า

พุทธอุทาน

ผู้กำจัดวิตกทั้งหลายได้

กำหนดวิตกทุกอย่างที่เกิดภายในตนได้ด้วยดี

ล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้อง^๒ ได้ เป็นผู้มีรูปสัญญา^๓

ละโยคะ ๔ ประการ^๔ ได้อย่างสิ้นเชิงแล้ว

ไม่ต้องหวนกลับมาเกิดอีกต่อไป

สุกตีสสูตรที่ ๗ จบ

^๑ สมาธิที่ไม่มีวิตก ในที่นี้หมายถึงอภิสมาธิที่มีฌานที่ ๔ เป็นพื้นฐาน (ขุ.อุ.ป. ๕๗/๓๗๓)

^๒ ดูเชิงอรรถที่ ๑ หน้า ๑๕๕ ในเล่มนี้

^๓ เป็นผู้มีรูปสัญญา หมายถึงยึดเอานิพพานเป็นอารมณ์ (ขุ.อุ.ป. ๕๗/๓๗๔)

^๔ ดูเชิงอรรถที่ ๑ หน้า ๓๑ ในเล่มนี้

ภาคผนวก ค

อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฯ ๒๕๓๒
สูตรตตปิฎก มหาจุฬาฯ อรรถกถา
ปรมตที่ปนิยา นาม ชุททกนิกายอรรถกถา
เถรคาถาฉนวน
(ปจิม ภาโค)

๑. เอกกนิปาต-

๑. ปฐมวคค

[๑๓๘] ๑. สุภูติตฺเถรกาถาवचना

อิทานิ ฉนฺนา เม ภูฏิกาทิอาทินยปฺวตฺตํ เถรกาถานํ อตฺตวณฺณนา
โหติ. सा पन्यां अतฺตวณฺณना यस्मा तासं तासं काถानं अतฺตुप्पत्ति
पกาเสत्वा วุจฺจमाना ปากฺกฺวา โหติ สุวิญญेयฺยา ज, तस्मा तत्तुद तत्तुद
अतฺतुप्पत्ति पกาเสत्वा अतฺตวณฺณनं गिरिसामाति.

ตत्तुद ฉนฺนา เม ภูฏิกาทิ काถาย กา อฺปฺปत्ति ? วุจฺจเต :- อิตฺถิ กิร
กปฺปสฺสทสฺสสมตฺตเก อนฺนุप्पन्नเวยว ปทุมุตฺตโร ภควติ โลกนาถे हंसदिनामเก
นกระ อดฺยตฺตสฺส พุราหมณฺมหาสาสสฺส เอโก ปฺปฺโต อฺปฺปชฺชิตฺ. ตสฺส “นฺนท-
มาณโว”ติ นามํ อกัสมฺ. โส วยปฺปฺโต ตโย เวเท อุกฺกณฺหิตฺวา ตत्तुद สวํ
อปฺปสฺสนฺโต อตฺตโน ปริวารภูเตหิ จตฺตจฺจตาหีสาย มาณวสฺสทสฺสเอหิ สทฺธิ ปพฺพท-
ปาเท อธิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อฏฺฐ สฺมาปฺตติโย ปณฺจ จ อภิญฺญาโย นิพฺพตฺเตสิ.
อนฺเตवासิกานมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ อาจิภฺนิ. เตปิ น จิเรเนว ฉานลลภินฺ อहेสุ.

เตน จ สมเยน^๑ ปทุมุตฺตโร ภควา โลก อฺปฺปชฺชิตฺวา หंसदिनํ
อฺปฺปนิสฺสาย วิหรนฺโต เอกทิวสํ ปจฺจุสฺสมเย โลกํ วโละเกนฺโต นฺนทตาปสฺส
อนฺเตवासิกขณฺณิฉานํ อรหตฺตอฺปนิสฺสยํ นฺนทตาปสฺส จ ทฺวิหฺงเกหิ สมนฺนาคตฺส
สาวกฺฏฺฐานนฺตฺตสฺส ปตฺถนํ ทิสฺวา ปาโถว สรรีปฺภิชฺชกฺกนํ กตฺวา ปุพฺพทสฺส
ปตฺตจิวรมาทาย อดฺยํ กณฺจि อนามนฺเตตฺวา สีโห วิย เอกจโร นฺนทตาปสฺส
อนฺเตवासิกเส พฺลผลตฺตถาย กเตสุ “พุทฺธภาวํ เม ชานาตุ”ติ ปสฺสนฺตสฺส

๑ ม. ฉนฺนา เมสา

๒ ส. ม. หंसดิโนมเก

๓ ส. เตน จ สมเยน ปน

นนททาปสสุส อากาสโต โอตริฐา ปจวิยं ปฏิจฐาสิ. นนททาปโส พุทธานุภาวญฺเฆว ลกขณปาริปุรี จ กิสุวา ลกขณมฺนุเต สมมุติฐา “อิมํหิ ลกขณํหิ สมฺมุนาคโต นาม อถาริ อชฺฌาวสนโต ราชชา โหติ จกฺกวตฺติ, ปพฺพชนโต โลเก วิวุจฺจุนโท” สพฺพญฺญ พุทฺโธ โหติ, อयं ปุริสาชานีโย นิสฺสํสยํ พุทฺโธ”ติ ญตฺวา ปจฺจุกฺกมํ ภทฺวา ปณฺจปติฏฺฐิตาน วนฺทิตฺวา อาสนํ ปณฺญาเปตฺวา อทาสิ. นิสิทฺธิ ภทฺวา ปณฺญตฺเต อาสเน. นนททาปโสปี อตฺตโน อนุจฺฉวิกํ อาสนํ กเหตฺวา เอกมฺนตฺ^๒ นิสิทฺธิ.

ตสฺมี สมเย จตฺตจฺจทาฬิสสทสฺสขฺยฺยลา ปณฺธิปณฺธิตานิ โอชวฺนทานิ ผลาผลานิ กเหตฺวา อัจฉริยสฺส สนฺติกํ สมฺปชฺชตา พุทฺธานญฺเฆว อัจฉริยสฺส จ นิสิทฺธนาสนํ โอโลเกนฺดา อาหํสุ “อัจฉริย มยํ อิมสฺมี โลเก ตฺเมหิ. มหฺนตฺตโร นตฺถิ”ติ วิจารณ์, อยं ปน ปุริโส ตฺเมหิ มหฺนตฺตโร มญฺเญ”ติ” นนททาปโส “ถาถา กิ วเทถ, สาสเปณํ” สทฺธิ อฏฺฐสฏฺฐิสทสฺสโยชนฺพุเพรํ สินฺธุ อูปเมตฺ อิจฺฉณ, สพฺพญฺญพุทฺเธน สทฺธิ มา มํ อูปมิตฺตา”ติ^๓ อาท. อตฺเต เต ทาปสา “สเจ อยํ โอโรโก อภวิสฺส, น อมฺหากํ อัจฉริโย เอวํ อูปมํ อาทเรยฺย, ยาว มหาวทายํ ปุริสาชานีโย”ติ ปาเทสุ นิปติฐฺวา สิริสา วนฺทิสฺสุ. อตฺเต เต อัจฉริโย อาท “ถาถา อมฺหากํ พุทฺธานํ อนุจฺฉวิกํ เทยฺยธมฺโม นตฺติ, ภทฺวา จ ภิกฺขวจารเวลายํ อิศฺวกโต, จสฺมา มยํ ยถาพลํ เทยฺยธมฺมํ ทสฺสาม, ตฺเมท ยํ ยํ ปณฺธิตํ ผลาผลํ อานีตํ, ตํ ตํ อาทรา”ติ วทฺวา อาทราเปตฺวา หตฺเต ฐิวิฐฺวา สยํ ตถากตฺสส ปชฺชเต ปฏิจฺจาเปสิ. สจฺจตารา ผลาผลํ ปฏิกฺกทิตมตฺเต เทวตา ทิพฺพโพชนํ ปฏิจฺปิสุ. ทาปโส อุกทมฺปิ สยเมว ปริสฺสาเวตฺวา อทาสิ. จโต โภชนกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา นิสิทฺธเน สจฺจตริ สพฺเพ อนุจฺฉวาสิเก ปกฺโกทิตฺวา สจฺจตฺตฺ สนฺติเก

๑ ส. วิวุจฺจุนโท

๔ ม. กิ สาสเปณ

๒ ส. เอกมฺนต

๔ ม. สทฺธิ อูปมิตฺตาติ

๓ ม. มหฺนตฺตโรติ มญฺเญติ

นิปาท]

๑. ปฐมวคฺค ๑. สกุติตุเถรภาตาวณณนา

๒๔

สารณียํ ทถํ ภณโต นิสฺสํ. สตุตา “ภิกฺขุสํโฆ อากฺขณฺตุ”ติ จินฺตสฺส. ภิกฺขุ
สตุฏฺฐ จิณฺตํ ฌตฺวา สกฺกสฺสสมฺมุตฺตา ชินฺทสฺวา อากฺขณฺตุวา สตุฏฺฐารํ วนฺทิตฺวา
เอกมฺนุตํ อฏฺฐํสุ.

นฺนททาปโส อนฺนเตวาสิกเก อามนฺตสฺส “ถาตา พุทฺธานํ นิสฺสินฺทาสนฺนปฺปิ นิจฺ,
สมณสสฺสสฺสสฺสสฺสปี อาสนํ นคฺคิ, ตุมฺเหหิ อชฺช อุทฺธารํ ภณโต ภิกฺขุสํฆสฺส
จ สตุฏฺฐารํ ทาถํ วฏฺฐติ, ปพฺพทปาทโต วนฺณณฺทนฺทสมฺปนฺนานิ ปุပ္ฺพผานิ อาทฺรธา”ติ.
อจินฺตเยยฺยตฺตา อิทฺธิวีสยสฺส มุหุตฺเตเนว วนฺณณฺทนฺทสมฺปนฺนานิ ปุပ္ฺพผานิ อาทฺริตฺวา
พุทฺธานํ โยชนปฺปมาณํ ปุပ္ฺพผาสนํ ปณฺณยาเปสฺสุ, อกฺกสวากานํ ติกฺขวุตฺ, เสสภิกฺขุณํ
อทฺถโยชนิกาภิเกทํ, สํฆนวกสฺส อุตฺถมมฺมุตํ อโหสิ. เอวํ ปณฺณยตฺเตสฺสุ อาสนสฺสุ
นฺนททาปโส ตถากถสฺส ปุโรโต อณฺชสิ ปกฺกมุห จิตฺ “ภณฺเต มยฺหํ ทิฆมมฺมุตํ
ทิตาย สุขาย อิมํ ปุပ္ฺพผาสนํ อภิกฺขุทฺธา”ติ อาพ. นิสฺสํ ภทฺวา ปุပ္ฺพผาสน. เอวํ
นิสฺสินฺเน สตุฏฺฐิ สตุฏฺฐ อาการํ ฌตฺวา ภิกฺขุ อคฺคโต อคฺคโต ปกฺกทาสเน
นิสฺสํ^๑ นฺนททาปโส มนฺนํ ปุပ္ฺพผณฺตํ กเหตุวา ตถากถสฺส มคฺคเก ธาเรนฺโต
อฏฺฐาสิ. สตุตา “ถาปฺसानํ อยํ สตุฏฺฐาโร มหปฺปโส โหตุ”ติ นิโรธสฺมาปฺตติ
สฺมาปฺตฺติ. สตุฏฺฐ สฺมาปฺนฺนภาวํ ฌตฺวา ภิกฺขุปฺปิ สฺมาปฺตฺติ^๒ ตถากถ สตุฏฺฐาทํ
นิโรธํ สฺมาปฺตฺติตฺวา นิสฺสินฺเน อนฺนเตวาสิกา ภิกฺษาจารกฺวาเล สฺมาปฺตฺเต วนฺมุลผลาผล^๓
ปรีฏฺฐิตฺวา เสสกาเล พุทฺธานํ อณฺชสิ ปกฺกมุห ติฏฺฐนฺติ. นฺนททาปโส ปน
ภิกฺษาจารมฺปิ อกฺขณฺตุวา ปุပ္ฺพผณฺตํ ธาเรนฺโต สตุฏฺฐาทํ ปิตฺติสฺสขเนว วิคินฺนเมตฺติ.

สตุตา นิโรธโต วฏฺฐาย อรณฺวิหาริองฺเคน ทกฺขิณฺณยฺยงฺเคน จาติ ทฺวติ
องฺคเหิ สมนฺนาคถํ เอกํ สวากํ “อสิคณฺตสฺส ปุပ္ฺพผาสนานฺโมทนํ กโรหิ”ติ
อาณนาเปสิ. โส จกฺกวตฺติริณฺโวย สนฺติกา ปฏฺฐิตทฺธมฺหาลาโก มหาโยโธ วิย ตฺถว-

๑ ส. ภิกฺขุ

๒ ส. นิสฺสินฺน

๓ ส. สฺมาปฺตติ สฺมาปฺตฺติ

๔ ม. วนฺมุลผล

มานโส อุตตโน วิสเย จตุวา เตปิฏกํ พุทฺธวงนํ สมมุสิตฺวา อนุโมทนํ อภาสิ.
 ตสฺส เทสนาวสานเน สจฺจตา สยํ ธมฺมํ เทเสสิ. เทสนาปริโยสานเน สหฺพเพ
 จกฺขจฺจตาเปสสทสฺสตาปสา อรหตฺตํ ปาปุณฺเิสฺ. สจฺจตา “เอถ ภิกฺขโว”ติ หตฺถํ
 ปสาเวสิ. เตสํ ทาวเทว เกสมสฺสุ^๑ อนุตฺตราชิ. อฏฺฐปรีกฺขารว กาเย ปฏิมุกฺกาว
 อเหสฺ. สฏฺฐิจิวสฺสจฺจเตวรา วิย สจฺจตาปริวาริยฺส. นนฺทตาปโส ปน วิกฺขิตฺตจิตฺตตาย
 วิสสํ นาธิกจฺฉิ. ตสฺส กิร อรณฺวิหาริณฺดรสฺส สนฺติเก ธมฺมํ โสจฺจุ อารทฺธกาลโต
 ปฏฺฐจาบ “อโห วตฺถาหมปิ อนาคตเต อปุปฺปชฺชนกพุทฺธสฺส สาสเน อิมินา สวณฺเณ
 ลทฺธธฺรํ ลเภยฺยณฺ”ติ จิตฺตํ อุกฺกปาเท. โส เชน ปรีวิคฺคเกณ มกฺกผลปฏฺฐิเวสํ ภาตํ
 นาสกฺขิ. ตถาคตํ ปน วณฺหิตฺวา สมมุเข จตุวา อาห “ภนฺเต เยน ภิกฺขุณา
 อธิสฺสณสฺส ปุปฺผาสนาอนุโมทนา กตา, โก นามายํ จุมฺหากํ สาสเน”ติ. อรณ-
 วิหาริอญฺเเก ทกฺขิณเณยฺยญฺเเก จ เอตทกฺกตํ ปตฺโตโต เอโส ภิกฺขุติ. “ภนฺเต ยฺวายํ
 มया สจฺจตาหํ ปุปฺผณฺตํ ชวเรณฺเตน สกฺกาโร กโต, เชน อธิกาเรน น อญฺญํ
 สมฺปตฺติํ ปตฺตณฺมิ, อนาคตเต ปน เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน อयํ เถโร วิย ทฺวิหฺงเกหิ
 สมฺมุนาคโต สวโก ภเวยฺยณฺ”ติ ปตฺตณฺนภาสิ.

สจฺจตา “สมฺมิชฺฌิสฺสติ นุ โย อิมสฺส ตาปสฺสสฺส ปตฺตนา”ติ อนาคตํสวณฺเณ
 เปเสจฺวา โยโสเกณฺโต กปุปฺปสทสฺสสฺส อติภฺกมิตฺวา สมฺมิชฺฌนณฺภาวํ ทิสฺวา นนฺทตาปสํ
 อาห “น เถ อयํ ปตฺตนา โมจฺวา ภวิสฺสติ, อนาคตเต กปุปฺปสทสฺสสฺส อติภฺกมิตฺวา
 โคตโม นาม พุทฺโธ อปุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สนฺติเก สมฺมิชฺฌิสฺสติ”ติ วจฺวา ธมฺมกถํ
 กถจฺวา ภิกฺขุสํฆปรีวิโต อากาสํ ปกฺขนฺนํ. นนฺทตาปโส ยาว จกฺขุปตฺตสมฺติภฺกมา
 สจฺจตาปริวาริยฺส อุกฺกิสฺส อญฺญลลํ ปกฺกยฺห อฏฺฐจาสิ. โส อปรภาเก กาเลน
 กาลํ สจฺจตาปริวาริยฺส อุกฺกมิตฺวา ธมฺมํ สฺวณฺ. อปริหีนชฺฌาโนว ทาลงฺกจฺวา พุทฺธมฺโลเก
 นิพฺพุตฺโต. ตโต ปน จุโต อปรานิปี ปณฺจ ชชาติสคานิ ปพฺพชิตฺวา อารญฺเณโก

๑ ส. เกสมสฺสุ

นิปาท]

๑. ปฐมวสุค ๑. สุกุติเตตเรศวภาวณณนา

๒๗

อโหสิ. กสฺสปสมฺมาสมพุทฺธกาเลปี ปุพฺพชิตฺวา อารณฺณโก หุตฺวา กตปฺจจากต-
 วตฺตํ ปุเรสิ. เอตํ กิร วตฺตํ อปริปุเรตฺวา มหาสาวกภาวํ ปาปฺปนฺนตา นาม
 นตฺถิ. กตปฺจจากตวตฺตํ ปน อากมฺภฺรกกตาสฺ* วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ. โส วิสสิ-
 วิสฺสสทฺสฺสาณิ กตปฺจจากตวตฺตํ ปุเรตฺวา กาลงฺกตฺวา กามาวจรเทวโลเก ทาวตีส-
 ภาเน นิพฺพตฺติ. วุตฺตญฺเฬหํ อปาทนํ^๑ :-

“หิมาณฺตสฺสาวิทุเร

อสุสโม สุกโต มยุห์

โกสิโย นาม นามเน

เอกายิโก^๒ อุกฺติโย

ผลํ มุลญฺจ ปณฺณญฺจ

ปาวตฺตํ สุปาทาห์^๔

นาห์ โกเปมิ อาชีว

อาราธมิ สกํ จิตฺตํ

ราถุปฺสํหิตํ จิตฺตํ

สยํ ปจฺจเวกฺขามิ

รชฺชเส รชฺชนิเย จ

มยุทฺเส โมหนิเย จ

วิสุทฺธานํ อยํ วาโส

มา โข วิสุทฺธํ ภูเสสิ

อคาริโก ภวิตฺวาน

อุโกปี มา วิราธสิ

นิสโก นาม ปุพฺพโค

ปณฺณสาธา สุมานิคา.

ชฏิลํ อุกฺกตาทปโน

วสามิ นิสฺสเก ททา.

น ภูณฺชามิ อหํ ททา

อุปชีวามิ ทาวเท.

จชฺมานปิ ชีวิทํ

ววิชฺเชมิ อนฺนสนํ.

ยทา อุปฺปชฺชเต มม

เอกโก^๓ ตํ ทเมมฺหํ.

ทฺสฺสนิเย จ ทฺสฺสเส

นิกฺขมสฺส วนา ตฺวํ.

นิมฺมลानํ ตปฺสฺสินํ

นิกฺขมสฺส วนา ตฺวํ.

ยทา บุคฺคํ^๕ ลภิสฺสสิ

นิกฺขมสฺส วนา ตฺวํ.

๑ ศ.วิ. ๑/๒๑๔/๑๖๘ สกฺกสมฺปชฺชณฺณกา, ป.สุ. ๑/๑๑๔/๒๗๓, ๒๗๖ จกฺกสมฺปชฺชณฺณปทฺทพฺพณฺณนา

๒ พ.อ.ป. ๓๒/๑-๕๑/๓๔ สุกุติเตตเรศวภาวณ

๓ อ.ม. เอกายิโก, ม. เอกายิโก

๔ ส. ปาวตฺตปณฺณูปคฺคานํ

๕ อ.ม. เอกุกฺโต

๖ อ.ม. ปุคฺคํ

ฉวาลา^๑ ยถา กฐ^๒
 เนว คามเ อรรณ^๓เเว วา
 ฉวาลา^๑อุปโม ชว^๔สิ
 อุกโต มุตตโก อชช
 ลียา นุ โช ทว เอต^๕
 สหุ^๖ชา^๗ฐ^๘ ว^๙สิ^{๑๐} เม
 อิกุ^{๑๑}ฉ^{๑๒}สน^{๑๓}ติ^{๑๔} ต^{๑๕} วิญญ
 อาก^{๑๖}ก^{๑๗}ฉ^{๑๘}ว^{๑๙}ว^{๒๐}น^{๒๑} อิส^{๒๒}โย
 ต^{๒๓} วิญญ^{๒๔} ป^{๒๕}ว^{๒๖}ก^{๒๗}ฉ^{๒๘}สน^{๒๙}ติ^{๓๐}
 ส^{๓๑}ว^{๓๒}ส^{๓๓} อ^{๓๔}ล^{๓๕}น^{๓๖}โต^{๓๗} ฆิ
 อ^{๓๘}ช^{๓๙}า^{๔๐}ป^{๔๑}ก^{๔๒}น^{๔๓}น^{๔๔} มา^{๔๕}ต^{๔๖}น^{๔๗}ก^{๔๘}
 พ^{๔๙}ล^{๕๐}ิ^{๕๑} น^{๕๒}า^{๕๓}โก^{๕๔} อ^{๕๕}ป^{๕๖}ก^{๕๗}น^{๕๘}ต^{๕๙}ว^{๖๐}า
 ย^{๖๑}ถ^{๖๒}า^{๖๓} วิ^{๖๔}น^{๖๕}ส^{๖๖}ส^{๖๗}โย^{๖๘} ส^{๖๙}น^{๗๐}โต^{๗๑}
 ก^{๗๒}ก^{๗๓}ช^{๗๔}ิ^{๗๕}โก^{๗๖} ร^{๗๗}ิม^{๗๘}เ^{๗๙}น^{๘๐}เ^{๘๑} โห^{๘๒}ติ^{๘๓}
 ต^{๘๔}ถ^{๘๕}ว^{๘๖} ช^{๘๗}ฏ^{๘๘}ิ^{๘๙}ลา^{๙๐} ต^{๙๑}ม^{๙๒}ป^{๙๓}ิ^{๙๔}
 เถ^{๙๕}หิ^{๙๖} ช^{๙๗}ว^{๙๘} น^{๙๙}ิ^{๑๐๐}ส^{๑๐๑}ส^{๑๐๒}โย^{๑๐๓} ส^{๑๐๔}น^{๑๐๕}โต^{๑๐๖}
 ทิ^{๑๐๗}ว^{๑๐๘}า^{๑๐๙} ย^{๑๑๐}ถิ^{๑๑๑} ว^{๑๑๒}า^{๑๑๓} ร^{๑๑๔}ก^{๑๑๕}ติ^{๑๑๖}
 ก^{๑๑๗}ย^{๑๑๘}ห^{๑๑๙}ติ^{๑๒๐} ป^{๑๒๑}ริ^{๑๒๒}ห^{๑๒๓}า^{๑๒๔}น^{๑๒๕}
 ช^{๑๒๖}า^{๑๒๗}ค^{๑๒๘}ร^{๑๒๙}ูป^{๑๓๐} ย^{๑๓๑}ถ^{๑๓๒}า^{๑๓๓} ก^{๑๓๔}ฐ^{๑๓๕}
 ต^{๑๓๖}ถ^{๑๓๗}า^{๑๓๘} ส^{๑๓๙}ิ^{๑๔๐}ล^{๑๔๑}วิ^{๑๔๒}หิ^{๑๔๓}โน^{๑๔๔} ช^{๑๔๕}ว^{๑๔๖}
 อ^{๑๔๗}ถ^{๑๔๘}ว^{๑๔๙} ว^{๑๕๐}ล^{๑๕๑}มา^{๑๕๒}โน^{๑๕๓}ป^{๑๕๔}ิ^{๑๕๕}
 ม^{๑๕๖}ค^{๑๕๗}ติ^{๑๕๘}ก^{๑๕๙}ิ^{๑๖๐} ป^{๑๖๑}เ^{๑๖๒}ค^{๑๖๓}ติ^{๑๖๔}ก^{๑๖๕}ญ^{๑๖๖}จ^{๑๖๗}า^{๑๖๘}ป^{๑๖๙}ิ^{๑๗๐}
 ส^{๑๗๑}ย^{๑๗๒} ก^{๑๗๓}ม^{๑๗๔}ม^{๑๗๕}ิ^{๑๗๖} ก^{๑๗๗}ริ^{๑๗๘}ช^{๑๗๙}ว^{๑๘๐}น

น^{๑๘๑} ก^{๑๘๒}ว^{๑๘๓}จ^{๑๘๔}ิ^{๑๘๕} ก^{๑๘๖}ิ^{๑๘๗}จ^{๑๘๘}การ^{๑๘๙}ก^{๑๙๐}ิ^{๑๙๑}
 น^{๑๙๒} ฆิ^{๑๙๓} ต^{๑๙๔} ก^{๑๙๕}ฐ^{๑๙๖}ส^{๑๙๗}ม^{๑๙๘}ม^{๑๙๙}ต^{๒๐๐}.
 น^{๒๐๑} คิ^{๒๐๒}หิ^{๒๐๓} น^{๒๐๔}า^{๒๐๕}ป^{๒๐๖}ิ^{๒๐๗} ส^{๒๐๘}ณ^{๒๐๙}ณ^{๒๑๐}โต^{๒๑๑}
 นิ^{๒๑๒}ก^{๒๑๓}ข^{๒๑๔}ม^{๒๑๕}ส^{๒๑๖}ส^{๒๑๗} ว^{๒๑๘}น^{๒๑๙}า^{๒๒๐} ช^{๒๒๑}ว^{๒๒๒}.
 โก^{๒๒๓} ป^{๒๒๔}ช^{๒๒๕}า^{๒๒๖}น^{๒๒๗}า^{๒๒๘}ติ^{๒๒๙} เ^{๒๓๐}เต^{๒๓๑} อ^{๒๓๒}ิ^{๒๓๓}ห^{๒๓๔}
 โก^{๒๓๕}ส^{๒๓๖}ข^{๒๓๗}พ^{๒๓๘}ห^{๒๓๙}ล^{๒๔๐}า^{๒๔๑}ย^{๒๔๒} จ^{๒๔๓}.
 อ^{๒๔๔}ส^{๒๔๕}จ^{๒๔๖}ิ^{๒๔๗} น^{๒๔๘}า^{๒๔๙}ค^{๒๕๐}ริ^{๒๕๑}โก^{๒๕๒} ย^{๒๕๓}ถ^{๒๕๔}า^{๒๕๕}
 โ^{๒๕๖}จ^{๒๕๗}ห^{๒๕๘}ิ^{๒๕๙}ส^{๒๖๐}ส^{๒๖๑}น^{๒๖๒}ติ^{๒๖๓} ต^{๒๖๔} ส^{๒๖๕}ห^{๒๖๖}า^{๒๖๗}.
 ส^{๒๖๘}ม^{๒๖๙}ติ^{๒๗๐}ก^{๒๗๑}ก^{๒๗๒}น^{๒๗๓}ต^{๒๗๔}ส^{๒๗๕}า^{๒๗๖}ส^{๒๗๗}น^{๒๗๘}
 ก^{๒๗๙}ก^{๒๘๐}ิ^{๒๘๑}วิ^{๒๘๒}หิ^{๒๘๓}สิ^{๒๘๔} ช^{๒๘๕}ว^{๒๘๖}.
 ก^{๒๘๗}ญ^{๒๘๘}ช^{๒๘๙}ว^{๒๙๐} ส^{๒๙๑}ฏ^{๒๙๒}ิ^{๒๙๓}ห^{๒๙๔}า^{๒๙๕}น^{๒๙๖}
 ย^{๒๙๗}ถ^{๒๙๘}า^{๒๙๙} นิ^{๓๐๐}ห^{๓๐๑}ร^{๓๐๒}เ^{๓๐๓}เต^{๓๐๔} ก^{๓๐๕}ข^{๓๐๖}.
 ส^{๓๐๗}ข^{๓๐๘} ส^{๓๐๙}า^{๓๑๐}ค^{๓๑๑} น^{๓๑๒} วิ^{๓๑๓}น^{๓๑๔}ห^{๓๑๕}ติ^{๓๑๖}
 ป^{๓๑๗}ช^{๓๑๘}ณ^{๓๑๙}า^{๓๒๐}ย^{๓๒๑}น^{๓๒๒}โต^{๓๒๓} ป^{๓๒๔}เว^{๓๒๕}ร^{๓๒๖}ติ^{๓๒๗}.
 นิ^{๓๒๘}ห^{๓๒๙}ิ^{๓๓๐}ส^{๓๓๑}ส^{๓๓๒}น^{๓๓๓}ติ^{๓๓๔} ก^{๓๓๕}ม^{๓๓๖}ม^{๓๓๗}ติ^{๓๓๘}
 ส^{๓๓๙}ข^{๓๔๐} ส^{๓๔๑}า^{๓๔๒}ค^{๓๔๓} น^{๓๔๔} ส^{๓๔๕}จ^{๓๔๖}ณ^{๓๔๗}สิ^{๓๔๘}.
 ส^{๓๔๙}เ^{๓๕๐}ก^{๓๕๑}ส^{๓๕๒}ณ^{๓๕๓}ส^{๓๕๔}ม^{๓๕๕}ป^{๓๕๖}ิ^{๓๕๗}โต^{๓๕๘}
 ก^{๓๕๙}โ^{๓๖๐}ย^{๓๖๑} ย^{๓๖๒}ถ^{๓๖๓}ว^{๓๖๔}า^{๓๖๕} น^{๓๖๖}ิ^{๓๖๗}ส^{๓๖๘}ส^{๓๖๙}โย^{๓๗๐}.
 เน^{๓๗๑}ว^{๓๗๒} ฉ^{๓๗๓}า^{๓๗๔}ย^{๓๗๕}ติ^{๓๗๖} ก^{๓๗๗}ก^{๓๗๘}ถ^{๓๗๙}จ^{๓๘๐}
 น^{๓๘๑} ฉ^{๓๘๒}า^{๓๘๓}ย^{๓๘๔}ิ^{๓๘๕}ส^{๓๘๖}ส^{๓๘๗}ิ^{๓๘๘} ก^{๓๘๙}ก^{๓๙๐}ถ^{๓๙๑}จ^{๓๙๒}.
 ก^{๓๙๓}ก^{๓๙๔}ิ^{๓๙๕}วิ^{๓๙๖}หิ^{๓๙๗}สิ^{๓๙๘} ช^{๓๙๙}ว^{๔๐๐}
 น^{๔๐๑}ค^{๔๐๒}ฎ^{๔๐๓}ิ^{๔๐๔} เ^{๔๐๕}เต^{๔๐๖} นิ^{๔๐๗}หิ^{๔๐๘}ค^{๔๐๙} ช^{๔๑๐}น^{๔๑๑}.
 ก^{๔๑๒}ก^{๔๑๓}เ^{๔๑๔}เต^{๔๑๕} ส^{๔๑๖}เ^{๔๑๗}ท^{๔๑๘} ป^{๔๑๙}ิ^{๔๒๐}ม^{๔๒๑}จ^{๔๒๒}ย^{๔๒๓}

๑ ส. นตฺถว กิจจการกั

๒ ปาส. สฬ ฐว วสิ, ส. สหุชาฐว ชหสิ

๓ ส. ปวากุฉิสฺสนติ

๔ ส. กุมฺมโน

๕ ปาส. ยายสิ, ยายิสฺสนติ

นิปาท]

๑. ปจวคฺค ๑. สุกฺกิตฺตเดรคคาวณฺณนา

๒๔

เอวํ ชีวํหิสิ เกเห	สาธุ เต ตํ น รุจฺจติ.
เอวาทํ คตฺถ วาเรมิ	สงฺกิลเสกตํ มนํ
นानาธมฺมกตํ กตฺวา	ปาปา จิตฺตํ นิวารยํ.
เอวํ เม วิหรนฺตสฺส	อปฺปมาทวิหารีโน
ทิสวสฺสสทสฺसानิ	ปวเน เม ^๑ อติภฺกนฺ.
อปฺปมาทวตฺถํ ทิสฺวา	ยฺยตมตฺถํ กเวสํ
ปทุมุตฺตรสมฺพุทฺโธ	อาภจฺฉิ มม สนฺติภํ.
ติมฺพฐสวณฺณนาโก ^๒	อปฺปเมยฺโย อานุโป
รูเปณาสทิสฺโส พุทฺโธ	อาภาเส จงฺกมํ ตทา.
สฺมุตฺโต สาลวราชว	วิชฺชวพฺภวณฺณนฺตเร ^๓ .
ณายะณาสทิสฺโส พุทฺโธ	อาภาเส จงฺกมํ ตทา.
สิหราชาวสมฺภิตฺโต	คชราชว ทปฺปิโต ^๔
อภิตฺโต พุคฺคฆราชว	อาภาเส จงฺกมํ ตทา.
สิญฺจนิภฺยสวณฺณนาโก	ขทิจฺจการสนฺนิโก
มณิ ยถา ไชติริโส	อาภาเส จงฺกมํ ตทา.
วิสุทฺธเกลาสณิโก	ปฺปณฺณมาเยว จนฺติมา
มชฺฌณฺณิกาว สุริโย	อาภาเส จงฺกมํ ตทา.
ทิสฺวา นนฺถ จงฺกมณฺตํ .	เอวํ จินฺนเตสํ ตทา
เทโว นุ โข อयํ สจฺจโต	อุททา นนฺโต อยํ.
น เม สจฺจโต วา ทิฏฺฐโต วา	มคฺคิยา เอทิสฺโส นโร
อปิ มนฺตปทํ อคฺคิ	อยํ สจฺจตา ภวิสฺสติ.
เอวาทํ จินฺนตยิตฺวาน	สทํ จิตฺตํ ปสาทยํ

๑. จ.ม. วิปินเน เม. ส. ปวเน จ

๒. ส. ทิมฺพฐปฏกาวณฺณนาโก

๓. ส. วิชฺชว คณนฺตเร

๔. ม. ทมฺภิตโต

๔. ส. ทวารวตโต. จ.ม. ลาสิตโต

นานาปุပ္ผณฺจ ๓๓๓๖
 ปุပ္ผาสนํ ปณฺญาเปตฺวา
 นรสารณินํ อภฺกํ
 อิทํ เม อาสนํ วีร
 หาสนฺโต มมํ จิตฺตํ
 นิสิตฺติ ๓๓๓๗ ภาว
 สกฺกตฺตณฺฑิโก พุทฺโธ
 นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิ
 วุฏฺฐนฺติเตวา สมาธิมฺหา
 มม ๓๓๓๘ ปกฺกิตฺเตนฺโต
 ภาเวหิ พุทฺธานุสฺสตี
 อิมํ สติ ภาวณฺติเตวา
 ทิสกปฺปสทฺสสาณิ
 อสฺสติกฺขชฺคฺคํ เทวินฺโท
 สทฺสทฺกชฺคฺคํ จกฺกชฺคฺคํ
 ปเทสฺรชฺชํ วิปฺลํ
 อนฺุโกสฺสตี ๓๓๓๙ สทฺทํ
 ภาวภาเว สํสรนฺโต
 โภเก เต อุณฺทา นตฺถิ
 กปฺปสทฺสทฺสสมฺหิ
 โคตโม นาม โภคฺเตน
 อสฺสติกฺกัณฺโณ ๓๓๔๐

สมนฺนิปาเตสฺสํ ๓๓๔๑
 สาทฺฐจิตฺตํ มโนรมํ
 อิทํ วจณฺมทฺรวิ
 ปณฺณชฺคฺคํ ๓๓๔๒
 นิสิตฺติ ๓๓๔๓
 อสมฺภิโตว เกสรี
 ปวเร ๓๓๔๔
 สกฺกตฺตณฺฑิโก ๓๓๔๕
 สกฺกตา ๓๓๔๖
 อิทํ วจณฺมทฺรวิ
 ภาวนานมฺมชฺคฺคํ
 ปุริยสฺสตี ๓๓๔๗
 เทวโณเก ๓๓๔๘
 เทวชฺชํ ๓๓๔๙
 ราชา ๓๓๕๐
 กณฺนาโค ๓๓๕๑
 พุทฺธานุสฺสตี ๓๓๕๒
 มหาโกถํ ๓๓๕๓
 พุทฺธานุสฺสตี ๓๓๕๔
 โยกฺกชฺคฺคํ ๓๓๕๕
 สกฺกตา ๓๓๕๖
 ทาเส ๓๓๕๗

นิปาท]

๑. ปจวาท ๑. สุกตติยเถรคาถาวรรณนา

๓๓

โกตมสุส ภควโต
 อารามยิตฺวา สมพุทฺธ
 สุกตฺติ นาม นามเน
 ภิกขุสงฺฆเม นิสีทิยา
 จการณวิหารเ จ
 อิทํ วตฺวาน สมพุทฺธโร
 นภี^๑ อพุกฺกมฺมิ วิโร
 สาสิตโต โลกนาถน
 สทา ภาวามิ มุทิต
 เตน กมฺเมเน สุกเตน
 ขยิตฺวา มานุสํ เทหํ
 อสฺสิตฺกฺขตฺตํ เทวินโท
 สหสฺสทฺกฺขตฺตํ ราชา จ
 ปเทสรวรรุ วิปฺล
 อนุโกมิ สฺสสมฺปตฺติ
 ภวามเว สํสรนฺโต
 โภเก เม อุนตา นตฺติ
 สตสฺสทฺสฺสิตโต กปฺเป
 พุกฺกตฺติ นาภิขานามิ
 ปฏิสมฺภิทา จตฺสฺโส
 จฬภินฺนยา สจฺฉนิคฺคา

สาสเน ปพฺพชิสฺสสฺสิ.
 โกตมํ สกฺยปฺจกฺว
 เหลสฺสสิ สตฺถุ สวโก.
 ทกฺขิณเอยฺยคุณมฺเหิ ตํ
 ทฺวิสฺส อกฺกเต จเปสฺสสฺสิ.
 ขลขุจฺจตมนามโก
 หํสรวาชา อมฺพเร.
 นมสฺสิตฺวา ตถาคตํ
 พุทฺธานุสฺสติมฺมุทมํ.
 เจตนาปณฺธิสฺสิ จ
 ทาวตฺติสํ อกฺกจฺฉนํ.
 เทวาวรรุขมการยิ
 จกฺกวตฺติ อโหสหนฺ^๒
 กณฺนาโต อสจฺฉนํ
 พุทฺธานุสฺสติยา ผลํ.
 มหาโภคํ ลภามหํ
 พุทฺธานุสฺสติยา ผลํ.
 ยํ กมฺมมกริ ททา
 พุทฺธานุสฺสติยา ผลํ.
 วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม
 กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺ^๓ติ

อิตฺถํ สุกํ อายสฺมา สุกตฺติยเถโร อิมํ กถาปิ อภาสิตฺวาติ.

เอว ปน โส ตาวตีสภาเน อปฺราปรํ อุปฺปชฺชนวเสน ทิพฺพสมฺปตฺติ อญฺญวิตฺวา
 ตโต จโต มนุสฺสโลเก อนนฺตสทฺตขตฺตํ จกฺกาวตฺติราชา จ ปเทสราชา จ หุตฺวา
 อูฬารํ มนุสฺสสมฺปตฺติ อญฺญวิตฺวา อถ อมฺหากํ ภควโต กาลे สวาทฺธิยํ สุมณ-
 เสฏฺฐิสฺส เกเห อนาถปิณฑิกสฺส กนิฏฺโจ หุตฺวา นิพฺพตฺติ “สุภฺติ”ติสฺส นามํ
 อโหสิ.

เตน สมเยน อมฺหากํ ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺตวรรตมฺมจกฺโก
 อญฺญุพฺพุเพน ราชกํ คณฺหฺวา ตตฺถ เวฬุณฺปิฏฺกคณฺหาทินา โลกานุกคฺหํ กโรนฺโต
 ราชกํ อุปนิสฺสาย สีตวเน วิหรติ. ตทา อนาถปิณฑิกโก เสฏฺฐิ สวาทฺธิยํ
 อญฺ्ञานกภณฺทํ กเหตฺวา อตฺตโน สหายสฺส ราชกเสฏฺฐิโน ฆรํ ตโต พุทฺธูปาทํ
 สุตฺวา สตถารํ สีตวเน วิหรนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปจฺมทสฺสเนเนว โสตาปตฺติผล
 ปตฺติฏฺจาย สตถารํ สวาทฺธิ อากมฺนตฺถาย ยาจิตฺวา ตโต ปณฺจจตฺตาฬิโยชเน
 มกฺเก^๑ โยชเน โยชเน สตสฺสสฺสปริจฺจาเคน วิหารเ ปตฺติฏฺจาเปตฺวา สวาทฺธิยํ ราช-
 มาเนน อญฺญกริสรูปมาณํ เขตฺตสฺส ราชกุมารสฺส อญฺญานภุมิ โภจิสฺสเนนเรณ กิณฺติตฺวา
 ตตฺถ ภควโต วิหารํ กาวเรตฺวา อทาสิ. วิหารปฏิญฺจคณฺหาทิวเส ยํ สุภฺติภูมฺพิโก
 อนาถปิณฑิกเสฏฺฐิโน สทฺธิ คณฺหฺวา ฆมฺมํ สุนฺนโต สทฺธํ ปฏฺิณฺทิตฺวา ปพฺพิชิ.
 โส อุปสมฺปชฺชิตฺวา เทว มาติกา ปคฺคณฺ^๒ กตฺวา กมฺมญฺ्ञานํ กถาเปตฺวา อรณฺเ
 สมณฆมฺมํ กโรนฺโต เมตฺตชฺฌานปาทก^๓ วิปฺสฺสนํ วทฺเพตฺวา อรหตฺตํ ปาปฺณิ.
 โส ฆมฺมํ เทเสนฺโต ยสฺมา สตถารา เทสิตฺตนิยาเมน อนินฺทิสฺสกํ กตฺวา ฆมฺมํ
 เทเสติ, ตสฺมา อรณฺวิหาริณํ อกฺโข นาม ชาโต. ปิณฑาย จรณฺโต ฆเร ฆเร
 เมตฺตชฺฌานํ สสมาปชฺชิตฺวา ฐฏฺจาย^๔ ภิกฺขํ ปฏิญฺจคณฺหาติ “เอวํ ทายกานํ มหปฺพลํ
 ภวิสฺสตี”ติ. ตสฺมา ทกฺขิณญฺยานํ อกฺโข นาม ชาโต. เตนานฺ ภควา “เอตทคฺค

๑ ม. อถ-สทฺโท น ทิสฺสติ

๒ ส. ปณฺจจตฺตาฬิโยชเนมตฺเต มกฺเก

๓ ส. ปคฺคณ

๔ ส. เมตฺตชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา, ฉม. เมตฺตชฺฌานปาทก

๕ ส. สสมาปตฺติโต ฐฏฺจาย

นิปาค]

๑. ปฐมวคฺต ๑. สุกฺกิตฺตเดรคคาวณฺณนา

๓๓

ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขุณํ อรณฺวิหารีนํ ยถิทํ สุกฺกิตฺตํ ทกฺขิณณฺเอยานํ ยถิทํ
 สุกฺกิตฺตี^๑ เถวมยํ มหาเถโร อรหตฺเต ปติฏฺฐาย อคฺคตนา^๒ ปุริตปารมีนํ ผลสฺส
 มตฺถกํ ปตฺวา โลเก อภิณฺเวยโต อภิลกฺขิตฺโต หุตฺวา พหุชนหิตาย ชนปทจาริกํ
 จรณฺโต อณฺุပ္พุเพน ราชคหํ อกมาสิ.

ราชา ทิมฺปิสาโร เถรสฺส อากมฺนํ สุตฺวา อุปลงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา “อิเชว
 ภนฺเต วสทา”ติ วตฺวา “นิวาสนญฺจานํ กริสฺสามิ”ติ ปกฺกนฺโต วิสฺสริ. เถโร
 เสนาสนํ อลภนฺโต อพฺุภกาสเ วิตินาเมสิ. เถรสฺส อานฺุภาเวน เทโว น วสฺสติ.
 มนฺุสฺสา อวฺุฏฺฐิตาย อุปทฺตฺตา รมฺโย นิเวสนทฺวาเร อุกฺกฏฺฐิมกํสุ. ราชา “เทณ
 นฺุ โย การณเณ เทโว น วสฺสติ”ติ วิมฺสนฺโต “เถรสฺส อพฺุภกาสวเสน
 มณฺเเว น วสฺสติ”ติ จินฺเตตฺวา^๓ ตสฺส ปณฺณกฺกฺว การวเปตฺวา “อิมิสฺสา ภนฺเต
 ปณฺณกฺกฺวียา วสทา”ติ วตฺวา วนฺทิตฺวา ปกฺกามิ. เถโร กฺกฺวิทํ ปวิสิตฺวา ตินฺ-
 สณฺจวเร^๔ ปลลฺงเกน นิสิทิ. ตทา ปน เทโว โถกํ โถกํ^๕ มุสยติ. น สมฺมา
 ชารํ อณฺุเปวเจณฺติ. อถ เถโร โลกสฺส อวฺุฏฺฐิกภยํ วิสมิตฺกามา^๖ อคฺคโต อชฺชณฺตติก-
 พหิรวตฺถกสฺส ปริสฺสยสฺส อภาวํ ปเวทนฺโต:-

[๑] “ฉนฺนา เม^๗ กฺกฺวิกา สุชา นิวตฺตา

วสฺส เทว ยถาสุขํ

จิตฺตํ เม สฺสมาหิตํ วิมฺมุตฺตํ

อาตปปี วิหรามิ วสฺส เทวา”ติ

กถาภมาห.

๑ ธง. เอกภ. ๒๐/๒๐๔-๒/๒๔ เอกภคฺคาวคฺต

๔ ม. ตินฺสนฺตวณฺ, ฉ.ม. ตินฺสนฺตวณ

๗ ม. ฉนฺนา เมส

๒ ส. ม. อคฺคโต

๔ ม. โถก

๓ ส. ม. จินฺเตนฺโต

๖ ส. วิสมิตฺกามา

๓๖

ขุททกนิกายภูทกคา เถรคาถาวรรณนา

[๑. เอกก

วา ฏฐพุโ. สา หิ ภูฏิ อนุโต พหิ จ มนาปภาเวน สมุปาทิกา^๑ นีवासนผาสุตาย
 “สุขา”ติ วุตตะ. ตถา นาคิสิตนาคิอนุตตาย อุตฺตฺสขสมุปตฺติโยเคน กายิกเจตสิกสุขสฺส
 ปจฺจยภาวโต.

นีวาตาคิ อวาทา, ผู้สืบทอดปิติตวาทปานตตถา วาตปริสฺสยรหิตาคิ อตุโก.
 อิหิ ตสฺสา ภูฏิยา สุขภาววิภาวนํ. สวาเต หิ เสนาสเน อุตฺตฺสปปาโย น ลพฺภติ,
 นีวาเต โส ลพฺภตฺติ. วสฺสาคิ ปวสฺส สมฺมา ฐารํ อนุปฺปเวจฺจน. เทวาคิ อยํ เทว-
 สทุโท “อิมานิ เต เทว จตุราสีตินกรสทฺสฺสา นิ กุสวตีราชธานีปฺปมฺขานิ, เอจฺก
 เทว ฌนํ ฌเนหิ ชีวิตะ อเปกฺขนุ”ติอาทิสฺ^๒ สมฺมุติเทเว ขตฺติเย อากโต. “จาตุ-
 มหาราชิกา เทวา วณฺณวนโต สุขพฺพลา”ติอาทิสฺ^๓ อุปฺปตฺติเทเวสุ. “ตสฺส เทวาคิ
 เทวสฺส, สาสนํ สพฺพทสฺสิโน”ติอาทิสฺ^๔ วิสฺสุทฺธิเทเวสุ. วิสฺสุทฺธิเทวานํ หิ ภกฺวโต
 อติเทวภาเว วุตเต อิตเรสํ วุตฺโตเอว โหติ. “วิทุเร วิคตวลาหเก เทเว”ติอาทิสฺ^๕
 อากาเส. “เทโว จ กาลเณ กาลํ น สมฺมา ฐารํ อนุปฺปเวจฺจนติ”ติอาทิสฺ^๖ เมฆ
 ปชฺชุนฺเน วา. อิธปิ เมฆ ปชฺชุนฺเน วา ฏฐพุโ. วสฺสาคิ หิ เต อาณานิเฬโร
 เถโร อาลปติ. ยถาสฺสฺสยติ ยถารุจิ. ตว วสฺสเนน มยฺหํ พหิโร ปริสฺสโย นตฺติ,
 ตสฺมา ยถากามํ วสฺสาคิ วสฺสูปชีวิสฺสยเต อนุกฺกณฺหนโต วทติ.

อิทานิ อพฺพนฺตเร ปริสฺสยาภาวํ^๗ ทสฺเสนโต “จิตฺตนุ”ติอาทิมาน. ตตฺถ
 จิตฺตํ เม สุตฺตมาหิตนฺติ มม จิตฺตํ สุฏฺฐุ อติวิย สมฺมา สมฺมเทว เอกกฺกภาเวน
 อารมฺมเณ จปิตํ. ตณฺจ โข น นีวรณาหิวิภวมนมตฺเตน, อปฺจ โข วิมุตฺตํ
 โอรัมภาคิยอุทฺตมภาคิยสฺสคเหหิ สพฺพสโยชเนหิ สพฺพกิเลสธมฺมโต จ วิเสเสน วิมุตฺตํ,
 สมฺจุเจทปฺปหานวเสน ปฏฺิปสฺสทฺธิปฺปหานวเสน เต ปชฺหิตฺวา จิตฺนฺติ อตุโก.

๑ ฉ.ม. สมุปาทิกา

๒ ที. มห. ๑๐/๒๒๖/๑๖๕ มหาสุทฺตสนฺตฺต

๓ ที. ปาฏ. ๑๑/๓๓๗/๒๒๘ สํกฺกิตฺตฺต

๔ ม. ม. ๑๒/๔๔๖/๔๓๐ มหาธมฺมสมาทานสฺสฺส,

สํ สก. ๑๕/๑๑๐/๗๘ สฺสฺสฺสฺส, บ. อติ. ๒๕/๒๗/๒๕๐ เมตฺตภาวนาสฺสฺส

๕ อ. จตฺก. ๒๑/๗๐/๔๕ อธมฺมิกสฺสฺส

๖ ส. ปริสฺสยสฺสาปิ อภาวํ

นิปาก]

๑. ประมวล ๑. สุภติอุตรกถาภาวณนา

๓๗

ธาคาปิตี วิริยา. ผลสมาปฤติอตุต วิปัสสนาธรรมภาวเสนา ภูฏธมมสุขวิหารทุดจ
 อารทฐวิริโย หุตุวา วิหรามิ, ทิพพวิหาราทิธิ อตุตภาว วุตตมิ. น ปน ภิณส-
 ปทานตต, ปหาตพพเสว อภาวโตติ อธิปฺปาโย. "ยถา ปน พาทิรปริสสุยาภาเวน
 เทว มยา ฐว วสฺสเน นิโยชิต, เถว อพฺภนฺตรปริสสุยาภาเวนปิ"ติ ทสฺสเนโต
 ปุณฺปิ "วสุธ เทว"ติ อาห.

อปโร นโย :- ฉนฺนาติ ฉาภิตา ปิพิทา. ภูฏิกาทิ อตุตภาโว. โส ภิ
 "อเนกาวยาสส สมุททาสส อวิชฺชาเนวฺรณสฺส ภิกฺขเว ปุคฺคสฺส ตณฺหาสมุคฺคสฺส
 อยฺยเจว กาโย สมุททาทิ, พหิทฺธา จ นามรูปน"ติอาทิสฺส"กาโยติ อากโต. "สิณฺจ
 ภิกฺขุ อิมํ นาวํ, สิทฺธา เต ลหุเมสฺสตี"ติอาทิสฺส"นาวาติ อากโต. "กทการก ภิฏฺฐสฺสิ,
 กทภูฏํ วิสฺสงฺขณ"ตี จ อาทิสฺส"กทฺหติ อากโต. "สตุโต กุหาญํ พหฺนนาภิณฺโน,
 ติฏฺฐํ นโร โมहनฺสมิ ปกาโห"ติอาทิสฺส"กุหาติ อากโต. "เนลฺลโก เสตปฺจนาโท,
 เอกาโร วุตฺตติ รโต"ติอาทิสฺส"รโตติ อากโต. "ปุณฺ เกหํ น กาทสฺสี"ติอาทิสฺส
 เกหฺนติ อากโต. "วิวฺฐา ภูฏิ นิพฺพุโต ติณิ"ติอาทิสฺส"ภูฏิติ อากโต. กสฺมา อิทฺธาปิ
 โส "ภูฏิก"ติ วุตฺโต. อตุตภาโว ภิ กฏฺฐาทินิ ปฏิจฺจ ลพฺภมานา เกหสามิกาทิ
 ภูฏิกาทิ วิย อฏฺฐิอาทิสฺสณฺนิเต ปจฺวิธาทุอาทิกเก ผลฺลสาทิกเก จ ปฏิจฺจ ลพฺภมาโน
 "ภูฏิก"ติ วุตฺโต. จิตฺตมกฺกฏฺฐสฺส นิवासภาวโต จ. ยถา :-

อฏฺฐิภกฺกฏฺฐเวสา

มกฺกฏฺฐาวสโต อิติ

มกฺกฏฺฐ ปณฺจทวาราย

ภูฏิกาย ปสภิกิย

ทวารเณนาปุปรียาติ

ฉนฺนุยนฺโต ปุณฺปุณฺนติ จ.

๑. ส. ปริสสุยาภาเวน ปิตี

๒. ส. นิทาน. ๑๖/๑๔/๒๔ พาลปณฺทิตฺตฺตฺต (โกกั วิสฺสิ)

๓. ข. ๒๕/๓๖๔/๔๑ สมฺมทฺตฺตฺตฺตฺต

๔. ข. ๒๕/๑๔๔/๔๔ ปจฺมโทชิตฺตฺต

๕. ข. ๒๕/๓๗๔/๔๔๖ กุทฺตฺตฺตฺต

๖. ข. ๒๕/๖๔/๒๐๖ อปรตฺตฺตฺต

๗. ข. ๒๕/๑๔/๓๓๓ ๒นิยฺตฺต

สา ปเนสา อตุคภาวฎฎิกกา เถรสส ตินณิ ฉนุณิ อฎฐนณณจ อสัวร-
ทวารานัน วเสน สมตวิชฌนณกสส วากาภิอวสุตสส ปณณาย สัวตตุตา สมมเทว
ปิหิตตุตา “ฉนุณา”ติ วุตตะ. เชนาห ภกวา “โสธานัน สัวร พุริมิ, ปณณายเต
ปิถียเร”ติ^๑ วุตตะนเณ ฉนุณตตุตาเอว^๒ กิลสทฎฐาภาวโต นิรามิสสุขสมังคิตาย จ
สุขา สุขปุปฺปถา, ตโตเอว จ นิวาตา นิหตมานนทิตมภัสสารมกตาย นิวาตวุตติกา.
อยณจ นโย “มยุห์ น สจฺกิลเสธมมานัน สัวรรณมตฺเตน สิทฺโธ, อถ โข อคฺคมกฺก-
สมาธิना สฎฺฐสฺมาหิตจิตฺตตาย เจว อคฺคมกฺกปณณาย สพฺพสโยชนเห วิปฺปมุตฺต-
จิตฺตตาย จา”ติ ทสฺเสนโต อาห “จิตฺต เม สุตฺตมาหิตัน”ติ. เอวํภูโต จ
“อิทานาหํ กตฺถกรณเณ”ติ น อปฺโปสฺสฏฺโก โหมิ, อถ โข อาตปปี วิหรามิ, สเทวกสฺส
โลกสฺส หิตสฺสอุปสหาเร อุตฺตสาหชาโต ภิกฺขวาทาเรปิ อนุฬรํ พุรฺรหมวิหาเรเนว
วิหรามิ, ตสฺมา ตวมปิ เทว ปชฺชุนฺน มยุห์ ปิยํ กาทุกามตายปิ วสฺสอุปชีวินํ
สตุตฺตานัน อนุกมฺปายปิ วสฺส สมฺมา ชารํ อนุปฺปเวจฺจนติ เหาเมตฺถ อตุโต ทฎฺฐพฺโพ.

เอตฺถ จ เถโร “ฉนุณา เม ฎฎิกกา สุขา นิวาตา”ติ อิมินา โสภียโลกุตฺตร-
ภาทาย อตุคโน อธิสฺสิลสิญฺญํ ทสฺเสหิ. “จิตฺต เม สุตฺตมาหิตัน”ติ อิมินา อธิจิตฺตสิญฺญํ.
“วิมุตฺตณ”ติ อิมินา อธิปณณาสิญฺญํ. “อาตปปี วิหรามิ”ติ อิมินา ภิฏฐธมฺมสุข-
วิहारํ. อถวา “ฉนุณา เม ฎฎิกกา สุขา นิวาตา”ติ อิมินา อนิมิตฺตวิहारํ ทสฺเสหิ
กิลเสวสฺสปิธานมฺมุเชน นิจฺจาทินิมิตฺตคฺคมาฏฺฐนทูปนโต. “จิตฺต เม สุตฺตมาหิตัน”ติ
อิมินา อปฺโปณนิหิตวิहारํ. “วิมุตฺตณ”ติ อิมินา สุตฺตมตฺตวิहारํ. “อาตปปี วิหรามิ”ติ
อิมินา เตสํ ตินณิ วิหารานัน อธิกมฺปายํ. ปจฺเมเน วา โทสอุปฺปหานํ, ทุคฺคเณน
วาทอุปฺปหานํ, ตติเณน โมหอุปฺปหานํ. ตถา ทุคฺคเณน ปชฺมทุคฺคเณหิ วา ธรรมวิहार-
สมปฺปตฺติโย ทสฺเสหิ, ตติเณน วิมุตฺตติสมปฺปตฺติโย. “อาตปปี วิหรามิ”ติ อิมินา ปรา-
หิตปฏฺธิปฺปตฺติยํ อตฺตนุทิตภาวํ ทสฺเสหิ ทฎฺฐพฺพ.

๑ ม. สมณ....

๒ ฉ.ม. ปิธิยเร, พ. สุตฺต. ๒๔/๑๐๔๒/๔๓๒ อธิคฺคมาณวณณปณฺหา

๓ ม. เอว

๔ ม. นิหตมานนทพ...

๕ ฉ.ม. โสภียโลกุตฺตรภาท

ภาคผนวก. ข

อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬา, ๒๕๕๗
พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา
ปรมัตถทีปนี ภาค ๑

๑. เอกกนิบาต

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑. สุตติเถรคาถาวัณณนา (๑๓๘)

พรรณนาภาษิตของพระสุตติเถระ

บัดนี้ จะมีการพรรณนาความแห่งเถรคาถาทั้งหลาย อันเป็นไปแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า **กุฎีของเราสหาย มุงบังมิตชิตติ (จนะนา เม กุฎีกา)** ก็เพราะเหตุที่เมื่อข้าพเจ้ากล่าวประกาศเหตุเกิดเรื่องแห่งคาถาเหล่านั้นๆ การพรรณนาความนั้นจึงจะปรากฏและรู้ได้โดยง่าย ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงประกาศเหตุเกิดเรื่องไว้ในคาถานั้นๆ แล้วทำการพรรณนาเนื้อความ ดังต่อไปนี้

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **กุฎีของเรา...มุงบังมิตชิตติ (จนะนา เม กุฎีกา)** เป็นต้น มีเหตุเกิดเรื่องอย่างไร ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลยดังต่อไปนี้ ได้ยินว่า ในที่สุดแห่งแสนกับแต่ภัทรกัปนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้เป็นพระนาถะของชาวโลก ยังไม่เสด็จอุบัติขึ้นนั้น เทวบุตรคนหนึ่ง เกิดแล้วแก่พราหมณ์มหาศาลผู้หนึ่งในกรุงหงสวดี พราหมณ์ได้ตั้งชื่อบุตรชายคนนั้นว่า “นันทมาณพ” นันทมาณพเจริญวัยแล้ว ศึกษาเล่าเรียนไตรเพท เมื่อไม่เห็นสิ่งที่เป็นสาระตถะในไตรเพทนั้น จึงออกบวชเป็นฤๅษีอาศัยอยู่ที่เชิงบรรพตพร้อมด้วยมาณพ จำนวน ๔๔,๐๐๐ ผู้เป็นบริวารของตน ยังสมาบัติ ๘ และอภิญา ๕ ให้เกิดแล้ว ทั้งยังบอกกัมมัญฐานแก่นันทมาณพทั้งหลายอีกด้วย แม้นันทมาณพเหล่านั้น ต่างก็ได้ฌาน โดยกาลไม่นานเลยทีเดียว

ก็ในสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก อาศัยกรุงหงสวดีประทับอยู่ วันหนึ่งในเวลาใกล้รุ่งทรงตรวจดูสัตวโลก ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งอรรถัตถผลของเหล่าชฎิลผู้เป็นอันตเววสิกของนันทดาบส และความปรารถนาตำแหน่งพระสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ ของดาบส จึงทรงทำการปฏิบัติสรีระแต่เช้าตรู่ทีเดียว เวลารุ่งอรุณทรงถือเอาบาตรและจีวร ไม่ทรงชักชวนภิกษุสาวกรูปอื่นๆ เลย เป็นดังราชสีห์

เสด็จไปเพียงลำพังพระองค์เดียว เมื่ออันเตวาลิกของนันทดาบสไปหาผลาผล เมื่อนันทดาบสกำลังมองดูอยู่นั้นแล เสด็จลงจากอากาศ ประทับยืนอยู่ที่ภาคพื้นดิน ด้วยทรงดำริว่า “ซอนันทดาบสจงรู้ความเป็นพระพุทธรเจ้าของเรา” นันทดาบสนั้นเห็นพระพุทธานุภาพและความบริบูรณ์แห่งพระลักษณะ จึงพิจารณามนต์สำหรับทำนายพระลักษณะแล้วจึงรู้ว่า “ขึ้นชื่อว่าผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้ เมื่ออยู่ครอบครองเรือนจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อออกบวชจะได้เป็นพระสัพพัญญูพุทธรเจ้า ผู้ตัดวัฏฏะในโลกได้ขาด บุรุษอาชาไนยผู้นี้จักต้องเป็นพระพุทธรเจ้าอย่างไม่ต้องสงสัย” แล้วทำการต้อนรับ กราบไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วปูอาสนะถวาย พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับนั่งบนอาสนะที่ดาบสปูลาดถวายแล้ว ส่วนนันทดาบส เลือกอาสนะอันสมควรแก่ตนแล้วจึงนั่ง ณ ที่อันสมควรข้างหนึ่ง

ในสมัยนั้น ชฎิล ๔๔,๐๐๐ คน ถือนลามผล อันมีรสโอชา ล้วนแต่ประณีตกลับมาถึงสำนักของอาจารย์ มองดูที่อาสนะของพระพุทธรเจ้าและอาจารย์นั่งแล้วจึงพูดขึ้นว่า “ข้าแต่ท่านอาจารย์ พวกข้าพเจ้าทั้งหลายกำลังวิจารณ์กันว่า ในโลกนี้ไม่มีใครยิ่งใหญ่กว่าท่าน แต่จะร่ายว่าบุรุษผู้นี้จักเป็นใหญ่กว่าท่าน” นันทดาบสกล่าวว่า “พ่อคุณ พวกท่านพูดอะไรอย่างนั้น พวกท่านประสงค์จะเปรียบลิเนรุบรรพต ซึ่งสูงถึง ๖,๘๐๐,๐๐๐ โยชน์ กับเมล็ดพันธุ์ผักกาด พวกท่านอย่าเอาเราเข้าไปเปรียบกับพระสัพพัญญูพุทธรเจ้าเลย” ลำดับนั้น ดาบสเหล่านั้นคิดว่า “ถ้าท่านผู้นี้จักเป็นคนต่ำต้อย อาจารย์ของพวกเราคงจะไม่หาข้ออุปมาเปรียบเทียบอย่างนี้ บุรุษอาชาไนยผู้นี้ยิ่งใหญ่ขนาดไหนหนอ” พวกกันหมอบลงแทบเท้า กราบนมัสการด้วยเศียรเกล้า ลำดับนั้น นันทดาบสกล่าวกับดาบสเหล่านั้นว่า “พ่อทั้งหลาย ไทยธรรมอันสมควรแก่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายของเราไม่มี และพระผู้มีพระภาคก็เสด็จมา ณ ที่นี้ ในเวลาภิกขาจาร เพราะฉะนั้น พวกเราจักถวายไทยธรรมตามกำลังความสามารถ พวกท่านจงนำเอาผลลาผลอันประณีต บรรดาที่มีที่ท่านทั้งหลายนำมาแล้วมาเถิด” แล้วให้นำผลลาผลมา ล้างทำความสะอาดแล้วใส่ลงในบาตรของพระตถาคตด้วยตนเอง เพียงเมื่อพระศาสดา ทรงรับผลลาผลเท่านั้น เทวดาทั้งหลายก็ใส่โอชะอันเป็นทิพย์ลงไป ดาบสกรองน้ำถวายด้วยตนเองเลยทีเดียว ลำดับนั้น เมื่อพระศาสดาประทับนั่งเสวยเสร็จแล้ว ดาบสผู้เป็นอาจารย์จึงเรียกดาบสผู้เป็นอันเตวาลิกทั้งหมดมานั่งแล้วกล่าวสารณียกถาในสำนัก

นิบาต]

๑. ปฐมวรรค ๑. สุกุติเถรคาถาวันฉณนา (๑๓๔)

๒๓

ของพระศาสดา พระศาสดาทรงดำริว่า “ขอพระภิกษุสงฆ์จงมา” ภิกษุทั้งหลายที่เป็นพระชีณาสพประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ รูป รู้ความดำริของพระศาสดาแล้ว พวกกันมาถวายอภิชาติพระศาสดา แล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง

นันทดาบสเรียกอันเดวาลิกทั้งหลายมาแล้วกล่าวว่า “พ่อทั้งหลาย แม้อาสนะที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งแล้วก็ต่ำเตี้ย อีกทั้งอาสนะของสมณะอีก ๑๐๐,๐๐๐ รูป ก็ไม่มีวันนี้ท่านทั้งหลายควรทำสักการะแด่พระผู้มีพระภาคและพระภิกษุสงฆ์ให้มโหฬาร ท่านทั้งหลายจงไปนำดอกไม้ทั้งหลายอันสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นมาจากเชิงบรรพต” ดาบสทั้งหลายนำดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นมาโดยเวลาเพียงครู่เดียวเท่านั้น ปุอาสนะดอกไม้ในพื้นที่ประมาณ ๑ โยชน์ ถวายพระพุทธเจ้าแล้ว เพราะเหตุที่วิสัยของท่านผู้มีฤทธิ์เป็นอจินไตยสำหรับพระอัครสาวกมีพื้นที่ประมาณ ๓ คาวุต สำหรับภิกษุทั้งหลายที่เหลือมีพื้นที่ประมาณ กึ่งโยชน์ เป็นต้นเป็นประเภท สำหรับสังฆนวกะได้มีพื้นที่ประมาณ ๑ อสุภะ เมื่อดาบสทั้งหลายปุอาสนะสำเร็จแล้วด้วยอาการอย่างนี้ นันทดาบสยื่นประคองอัญชลีอยู่เบื้องหน้าพระตถาคต แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดเสด็จขึ้นอาสนะดอกไม้นี้ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ข้าพเจ้าตลอดกาลนาน” พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้แล้ว เมื่อพระศาสดาประทับนั่งแล้วอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายรู้อาการของพระศาสดาแล้วจึงนั่งบนอาสนะที่ถึงแล้วแก่ตนๆ นันทดาบสถือฉัตรดอกไม้ขนาดใหญ่ ยืนกันถวาย ณ เบื้องบนพระเคียรของพระตถาคต พระศาสดาทรงดำริว่า “สักการะนี้ของดาบสทั้งหลาย จงมีผลมาก” ทรงเข้านิโรธสมาบัติ แม้ภิกษุทั้งหลายรู้ว่าพระศาสดาเข้าสมาบัติแล้ว จึงพากันเข้าสมาบัติ เมื่อพระตถาคต ประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติตลอด ๗ วัน เมื่อถึงเวลาภิกขาจาร อันเดวาลิกทั้งหลายต่างบริโภคมูลผลสาธลในป่า ในเวลาที่เหลือก็ยืนประคองอัญชลีบูชาพระพุทธเจ้า ส่วนนันทดาบสไม่ยอมไปภิกขาจารกันฉัตรดอกไม้ถวายบูชาพระศาสดา ยังเวลาให้ล่วงเลยไปด้วยปิติและสุขเพียงอย่างเดียวตลอด ๗ วัน

พระศาสดาครั้นเสด็จออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ตรัสสั่งพระสาวกรูปหนึ่งผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ ประการ คือ (๑) องค์แห่งภิกษุผู้อยู่โดยไม่มกิลเลส (๒) องค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักษิณยบุคคลว่า “เธอจงทำอนุโมทนา อาสนะที่สำเร็จแล้วด้วยดอกไม้แก่หมู่ภิกษุ

รูปนั้นมีจิตยินดีแล้ว เป็นดังทหารผู้ใหญ่ ได้รับพระราชทานลาภก้อนใหญ่จากราชสำนักของพระเจ้าจักรพรรติดำรงอยู่ในวิสัยของตน จึงเลือกสรรพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระไตรปิฎกมาทำอนุโมทนา ในเวลาจบอนุโมทนาของภิกษุนั้น พระศาสดาทรงแสดงธรรมด้วยพระองค์เอง ในที่สุดแห่งเทศนา ดาบส ๔๔,๐๐๐ รูป ทั้งหมดบรรลุลอรหัตตผลแล้ว พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ออก แล้วตรัสว่า “เธอทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด” ผมและหนวดของดาบสเหล่านั้น อันตรธานไปในทันทีทันใดนั่นเอง บริหาร ๘ สวมใส่อยู่แล้วที่กายของดาบสเหล่านั้น ดาบสเหล่านั้นเป็นเหมือนพระเถระอายุ ๖๐ พรรษา แวดล้อมพระศาสดาแล้ว ส่วนนันทดาบสไม่ได้บรรลุลูกคุณพิเศษเพราะมีจิตฟุ้งซ่าน ได้ยินว่า นันทดาบสนั้นตั้งแต่เริ่มฟังธรรมในสำนักของพระเถระ ผู้มีอภินิหาร ได้เกิดจิตตูปบาทขึ้นว่า “โอหนอ! แม้เราพึงได้ธรรมาสน์พระสาวกรูปนี้ได้แล้ว ในศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้จะเสด็จอุบัติขึ้นในอนาคตกาลด้วยปริวิตกนั้น นันทดาบสจึงไม่สามารถทำการแทงตลอดมรรคและผลได้ แต่ท่านได้ถวายอภิวัทพระพุทธเจ้า แล้วยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุผู้ทำอนุโมทนาอาสนะดอกไม้ ต่อหมู่ฤษีนี้มีชื่อไรในศาสนาของพระองค์” พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุนั้นชื่อว่าถึงเอตทัคคะในองค์แห่งภิกษุผู้อยู่อย่างไม่มีกิเลส และในองค์แห่งภิกษุผู้เป็นทักษิณียบุคคล” ท่านได้ทำความปรารถนาไว้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สักการะนี้ใดที่ข้าพระองค์ ผู้กินฉัตรดอกไม้วางตลอด ๗ วัน ทำแล้วด้วยอธิการนั้น ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาสมบัติอย่างอื่น แต่ในอนาคตกาล ขอข้าพระองค์พึงเป็นสาวกผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ เหมือนพระเถระรูปนี้ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเถิด”

พระศาสดาทรงส่งอนาคตังสญาณไปว่า “ความปรารถนาของท่านจักสำเร็จหรือไม่หนอ” ทรงตรวจดูอยู่ ทรงเห็นความปรารถนานั้นจะสำเร็จโดยล่วง ๑๐๐,๐๐๐ กัปไปแล้ว จึงตรัสกับนันทดาบสว่า “ความปรารถนาของท่านจักไม่เป็นโมฆะ ในอนาคตกาล ๑๐๐,๐๐๐ กัปผ่านไปแล้ว พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมจักเสด็จอุบัติขึ้น ความปรารถนาของท่านจักสำเร็จในสำนักของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมนั้น” แล้วตรัสธรรมกา ทรงแวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์แล้วเหาะไปในอากาศ นันทดาบสได้ยืนประคองอัญชลี อุทิศเฉพาะพระศาสดา และพระภิกษุสงฆ์จนกระทั่งกลับไปจากคลองจักษุ ในกาลต่อมา ท่านเข้าเฝ้าพระศาสดา สดับธรรมเทศนาตามกาลอันควร มีมานไม่เสื่อมแล้วทีเดียว ตายแล้วไป

นิบาต]

๑. ปฐมวรรค ๑. สุกุติเถรคาถาวิณณนา (๑๓๘)

๒๙

บังเกิดในพรหมโลก และจุติจากพรหมโลกนั้นแล้ว บวชอีก ๕๐๐ ชาติ ได้เป็นผู้มีการ
อยู่ป่าเป็นวัตร แม้ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ก็ได้ออกบวช
เป็นผู้มีการอยู่ป่าเป็นวัตร บำเพ็ญศตบัจจาคตวัตร ให้บริบูรณ์แล้ว ได้ยินว่า ผู้ที่ไม่ได้
บำเพ็ญวัตรนี้ ชื่อว่าจะบรรลุถึงความเป็นพระมหาสาวกไม่ได้เลย ก็ศตบัจจาคตวัตรพึง
ทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในอรรถกถาอาคมสูตรนั้นแล ท่านบำเพ็ญศตบัจจาคตวัตรอยู่ถึง
๒,๐๐๐ ปี ตายแล้ว ไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ ในเทวโลกชั้นกามาวจร สมดังคำที่ท่าน
กล่าวไว้ในคัมภีร์อุปทาน* ว่า

“ในที่ไม่วิกลุเกหิมพานต์ มีภูเขาสูงหนึ่ง
ชื่อว่านิสกะ เขาสร้างอาศรมและบรรณศาลาไว้
อย่างดีเพื่อข้าพเจ้า

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นชฎิลมีนามว่าโกสิยะ
มีตบะแก่กล้า ผู้เดียว ไม่มีเพื่อน อยู่ที่ภูเขา
นิสกะ

ครั้งนั้น ข้าพเจ้ามิได้เก็บผลไม้ เหง้า และ
ใบไม้มากิน ในครั้งนั้น ข้าพเจ้าอาศัยใบไม้เป็น
ต้นที่หล่นเองเท่านั้นเลี้ยงชีวิต

ข้าพเจ้าแม้ถึงจะสละชีวิตก็ไม่ทำอาชีวะให้
กำเริบ ย่อมทำจิตของตนให้ยินดี งดเว้นการ
แสวงหาที่ไม่สมควรเสีย

เมื่อใดจิตของข้าพเจ้าเกิดความกำหนัด
เมื่อนั้นข้าพเจ้าย่อมพิจารณาด้วยตนเอง ข้าพเจ้า
มีใจเด็ดเดี่ยวข่มจิตนั้นเสียว่า

* ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑-๕๑/๑๒๓-๑๒๙

อรรถกถาพุทธทศนิกาย เถรคาถา

[๑. เอกก

เจ้ากำหนดในอารมณ์ที่ชวนให้กำหนด
ขัดเคืองในอารมณ์ที่ชวนให้ขัดเคือง และหลง
ในอารมณ์ที่ชวนให้หลง เพราะฉะนั้น เจ้าจงออก
จากป่าไปเสียเถิด

ที่อยู่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์
ปราศจากมลทิน มีตบะ เจ้าอย่าประทุษร้าย
ผู้บริสุทธิ์เลย จงออกจากป่าไปเสียเถิด

เจ้าจักเป็นผู้ครองเรือนได้บุตรในกาลใด
ในกาลนั้น เจ้าอย่าให้ล้มเหลวแม้ทั้ง ๒ อย่าง
นั้นเลย จงออกจากป่าไปเสียเถิด

พินเฆศพ ใช้ทำกิจอะไรในที่ไหนๆ ก็
ไม่ได้ ไม่นั้นเขาไม่ได้ถือกันว่า เป็นไม้ในบ้าน
หรือเป็นไม้ในป่า และไม่ได้ถือกันว่า เป็นไม้ตาม
ปกติ ฉันท

เจ้าก็ฉันทนั้น เปรียบเหมือนพินเฆศพ
ไม่ใช่คฤหัสถ์ ทั้งไม่ใช่สมณะ วันนี้ เจ้าพ้นจาก
ภาวะทั้ง ๒ จงออกจากป่าไปเสียเถิด

ข้อนี้พึงมีแก่เจ้าหรือหนอ ใครจะรู้ข้อนี้
ของเจ้า ใครจะนำฐานะของเจ้าไปโดยเร็ว เพราะ
เจ้ามากไปด้วยความเกียจคร้าน

วิญญูชนจักรังเกียจเจ้า เหมือนชาวเมือง
รังเกียจของไม่สะอาด ฉะนั้น ฤๅษีทั้งหลายจักดู
เจ้ามาตักเตือนทุกเมื่อ

๑. ปฐมวรรค ๑. สฤติเถรคาถาวันทนา (๑๓๘)

๓๑

วิญญูชนจักประจานเจ้าว่า ล่วงละเมิด
ศาสนา ก็เจ้าเมื่อไม่ได้การอยู่ร่วม จักเป็นอยู่
อย่างไร

ช้างมีกำลัง เข้าไปหาช้างกฤษณซึ่งตกมัน
๓ แห่ง เกิดในตระกูลช้างมาตังคะ เลื่อมกำลัง
ในเวลามีอายุ ๖๐ ปีแล้ว จึงถูกขับออกจากโขลง

มันถูกขับออกจากโขลงแล้ว หาความสุข
สำราญไม่ได้ เป็นสัตว์มีทุกข์ เศร้าใจ ชบเซา
สิ้นเทาอยู่ ฉนฺได

ขมิถทั้งหลายจักขับเจ้าผู้มีปัญญาทราวม
ออก เจ้าถูกขมิถเหล่านั้นขับออกแล้ว จักหา
ความสุขสำราญไม่ได้ ฉนนันเหมือนกัน

เจ้าถูกถูกรศคือความเศร้าโศกเสียบแล้ว
ทั้งกลางวันและกลางคืน จักถูกความเร่าร้อน
แผดเผา เหมือนช้างถูกขับออกจากโขลง ฉะนั้น

ทองเก็ ย่อมใช้ไม่ได้ในที่ไหนๆ ฉนฺได
เจ้าเลื่อมแล้วจากศีลก็จักใช้ในที่ไหนๆ ไม่ได้
ฉนนัน

แม้เจ้าอยู่ครองเรือน จักเป็นอยู่ได้อย่างไร
ทรัพย์ทั้งที่เป็นของมารดาและบิดาของเจ้าที่เก็บไว้
ก็ไม่มี

เจ้าจักต้องทำการงานของตน ต้องอาบ
เหงื่อต่างน้ำ จักเป็นอยู่ในเรือนอย่างนี้ เป็นการดี
แก่เจ้าที่จะไม่ชอบมัน

อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา

[๑. เอกก

ข้าพเจ้าห้ามใจที่หมักหมมด้วยสังกิเลส
อย่างนี้ในที่นั้น ได้กล่าวธรรมกถาต่าง ๆ ห้ามจิต
จากความชั่ว

เมื่อข้าพเจ้าเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท
อย่างนี้ ข้าพเจ้าอยู่ในป่าใหญ่ ล่วงเลยมา
๓๐,๐๐๐ ปี

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า**ปทุมุตตระ**
ทรงเห็นข้าพเจ้าผู้ยินดีในความไม่ประมาท ผู้แสวง
หาประโยชน์อย่างสูงสุด จึงเสด็จมายังสำนักของ
ข้าพเจ้า

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าผู้มีพระรัศมีดังสีทอง
ชมพูท ประมาณมิได้ ไม่มีใครเปรียบได้ ไม่มี
ใครเสมอด้วยพระรูป เสด็จจรงกรมอยู่ในอากาศ

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าไม่มีใครเสมอด้วย
พระญาณ เสด็จจรงกรมอยู่ในอากาศ ดั่งต้น
พญาไม้สาละมีดอกบานสะพรั่ง เหมือนสายฟ้าใน
กลีบเมฆ

ครั้งนั้น พระองค์เสด็จจรงกรมอยู่ในอากาศ
ดั่งพญาราชสีห์ผู้ไม่กลัว ดุจพญาช้างศึกคะนอง
เหมือนพญาเสือโคร่งผู้ไม่ครั่นคร้าม ฉะนั้น

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าผู้มีพระรัศมีดังแท่ง
ทองสีสุกเหมือนถ่านเพลิงไม้ตะเคียน มีพระรัศมี
โชติช่วงดั่งแก้วมณี เสด็จจรงกรมอยู่ในอากาศ

๑. ปฐมวรรค ๑. สฤติเถรคาถาวิณณนา (๑๓๘)

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าผู้มีพระวัศมี เหมือน
ภูเขาไกรลาสที่บริสุทธิ์ เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ
เหมือนดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน เสด็จจงกรม
อยู่ในอากาศ

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เห็นพระองค์เสด็จจงกรม
อยู่ในท้องฟ้า จึงคิดอย่างนี้ว่า ผู้นี้เป็นเทวดาหรือ
มนุษย์

นรชนเช่นนี้เราไม่เคยได้ฟังหรือได้เห็นใน
แผ่นดิน เออ บพมนตรก็มีอยู่ ผู้นี้จักเป็นพระ
ศาสดา

ครั้นข้าพเจ้าคิดอย่างนี้แล้วได้ทำจิตของ
ตนให้เลื่อมใส รวบรวมดอกไม้และของหอมต่างๆ
ไว้ในครั้งนั้น

ข้าพเจ้าได้ปูลาดอาสนะดอกไม้ ซึ่งวิจิตรดี
เป็นที่รื่นรมย์ใจแล้ว ได้กล่าวคำนี้กับพระพุทธเจ้า
ผู้เลิศกว่าสารathiผู้ฝึกนรชนว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร อาสนะนี้
สมควรแก่พระองค์ ข้าพระองค์จัดถวายไว้แล้ว
ขอพระองค์เมื่อยจะทำจิตของข้าพระองค์ให้ร่าเริง
โปรดประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้เถิด

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เป็นดุจพญา
ไกรสร ผู้ไม่ครั่นคร้าม ประทับนั่งบนอาสนะ
ดอกไม้อันประเสริฐนั้นตลอด ๗ คั่น ๗ วัน

อรรถกถาพุทธทศนิกาย เถรคาถา

[๑. เอกก

ข้าพเจ้าได้ยืมนมัสการพระองค์อยู่ตลอด
๗ ค่ำ ๗ วัน พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมในโลก เสด็จ
ออกจากสมาธิแล้ว เมื่อจะทรงพยากรณ์กรรมของ
ข้าพเจ้าได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า

บรรดาภาวนาทั้งหลาย เธอจงเจริญ
พุทธานุสสติที่ยอดเยี่ยม ครั้นเจริญพุทธานุสสติ
นี้แล้ว จักทำให้บริบูรณ์ได้

เธอจักรื่นรมย์ในเทวโลกตลอด ๓๐,๐๐๐
กัป จักเป็นจอมเทพ ครองเทวสมบัติ ๘๐ ชาติ
จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในแว่นแคว้น ๑,๐๐๐
ชาติ

จักเป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพศาลย์นับ
ชาติไม่ถ้วน จักได้เสวยสมบัตินั้นทั้งหมด นี่เป็น
ผลแห่งการเจริญพุทธานุสสติ

เธอเมื่อเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพน้อย
ภพใหญ่ จักได้โภคสมบัติเป็นอันมาก ความพร่อง
ในโภคะของท่านจะไม่มี นี่เป็นผลแห่งการเจริญ
พุทธานุสสติ

ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป)
พระศาสดาพระนามว่าโคตม ตามพระโคตร
ทรงสมภพในราชตระกูลโอกกากราช จักอุบัติขึ้น
ในโลก

๑. ปฐมวรรค ๑. สฤติเถรคาถาวิณณนา (๑๓๘)

๓๕

เธอจักสละทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฏิ รวม
ทั้งทาสและกรรมกรจำนวนมากแล้ว บวชใน
ศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคดม

ท่านจักให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนาม
ว่า**โคดมสากยะ** ผู้ประเสริฐ ทรงพอพระทัยแล้ว
บวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า
โคดม เป็นสาวกมีนามว่า**สฤติ** ของพระศาสดา

พระศาสดาพระนามว่า**โคดม** ประทับนั่ง
ในท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้ว จักทรงแต่งตั้งท่านว่า
เป็นผู้เลิศใน ๒ ตำแหน่ง คือในพระทักษิณีย
บุคคลผู้มีคุณ และในความเป็นผู้มีธรรมเครื่อง
อยู่ซึ่งไม่มีข้าศึก

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นผู้นำซึ่งรุ่งเรือง
สูงสุด ผู้เป็นนักปราชญ์ ครันตรัสดังนี้แล้ว ได้
เสด็จเหาะขึ้นไปยังนภากาศดุจพญาหงส์ในท้องฟ้า
ฉะนั้น

ข้าพเจ้าซึ่งพระผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก
ทรงพร่ำสอนแล้ว นอบน้อมพระตถาคตแล้ว มีจิต
เบิกบาน เจริญพุทธานุสสติอันยอดเยี่ยมทุกเมื่อ

ด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีแล้วนั้น และ
ด้วยการตั้งเจตนาไว้มั่น ข้าพเจ้าละกายมนุษย์แล้ว
ได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ข้าพเจ้าได้เป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ
๘๐ ชาติ และได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐
ชาติ

ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าประเทศราช
อันไพบูรณ์ับชาติไม่ถ้วน ข้าพเจ้าได้เสวยสมบัติ
อย่างตึ้นบไม่ถ้วน นี่เป็นผลแห่งการเจริญพทุธา-
นุสสติ

ข้าพเจ้าเมื่อเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพ
น้อยภพใหญ่ จะได้โภคสมบัติเป็นอันมาก ความ
บกพร่องในโภคะของข้าพเจ้าไม่มีเลย นี่เป็นผล
แห่งการเจริญพทุธานุสสติ

ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป
ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกคติเลย
นี่เป็นผลแห่งการเจริญพทุธานุสสติ

คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิกา ๔
วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้ง
แล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้
ทำสำเร็จแล้ว”

ได้ทราบว่ ท่านสุภูติเถระได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยฉะนี้

ก็นันทดาบสนั้นเสวยทิพยสมบัติด้วยสามารถแห่งการเกิดสลับกันไปในภพดาวตึงส์
จุติจากภพดาวตึงส์แล้ว เป็นพระเจ้าจักรพรรดิและเป็นเจ้าประเทศราช ในมนุษยโลกนับ
หลาย ๑๐๐ ครั้ง เสวยมนุษย์สมบัติอันโอฬาร ต่อมาในสมัยของพระพุทธเจ้าของเรา
ทั้งหลาย เกิดเป็นน้องชายของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในเรือนของสุมนเศรษฐี ณ กรุง
สาวัตถี ได้มีนามว่า **สุภูติ**

นิบาต]

๑. ปฐมวรรค ๑. สุกุติเถรคาถาวิณณนา (๑๓๘)

๓๗

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงประกาศธรรมจักรอันประเสริฐ เสด็จไปถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ทรงทำการอนุเคราะห์สัตว์โลก โดยการรับมอบบริหารเวฬุวันเป็นต้น ในกรุงราชคฤห์นั้น อาศัยกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ในป่าสีตวัน ครั้นนั้น ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ถือเอาเครื่องมือของผู้ขยันหมั่นเพียร ในกรุงสาวัตถี ไปยังเรือนของเศรษฐี ชาวกรุงราชคฤห์สดับข่าวการเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ผู้เสด็จประทับอยู่ ณ ป่าสีตวัน ดำรงอยู่แล้วในโสดาปัตติผลโดยการเข้าเฝ้าครั้งแรกทีเดียว แล้วทูลขอให้พระศาสดาเสด็จมากรุงสาวัตถีแล้วให้สร้างพระวิหาร โดยการบริจาคทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ ไร่ในที่ห่างกันทุก ๑ โยชน์ ตลอดระยะทาง ๔๕ โยชน์ จากกรุงสาวัตถีนั้น ชื่อพื้นที่อุทยานของพระราชกุมารนามว่า **เขต** กว้างยาวประมาณ ๘ กรีส โดยมาตราวัดหลวง ด้วยการเอาทรัพย์ปูลาดไปเป็นโกฏิจ ให้อำนาจสร้างวิหารถวายพระผู้มีพระภาคในอุทยานนั้นในวันที่พระศาสดารับพระวิหาร สุกุติภิกษุผู้ได้ไปพร้อมกับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี พังพระธรรมเทศนาแล้ว ได้มีศรัทธา จึงออกบรรพชาอุปสมบทแล้ว ครั้นอุปสมบทแล้ว ท่านพระสุกุตได้ทำทเวมาติกาให้คล้องแคล้ว ให้อาจารย์บอกกัมมัฏฐานแล้วเข้าป่า บำเพ็ญสมณธรรม เจริญวิปัสสนา อันมีเมตตาตามเป็นบาท บรรลุอรหัตตผลแล้ว ก็เพราะท่านเมื่อแสดงธรรม ย่อมแสดงธรรมไม่เจาะจงตามทำนองที่พระศาสดาทรงแสดงไว้แล้ว ฉะนั้น ท่านจึงได้นามว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้มีอภิวินัยธรรม เมื่อออกบิณฑบาต ก็เข้าเฝ้าแม่เมตตาไปทุกๆ บ้าน ออกจากเฝ้าแล้วจึงรับภัตตาหารด้วยคิดว่า “โดยวิธีนี้ทายกทั้งหลายจักมีผลานิสงส์มาก” เพราะฉะนั้น ท่านจึงเชื่อว่าเป็นผู้เลิศกว่าพระทักษิณบุคคฺลทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “สุกุตเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้มีอภิวินัยธรรม (มีปกติอยู่ด้วยความไม่มีกิเลส)” สุกุตเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เป็นทักษิณบุคคฺล”^๑ พระมหาเถระรูปนี้ดำรงอยู่ในอรหัตตผลแล้ว ถึงที่สุดแห่งผลของบารมีที่ตนบำเพ็ญ

^๑ อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๑/๒๗

^๒ อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๒/๒๗

แล้ว เป็นผู้ฉลาดปราดเปรื่องในโลก เทียวจาริกไปตามชนบท เพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่
ชนหมู่มากมาถึงกรุงราชคฤห์แล้วโดยลำดับ ด้วยประการฉะนี้

พระเจ้าพิมพิสารทรงสดับข่าวการมาถึงของพระเถระแล้ว เสด็จไปหา ทรงไหว้แล้ว
ตรัสว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงอยู่ในที่นั่นแหละ” ทรงดำริว่า “เราจักสร้างที่อยู่
ถวาย” แล้วเสด็จหลีกไป แล้วก็ทรงหลงลืมไป พระเถระเมื่อไม่ได้เสนาสนะ ก็ยังกาลเวลา
ให้ผ่านไป ในที่กลางแจ้ง ด้วยอานุภาพของพระเถระทำให้ฝนไม่ตกเลย คนทั้งหลายถูก
ภาวะฝนแล้งบีบคั้นคุกคาม จึงรวมตัวกันไปร้องทุกข์ ที่ประตู่วังของพระราชา พระราชา
ทรงใคร่ครวญดูว่า “เพราะเหตุอะไรหนอแล ฝนจึงไม่ตก” แล้วทรงดำริว่า “ชะรอยพระ
เถระจะอยู่กลางแจ้ง ฝนจึงไม่ตก” แล้วรับสั่งให้สร้างกุฏิซึ่งมุงบังด้วยใบไม้ถวายพระเถระ
แล้วรับสั่งว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิมนต์ท่านเข้าอยู่ในปณณิกุณินั้นแหละ” กราบไหว้แล้ว
เสด็จจากไป พระเถระเข้าไปยังกุฏิ แล้วนั่งขัดสมาธิบนอาสนะที่ปูลาดด้วยหญ้า ก็ในครั้งนั้น
ฝนก็โปรยปรายลงมาเพียงเล็กน้อย ไม่ยังสายธารให้ชุ่มชื้นอย่างทั่วถึง ลำดับนั้น พระเถระ
ประสงค์จะนำบัดภัยอันเกิดแต่ฝนแล้งแก่ชาวโลก จึงประกาศความไม่มีอันตราย ที่เป็นวัตถุ
ภายในและวัตถุภายนอกของตนของตน จึงกล่าวคาถาว่า

[๑] “ฝนเอ๋ย กุฏิของเราสบาย มุงบังมิดชิดดี
จงตกตามสบายเถิด จิตเราหลุดพ้น ตั้งมั่นดีแล้ว
เราปรารถนาความเพียรอยู่ จงตกลงมาเถิดฝน”

ฉนฺน-คัพพ ในคานานัน มาในความเหมาะสม เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “เด็ก
หญิงคนนั้น เหมาะสมกับเด็กชายคนนี้”^๑ และเช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ไม่เหมาะสม
คือไม่สมควร”^๒ มาใน**สังขยาพิเศษ**ที่**ทำถ้อยคำให้สละสลวย** เช่นในประโยคเป็นต้น

^๑ วิ.มทา. (ไทย) ๑/๒๔๖/๓๓๘

^๒ วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๘๓/๔๑๗

นิบาต]

๑. ปฐมวรรค ๑. สุกฺกเถรคาถาวัณณนา (๑๓๘)

๓๙

ว่า “ฉนฺนํ เตวฺว ผคฺคฺคุณผลสยตนาณํ” มาใน**การยัตถิอ** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ผนคฺคิอกิเลสยอมนรฺวรดผู้ที่ยัตถิอ ย่อมไม่รฺวรดผู้ปราศจากกิเลส”^๖ มาในความหมายว่า **นุ่งห่ม** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “แม้เรากียังไม่ได้นุ่งห่ม จักทำอะไรให้ท่านได้” มาในความหมายว่า **บัญญัติ** (ชื่อ) เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ท่านฉนฺนะได้ประพตติอนาจาร”^๗ มาในความหมายว่า **มุงบังดีแล้วด้วยหญ้า** เป็นต้น เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “เรามุงบังไว้หมดแล้ว เรามุงบังไว้เรียบร้อยแล้ว”^๘ และในประโยคเป็นต้นว่า “เรามุงบังกระท่อมไว้แล้ว ก่อไฟไว้แล้ว”^๙ แม้ในคาถานี้พึงทราบว่ **ฉนฺน-ศัพท** มาในความหมายว่า **มุงบังด้วยหญ้า** เป็นต้นอย่างเดียว เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า “กุฎีที่มุงบังแล้วด้วยหญ้าหรือใบไม้ ชื่อว่ามุงบังไว้ดีแล้วทีเดียว โดยที่ผนจะไม่วัว ไม่หยดลงมา ได้แก่รฺวรดไม่ได้เลย”

เม-ศัพท มาใน**ตติยารักติ** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “บัดนี้ยังไม่สมควรเพื่อจะประกาศธรรมที่เราบรรลุลแล้วด้วยความยากลำบาก”^{๑๐} อธิบายว่า **เม-ศัพท** นี้มีความหมายเท่ากับ **มยา-ศัพท** (อันเรา) มาใน**จตุตถิวิภักติ** เช่น ในประโยคเป็นต้นว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์นั้นโดยย่อ”^{๑๑} อธิบายว่า **มยฺหิ (แก่ข้าพระองค์)** มาแล้วในความหมายแห่ง**ฉนฺนวิภักติ** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่กาลที่เราจะตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้”^{๑๒} แม้ในคาถานี้ บัณฑิตพึงทราบว่ **เม-ศัพท** มาแล้วในความหมายแห่ง**ฉนฺนวิภักติ** อย่างเดียว

^๖ ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๘, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๕

^๗ วิ.มพา. (ไทย) ๑/๔๒๔/๔๕๔

^๘ วิ.มพา. (ไทย) ๒/๕๒/๒๓๙

^๙ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘/๕๐๒

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๕/๓๗๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๒๙

^{๑๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๘๒/๒๖๙, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๗/๓๗๓

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๖/๒๑๘, ส.สพา. (ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑

อธิบายว่า มีความหมายเท่ากับ **म्म (ของเรา)** ขึ้นชื่อว่าสิ่งใดๆ ที่จะพึงยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมไม่มีแก่พระชินาสพทั้งหลาย เพราะพระชินาสพเหล่านั้นอันโลกธรรมทั้งหลายเข้าไปแปดเปื้อนไม่ได้ก็จริง แต่โดยสมมุติของโลก แม้พระชินาสพเหล่านั้นก็ยังมียิ่งการกล่าวเรียกกันว่า “เรา ของเรา” เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “สาวกทั้งหลายของเราพึงเป็นธรรมทายาทเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทเลย เพราะเหตุไร”^๑

ก็กรรมมารดาภิบัติ รัชทายาทก็ดี ที่อาศัยซึ่งมุงบังด้วยหญ้าเป็นต้นก็ดี ท่านเรียกว่าคำว่า **กระท่อม (กุฎิกา)** สมจริงตามนั้น กรรมของมารดาตรัสเรียกว่า “กระท่อม” เช่นในประโยคเป็นต้นว่า

“กระท่อมที่ท่านกล่าวกับเรา คือมารดา
 รังที่ท่านกล่าวกับเรา คือภรรยา
 ผู้สืบทระกูลที่ท่านกล่าวกับเรา คือบุตร
 เครื่องผูกที่ท่านกล่าวกับเรา คือตัณหา”^๒

รัชทายาทอันเป็นที่ประชุมแห่งอาการ ๓๒ มีเส้นผมเป็นต้น พระโมคคัลลานะ เรียกว่า “กระท่อม” เช่นในประโยคเป็นต้นว่า

“นำดิ กระท่อมคือเรือนร่างสำเร็จด้วยโครงกระดูก
 ฉาบทาด้วยเนื้อ รัดรัดไปด้วยเส้นเอ็น
 เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น
 เรายังมัวยึดถือเรือนร่างที่สัตว์อื่นหมายปองว่าเป็นของเรา”^๓

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙/๒๗

^๒ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙/๑๗

^๓ ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๑๕๓/๕๒๙

นิบาต]

๑. ปฐมวรรค ๑. สุกุติเถรคาถาวิณณา (๑๓๘)

๔๑

ที่อาศัยซึ่งมุงบังด้วยหญ้า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า “กระท่อม” เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “น้องหญิง กระท่อมของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ฝนรั่วรดได้”^๑ และเช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ขึ้นชื่อว่ากระท่อมฉาบแล้วก็มี ยังไม่ได้ฉาบก็มี”^๒ แม้ในคาถานี้พึงทราบว่าได้แก่ ที่อาศัยซึ่งมุงบังด้วยหญ้านั้นแหละ เพราะหมายถึงบรรณศาลา เพราะว่า กระท่อมก็คือกุณินั้นเอง อธิบายว่า กุณิที่ไม่ปรากฏท่านเรียกว่า “กระท่อม”

ส่วน สุข-ศัพท์ มาในความหมายว่า **สุขเวทนา** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “บุคคลละทิ้งสุขเวทนาและทุกขเวทนา โสมนัสสเวทนา และโทมนัสสเวทนาในกาลก่อนได้”^๓ มาในความหมายว่า **เป็นมูลรากของความสุข** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “การบังเกิดขึ้นของพระพุทเจ้าทั้งหลาย นำความสุขมาให้ การสดับพระสัทธรรม นำความสุขมาให้”^๔ มาใน **เหตุแห่งความสุข** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย คำว่า บุญ นี้ เป็นชื่อแห่งความสุข”^๕ มาใน **อารมณ์ที่เป็นสุข** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “มหาภิ ก็เพราะเหตุใดแล รูปจึงเป็นสุข อันสุขติดตามแล้ว ก้าวลงแล้วสู่ความสุข”^๖ มาใน **ความไม่แผ่เงา** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “จุนทะ รูปสมบัติเหล่านี้เป็นสุขวิหารธรรมในปัจจุบัน ในวินัยของพระอริยะ”^๗ มาในความหมายว่า **พระนิพพาน** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^๘ มาใน **ฐานะเป็นปัจจัยแห่งความสุข** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพียงเท่านั้นแม้จะเปรียบเทียบอุปมาโดยการบอกกล่าว จนถึงสรวรค์เป็นสุข ก็มีใช้

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๑/๓๔๗

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๔๔/๓๘๔

^๓ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๗/๕๑๕

^๔ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๔/๔๓

^๕ อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๒/๑๒๐, ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖

^๖ ถ.ข. (ไทย) ๑๓/๖๐/๔๗

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๒/๗๑

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๕๒๑๖, ๒๑๗/๒๕๔-๒๕๖, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๓, ๒๐๔/๔๕-๔๖

ทำได้ง่ายขึ้น”^๑ มาใน**อารมณ์ที่น่าปรารถนา** อธิบายว่า อารมณ์ที่น่ารักน่าชอบใจ เช่น ในประโยคเป็นต้นว่า “เป็นไปเพื่อสวรรค์ มีสุขเป็นวิบาก ยังสวรรค์ให้เป็นไปพร้อม”^๒ แม้ในคาถานี้ บัณฑิตพึงทราบว่ **สุข-คัพพ**มาแล้วใน**อารมณ์ที่น่าปรารถนา** หรือใน**อารมณ์อันเป็นเหตุแห่งความสุข** จริงอยู่ กฎนั้นเหตุยังความพอใจทั้งภายในและภายนอก ให้ถึงพร้อมแล้ว ท่านพระสุภูติจึงกล่าวว่า “สุข” เพราะอาศัยอยู่ด้วยความสะดวกสบาย อนึ่ง พระสุภูติเถระกล่าวว่าสุข เพราะเป็นปัจจัยแห่งความสุขทางกายและสุขทางใจ โดยประกอบไปด้วยความสมบูรณ์ ด้วยความสุขในทุกฤดูกาล เพราะไม่หนาวเกินไปและไม่ร้อนเกินไป

คำว่า **มิตติดี (นิวาตา)** ได้แก่ ไม่มีลม อธิบายว่า เว้นจากอันตรายอันเกิดจากลม เพราะมีช่องหน้าต่างปิดลงกลอนอย่างสนิท คำนี้ว่า **นิวาตา** เป็นคำแสดงถึงความรู้สึกที่ภูฏันนั้น อำนวยความสุข เพราะว่า ในเสนาสนะที่มีลม จะไม่ได้ฤดูที่สบาย ในเสนาสนะที่อับลม จึงจะได้ฤดูเป็นที่สบายนั้น คำว่า **จตก (วสุส)** ได้แก่ ยังฝนให้ตก คือยังสายน้ำให้หลั่งริน ลงโดยชอบ **เทว-คัพพ**ในบทนี้ว่า **ฝนเอ๋ย (เทว)** มาในความหมายว่ากษัตริย์ผู้สมมุติเทพ เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ข้าแต่สมมุติเทพ พระนคร ๘๔,๐๐๐ อันมีรุกขสาวดีราชธานี เป็นประมุขเหล่านี้ของพระองค์ ขอพระองค์โปรดยังฉันทะให้เกิดในพระนครเหล่านี้เกิด จงทำความอาลัยไยดีในชีวิต”^๓ มาในความหมายว่า**อุปัติเทพ** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “เหล่าเทพชั้นจาดุมหาราชิกา มีวรรณะ มากด้วยความสุข”^๔ มาใน**วิสุทธิตเทพ** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “คำสอนของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้นผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ผู้เห็น ไญยธรรมทั้งปวง” ก็ในเมื่อกล่าวถึงข้อที่พระผู้มีพระภาคเป็นเทพเหนือวิสุทธิตเทพทั้งหลาย

^๑ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๕/๓๐๒

^๒ ที.ส. (ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒, ต.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๐/๑๕๖

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๖/๑๙๗

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๖

นิบาต]

๑. ปฐมวรรค ๑. สุกุติเถรคาถาวิณณนา (๑๓๘)

๔๓

ข้อที่พระองค์เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เทพนอกนี้เป็นอันท่านกล่าวถึงแล้วทีเดียว มาในความหมายว่า**อากาศ** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ในอากาศที่แจ่มปราศจากเมฆหมอก”^{*} มาใน**เมฆหรือหมอก** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “และฝนก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล” แม้ในคาถานี้ ฟังทราบว่าเป็น **เทว-ศัพท์** มาในความหมายว่าเมฆหรือหมอก ก็พระสุกัถิเถรกล่าวบังคับเมฆหมอกเหล่านั้น ด้วยคำว่า **วสุส (จงยังฝนให้ตก)** คำว่า **ตามสบายเถิด (ยถาสบาย)** ได้แก่ ตามใจชอบ พระเถระเมื่อจะอนุเคราะห์หมู่สัตว์ ผู้อาศัยน้ำฝนแล้วดำรงชีวิตอยู่ จึงกล่าวว่า “อันตรายในภายนอกไม่มีแก่เรา เพราะการตกของท่าน เพราะฉะนั้น ท่านจงตกตามต้องการเถิด”

บัดนี้ พระสุกัถิเถระ เมื่อจะแสดงถึงความไม่มีอันตรายในภายใน จึงกล่าวคำว่า **จิต (จิตฺต)** เป็นต้น บรรดาเหล่านั้น คำว่า **จิตของเราตั้งมั่นดีแล้ว (จิตฺต เม สุตฺตมาหิต)** ความว่า จิตของเราตั้งมั่นอยู่แล้วในอารมณ์ด้วยดี คือดีอย่างยิ่ง ได้แก่โดยชอบ คือโดยความเป็นเอกัคคตารมณ์อันถูกต้องทีเดียว ก็แลจิตนั้นมีได้ตั้งมั่นด้วยเหตุเพียงการข่มนิวรณ์เป็นต้นไว้ได้เท่านั้น โดยที่แท้ จิตนั้นหลุดพ้นแล้ว คือพ้นแล้วโดยพิเศษจากสังโยชน์ทั้งปวง อันสงเคราะห์ด้วยโอรัมภาคิยสังโยชน์และอุทฺธัมภาคิยสังโยชน์และจากกิเลสธรรมทั้งปวง อธิบายว่า ละกิเลสเหล่านั้นได้ด้วยอำนาจแห่งสมุจเฉทปหานและปฏิบัติสัทธิปหานแล้วจึงดำรงอยู่ คำว่า **ปรารภความเพียร (อาตาปี)** ได้แก่ มีความเพียร อธิบายว่า เราเป็นผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว เพื่อผลสมาบัติ และเพื่ออยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม โดยเริ่มบำเพ็ญวิปัสสนา คือยังอัตภาพให้ดำเนินไปด้วยทิพพิหารธรรม เป็นต้น แต่มีใช้เพื่อจะละกิเลส เพราะไม่มีกิเลสที่จะต้องละนั่นเอง พระสุกัถิเถระ เมื่อจะแสดงว่า “แน่ฝน ท่านอันข้าพเจ้าเชิญชวนให้ตก เพราะไม่มีอันตรายในภายนอกฉันใด แม้เพราะอันตรายในภายในก็ไม่มีฉันนั้นเหมือนกัน” จึงกล่าวคำว่า **วสุส เทว (แน่ฝน ท่านจงตกลงมาเถิด)** ไว้อีก

* ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๖/๕๒๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๓, ข.อิต. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๗๒

นัยอื่นอีก คำว่า **มุงบัง (ฉนฺนา)** ได้แก่ ปิดแล้ว บังแล้ว คำว่า **กุฎี (กุฎิกา)** ได้แก่ อัดภาพ ก็อัดภาพนั้นมาแล้วโดยความหมายว่า **กาย** เช่น ในประโยคเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย กายนี้ของบุคคลซึ่งเป็นที่รวมแห่งอวัยวะมิใช่น้อยมีวิชาเป็นเครื่องกัน ประกอบแล้วด้วยตณฺหา ประชุมกันแล้ว และมีนามรูปเป็นภายนอก”^๑ มาในความหมายว่า **เรือ** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอจงวิดเรือลำนี้ เรืออันเธอวิดแล้ว จักถึงฝั่งโดยพลัน”^๒ มาในความหมายว่า **เรือน** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “นายช่าง (ผู้ทำ เรือน) เอ๋ย ยอดเรือนเราก็อัดแล้ว”^๓ มาในความหมายว่า **ถ้ำ** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “นรชนผู้ซึ่งอยู่ในถ้ำ ถูกกิเลสมากมายปิดบังไว้ เมื่อดำรงตนอยู่ (อย่างนี้) ก็จมลงในเหตุ ให้ลุ่มหลง”^๔ มาในความหมายว่า **รถ** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “(เธอจงดู) รถมีหลังคาขาว มีเพลาเดียวแล่นไปอยู่”^๕ มาในความหมายว่า **ที่อยู่อาศัย** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “ท่าน จักทำที่อยู่อาศัยไม่ได้อีกแล้ว”^๖ มาในความหมายว่า **เพิงที่พัก** เช่นในประโยคเป็นต้นว่า “เพิงที่พัก คืออัดภาพ ที่ปราศจากหลังคาเครื่องมุงบัง กองไฟคือราคะเป็นต้นก็ดับ หมดแล้ว”^๗ เพราะฉะนั้น แม้ในคาถานี้ ท่านจึงเรียกอัดภาพนั้นว่า “กุฎี (กุฎิกา)” อธิบายว่า อัดภาพจะมีได้ เพราะอาศัยปฐวีธาตุเป็นต้น ที่หมายรู้กันว่า กระดุก เป็นต้น และลัมผัส เป็นต้น เหมือนกระท่อมที่ได้นามว่า เรือน จะมีได้เพราะอาศัยทัฬหสัมภาระ มิใช่เป็นต้น ท่านจึงเรียกว่า “กุฎิกา” เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของวานรคือจิต สมจริงดังคำ ที่ท่านกล่าวไว้ว่า

^๑ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๙/๓๒

^๒ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖๗/๑๔๘

^๓ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๔/๘๐

^๔ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๗๙/๖๘๘

^๕ ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๖๕/๓๑๔

^๖ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๔/๘๐

^๗ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๕๐๒

นิบาต]

๑. ปฐมวรรค ๑. สุกฺกัถเณรคาถาวัณณนา (๑๓๘)

๔๕

“กระท่อมคือร่างกระดูกนี้ เป็นที่อยู่
อาศัยของวานรคือจิต เพราะฉะนั้น วานรคือ
จิตจึงกระเลื้อยกระส่นจะออกจากกระท่อมที่มี
ประตู ๕ ประตู พยายามวิ่งวนไปมาทางประตู
บ่อยๆ”

ก็กระท่อมคืออัตภาพนี้นั่น ท่านกล่าวว่า “มุงบังแล้ว เพราะจิตที่กิเลสรวบรัดซุ่ม
ไปด้วยราคะ เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งอสังวรทวารทั้ง ๓ ช่อง ๖ ช่อง และ ๘ ช่อง
อันพระเถระสำรวมแล้วด้วยปัญญา คือปิดกั้นแล้วโดยชอบนั่นเอง เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า “เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย ปัญญาปิดกั้นกระแส
เหล่านั้น”^๑ ชื่อว่า**มีความสุข** คือถึงแล้วซึ่งความสุข เพราะปิดบังได้โดยนัยที่กล่าวแล้ว
นั่นแหละ ก็เพราะความเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยความสุขที่ปราศจากอามิส เป็นต้น จึงชื่อว่า
สังตจากลม ได้แก่มีความประพุดิอ่อนน้อม เพราะมีความเมาคือมานะ ความดีอัน
ความแข่งดี อันขจัดได้แล้ว พระสุกฺกัถเณร เมื่อจะแสดงว่า “ก็แนวทางอันนี้สำเร็จแก่
ข้าพเจ้าด้วยเหตุเพียงระวังสังกิเลสธรรมเพียงอย่างเดียวก็หาได้ โดยที่แท้แล้ว สำเร็จแล้ว
เพราะความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดี ด้วยสมาธิอันสัมปยุตด้วยอรหัตตผล และเพราะความ
เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วจากสังโยชน์ทั้งปวงด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยอรหัตตผล จึงกล่าวคำว่า
จิตของเราหลุดพ้นตั้งมั่นดีแล้ว (จิตฺตํ เม สุตฺมาหิตํ วิมุตฺตํ) พึงเห็นเนื้อความในคาถานี้
อย่างนี้ว่า “ก็ข้าพเจ้าผู้เป็นอย่างนี้แล้วจะเป็นผู้มีมีความชวนชวายน้อย ด้วยความคิดว่า
‘บัดนี้ เราทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว’ ก็หาได้ โดยที่แท้แล้ว **เราเป็นผู้มีความเพียรอยู่**
คือเป็นผู้มีความอดุสาหะเกิดแล้วในการบำเพ็ญประโยชน์สุข แก่สัตว์โลก พร้อมทั้งเทวดา
แม้ในเวลาเที่ยวภิกขาจาร เรากียบยั้งอยู่ด้วยพรหมวิหารธรรมอย่างเดียว ตามลำดับเรือน

^๑ ช.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๒/๗๔๖

เพราะฉะนั้น ฝนเอ๋ย หมอกเอ๋ย แม้ท่านก็จงตก คือยังสายฝนให้หลังไหลไปโดยชอบ เพื่อทำความน่ารัก สำหรับเรา อีกทั้งเพื่อบุญเคราะห์เหล่าสัตว์ผู้เข้าไปอาศัยน้ำฝนเป็นอยู่

ก็ด้วยคำนี้ว่า **กฏีของเราสหาย มุมมิตตติ (จนฺนา เม กฏีกา สุขา นิวาตา)** ในคาถานี้ พระเถระย่อมแสดงถึงอิทธิลสิกขาของตน โดยประเภทที่เป็นโลกียะและโลกุตระ ด้วยคำนี้ว่า **จิตของเราตั้งมั่นดีแล้ว (จิตฺตํ เม สุตฺมาหิตํ)** พระสุภูติเถระย่อมแสดงถึงอิทธิจิตตสิกขา ด้วยคำนี้ว่า **หลุดพ้นแล้ว (วิมุตฺตํ)** พระเถระย่อมแสดงถึงอิทธิปัญญาสิกขา ด้วยคำนี้ว่า **เราปรารถนาความเพียรอยู่ (อาตาปี วิหฺรามี)** พระเถระย่อมแสดงถึงการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อีกอย่างหนึ่ง ด้วยคำนี้ว่า **จนฺนา เม กฏีกา สุขา นิวาตา** พระเถระย่อมแสดงถึงอนิมิตตวิหการธรรม เพราะแสดงถึงการเพิกถอนนิมิต มีนิมิตว่าเที่ยงเป็นต้น โดยมุขคือการปิดกันฝนคือกิเลส ด้วยคำนี้ว่า **จิตฺตํ เม สุตฺมาหิตํ** พระเถระย่อมแสดงถึงอัปปนิตตวิหการธรรม ด้วยคำนี้ว่า **วิมุตฺตํ** พระเถระย่อมแสดงถึงสุญญตวิหการ ด้วยคำนี้ว่า **อาตาปี วิหฺรามี** พระเถระย่อมแสดงถึงอุปายเป็นเครื่องบรรลุมรรคทั้ง ๓ เหล่านั้น อีกอย่างหนึ่ง ด้วยวิหการธรรมข้อแรก พระเถระย่อมแสดงถึงการละโทสะ ด้วยวิหการธรรมข้อที่ ๒ พระเถระย่อมแสดงถึงการละราคะ ด้วยวิหการธรรมข้อที่ ๓ พระเถระย่อมแสดงถึงการละโมหะ อนึ่ง ด้วยวิหการธรรมข้อที่ ๒ หรือข้อที่ ๑ และ ๒ พระเถระย่อมแสดงถึงธรรมวิหการสมบัติ ด้วยวิหการธรรมข้อที่ ๓ พระเถระย่อมแสดงถึงวิมุตติสมบัติ ด้วยคำนี้ว่า **อาตาปี วิหฺรามี** พระเถระย่อมแสดงถึงความเป็นผู้ไม่เกียจคร้านในการบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น บัณฑิตควรทราบการอธิบายความของคาถาด้วยประการฉะนี้

พระอานนทเถระกล่าวคำว่า **อิทฺถํ สฺมํ** เป็นต้น เพื่อแสดงชื่อในบรรดาชื่อและโคตรที่ยังไม่ได้แสดงไว้แล้วในคาถานั้น เพราะธรรมเครื่องอยู่เป็นต้น ที่กล่าวไว้แล้ว ด้วยคาถาว่า **ยถานามา** พระเถระแสดงไว้แล้วด้วยคาถานี้ ดังพรรณนามาฉะนี้ ก็พระเถระเหล่าใดปรากฏแล้วเพียงแต่ชื่อ พระอานนทเถระก็แสดงพระเถระเหล่านั้นโดยชื่อ พระเถระเหล่าใดปรากฏแล้วเพียงแต่โคตร พระอานนทเถระก็แสดงพระเถระเหล่านั้นโดยโคตร พระเถระเหล่าใดปรากฏแล้วโดยชื่อและโคตร พระอานนทเถระก็แสดงพระเถระเหล่านั้นทั้งโดยชื่อและโคตร ก็พระสุภูติเถระนี้ ท่านกำหนดไว้แล้วโดยชื่อ ไม่ได้กำหนดไว้โดยโคตร อย่างนั้น เพราะฉะนั้น พระอานนทเถระจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อิทฺถํ สฺมํ** **อายุสฺมา สฺมฺมฺม**

นิบาต]

๑. ปฐมวรรค ๑. สุกุติเถรคาถาวิณณา (๑๓๘)

๔๗

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **อิตุถิ** เท่ากับ **อิท** **ปลากร** ความว่า โดยอาการนี้ คำว่า **สุท** ตัดบทเป็น **สุ** กับ **อิท** ลบสระ **อิ** ออกเสียด้วยอำนาจสระสนธิ และคำนี้ว่า **สุ** เป็นเพียง บทนิบาต ประกอบความว่า ซึ่งคาถานี้ คำนี้ว่า **อายสุมา** เป็นคำน่ารัก เป็นคำร้อง เรียกด้วยความเคารพยำเกรงในฐานะเป็นครู คำว่า **สุกุกุติ** เป็นคำที่ระบุถึงชื่อ ก็ท่าน พระสุกุกุนั้น แม้โดยสรีระสมบัติ ก็น่าชม แม้โดยคุณสมบัติก็น่าเลื่อมใส ด้วยประการฉะนี้ ท่านจึงปรากฏนามว่า**สุกุกุติ** เพราะประกอบไปด้วยสรีระร่างกายอันงดงาม เป็นที่เจริญตาและ คุณสมบัติมีศีลเป็นต้น อันเป็นที่เจริญใจ ปรากฏชื่อว่าเถระ เพราะประกอบด้วยคุณธรรม อันมั่นคง มีสาระคือมีศีลเป็นต้น คำว่า **อภาสิตุถ** ได้แก่ ได้กล่าวแล้ว ก็เพราะเหตุไร พระมหาเถระเหล่านี้จึงประกาศคุณทั้งหลายของตน คือ พระอริยะทั้งหลายผู้มีความ มั่นคงอย่างยิ่ง ประกาศคุณของตน ด้วยสามารถแห่งการพิจารณา ถึงโลกุตตรธรรม อันตนได้บรรลุที่สงบประณีตเหลือเกิน ลึกซึ้งอย่างยิ่ง ที่ตนไม่เคยบรรลุมาก่อนโดยการ ยาวนานนั้น แล้วเปล่งอุทานโดยมีกำลังแห่งปิติเข้ากระตุ้นแล้ว และด้วยสามารถแห่งการ ยกย่องคำสอนว่าเป็นนิยยานิกธรรม พระโลกนาถประกาศคุณของพระองค์ด้วยคำเป็นต้น ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคคผู้ประกอบด้วยพลญาณ ๑๐ เป็นผู้แก่กล้าแล้ว เพราะเวสาร์ชช- ธรรม ๔”^๑ ด้วยสามารถแห่งพระอัธยาศัยที่เป็นไปเพื่อให้เหล่าสัตว์ได้บรรลุมรรคผล ฉันทิ- คาถาพยากรณ์หรือหัตถผลของพระเถระนี้ ก็เป็นฉันทันนั้นเหมือนกันแล

พรรณนาภาษิตของพระสุกุกุติเถระ

ในอรรถกถาเถรคาถาชื่อปรมัตถทีปนี จบ

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๘/๑๔๔

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาบรรณรักษ์ สุขกาโม (ศรีสุทธีวงษ์)
- ว/ ด/ ป เกิด : วันศุกร์ที่ ๑๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๙
- สถานที่เกิด : จังหวัดนครสวรรค์
- การศึกษาทางโลก:**
- พ.ศ. ๒๕๒๘ : โรงเรียนบรรพตพิสัยพิทยาคม ตำบลท่าจั่ว อำเภอบรรพตพิสัย
จังหวัดนครสวรรค์
- การศึกษาทางธรรม:**
- พ.ศ. ๒๕๓๖ : นักธรรมชั้นเอก วัดหนองแขม สำนักเรียนคณะจังหวัดชัยนาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ : ป.ธ. ๓ ปริญญาตรี คณะพุทธศาสตร์ (พธ.บ.) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดพิบูลทอง
จังหวัดสิงห์บุรี
- ประสบการณ์การทำงาน:**
- พ.ศ. ๒๕๕๓- : เป็นวิทยากรสำนักปฏิบัติธรรมวัดทุ่งกระจิว ตำบลดงคอน อำเภอดงคอน
๒๕๕๗ จังหวัดชัยนาท
- ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม:**
- พ.ศ. ๒๕๕๘ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ติดต่อกัน ๓๐ วัน (๑ - ๓๐ พฤษภาคม)
ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
โดยมี พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) เป็นผู้อบรมกรรมฐาน
- พ.ศ. ๒๕๕๙ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ติดต่อกัน ๕ เดือน (๒๐ กรกฎาคม - ๒๐ ธันวาคม)
ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
โดยมี พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) เป็นผู้อบรมกรรมฐาน
- พ.ศ. ๒๕๖๐ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ติดต่อกัน ๒ เดือน (๒๓ มกราคม - ๒๓ มีนาคม)
ณ สำนักวิปัสสนามหาสิริสาสนแยกต้า กรุงย่างกุ้ง ประเทศสหภาพเมียนมาร์
โดยมี พระภิกษุทันตะ อชิน วาสวะ สยาดอ เป็นผู้อบรมกรรมฐาน
- อุปสมบท : ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๓๔
- สังกัดวัด : วัดหนองแขม ตำบลดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
- ปีที่เข้าศึกษา : ๒๕๕๘
- ปีที่สำเร็จการศึกษา: ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดหนองแขม ตำบลดงคอน อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท
- โทรศัพท์ : ๐๘๙-๘๕๗-๐๖๕๕ , ๐๘๘๐๐๕๒๕๑๔
- E-mail : V11.5811405004@gmail.com